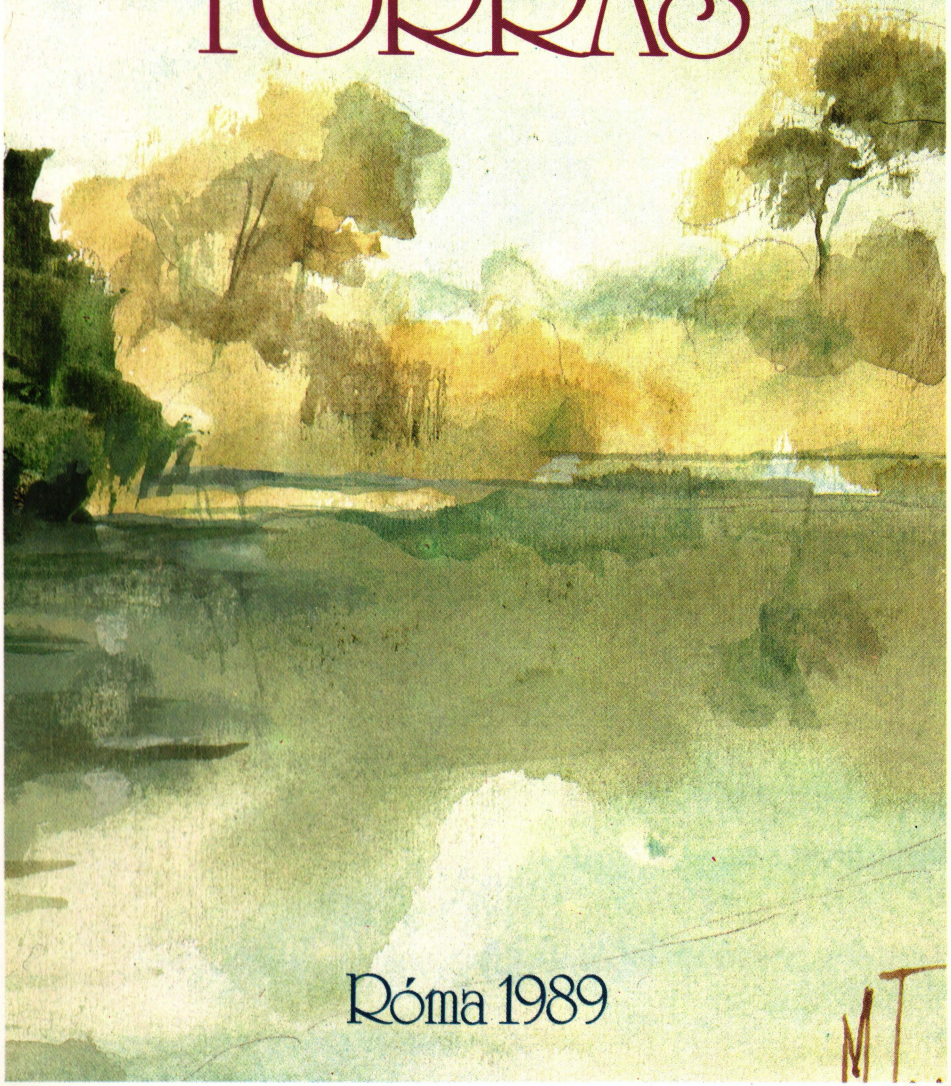
Szabó Ferenc

SZOMJÚSÁG-FORRÁS



Róma 1989

SZOMJÚSÁG-FORRÁS

SZABÓ FERENC

SZOMJÚSÁG-FORRÁS

OLVASÓNAPLÓ,

VERSEK ÉS TANULMÁNYOK

RÓMA 1989

A borítón Triznya Mátyás akvarellje:
« 1982. június »

A fedőlapot Szokoly György tervezte

Készült Ugo Detti nyomdájában - Via G. Savonarola, 1 - I-00195 Roma

FIGYELMEZTETŐ

Az itt közölt olvasónapló, a variációk a szerelem-halál-istenkeresés örök témáira, a versek és a szemlék-tanulmányok egymást kölcsönösen kiegészítik. Teljes képet az olvasó csak az egymást kiegészítő részek ismeretében kap a szerző élmény- és olvasmány-világáról, ahogyan az elmúlt két évben alakult. Továbbá a műfordításokat teljesebben érti, ha elolvassa a Claudelről, Emmanuelről vagy Keresztes Szent Jánosról írt jegyzeteket, — és megfordítva. Vonatkozik ez elsősorban a könyvem nyitányául közölt Második Nagy Ódára, amely egyébként a kötet szívébe helyezett versciklus címadó költeményét sugallta, és egyben az egész gyűjtemény címét is.

A könyv tehát tudatos szerkesztés eredménye, jóllehet az utolsó részbe felvettem már megjelent kisebb írásokat, tanulmányokat és könyvszemléket. Ezek ugyanis, így vagy úgy, valamiképpen kiegészítik a központi témakör reflexióit, illetve részben az olvasónaplóból nőttek ki, miként az « örök női »-re és Keresztes Szent János « jegyesi misztikájára » vonatkozó variációk is. Mindazonáltal, az egyes részek önmagukban is bizonyos egészet alkotnak, tehát bármelyik résznél kezdhetik az olvasást.

Végül megjegyzem, hogy az utolsó pár évben más teológiai-filozófiai témákról is írtam (pl. Pázmányról halála 350. évfordulója alkalmából), ezeket a tanulmányokat később egy külön kötetben szeretném összegyűjteni.

1989. február 4

« A fénynek kora van,
az éjszakának nincsen.
De milyen volt első pillanata
ennek az egész forrásnak? »

(René Char)

« Végül én is megtaláltam a halált...
Magamévá tettem a tiltást.
Megismertem e szomjúság-forrást!... »

(Paul Claudel)

« Teremtményeit szólítva jelen van
Kik e forrásból isznak a homályban
Mert tart az éjszaka! »

(Keresztes Szent János)

Paul Claudel

A LÉLEK ÉS A VÍZ

(Második Óda)

A hosszú, ködöt lehelő csend után
A zsivajt és füstöt lövellő profán csend napjai után,
Ez a fölszántott föld lehelete és esti fényben úszó nagyvárosok halkuló moraja,
Hirtelen az új Lelke, hirtelen az újdonság lehelete,
Hirtelen a tompa ütés a szív mélyén, hirtelen az adott szó, hirtelen a Lélek lehelete, a gyors elragadtatás, a Lélek birtoklása!
Mint mikor az éjbe borult ég alatt, az első villámcsattanás előtt,
Hirtelen Zeus forgószele sodorja a szalmát és a port és a falun át a kiterített ruhák sorát!

Istenem, aki kezdetben szétválasztottad a felső és az alsó vizeket,
És aki újra szétválasztottad ezektől a gőzölgő alsó vizektől
A szárazat mint gyermeket az anya puffadt testétől,
A meleget árasztó földet, a lágy lombozatút, melyet az eső teje táplál,
És aki a fájdalom idején, mint a teremtés napján, mindenható kezedbe fogod
Az emberi agyagot és a szellem szétfröccsen ujjaid között,
A hosszú földi utak után
Most ismét itt az Óda, Neked írom ezt az új nagy Ódát,
Nem új kezdet ez, hanem mint a tenger, mely már ott zúgott
Minden emberi szó tengere — felszínén mindenfele

A ködben lehelet lebeg és Hold asszony tekintete ezüstözik!
Én most egy gondokkal tapétázott palota közelében a fák között ahol a pagodaszerű lombsátorok egy rothadt trónra vetik árnyuk
Egy ősi birodalom fejedelmi romjai közt lakom.
Távol a szabad és tiszta tengertől, a földdel egy szinten már kifakultan élek,
Ahol az ember levegő helyett is földet lélegez be, amely lényegével beszennyezi a levegőt és a vizeket,

Itt ahol kereszteződnek a szennycsatornák és az ősi kopott utak és szamarak-tevék ösvényei

Ahol a földbirtokos Császár szántja barázdáját és kezét a hasznos Ég felé tárja, honnan a jó és rossz időt várja.

És mint a vetés idején végig a dombokon látjuk a fényeket és a sziklák szögeit ködbe és habzó felhőkbe takarva,

Úgy tűnik fel a Föld százados szelében a négyszögű Város negyedeivel és kapuival,

Lépcsőzetesen egymásra rakja hatalmas Kapuit a sárga szélben — háromszor három kapu követi egymást mint az elefántok,

A hamut és port kavaró szélben, az elhamvadt városok porát idéző szürke szélben: Szodoma, Egyiptom és a Perzsák birodalma, és Párizs és Tadmor és Babilon.

De mit számít most nekem birodalmatok és mindaz, ami meghal,

És ti mindannyian, akiket elhagytam, undok utatok ott messze!

Mert hiszen szabad vagyok! Mit számít kegyetlen mesterkedéstek? hiszen én, legalább én szabad vagyok! mivel én találtam! mivel én legalább kiszabadultam!

Mivel nekem már nincs helyem a teremtett dolgok között, hanem Hozzá tartozom aki teremti őket, meg a folyékony és állhatatlan szellemet!

Lehet-e szántani a tengert? meg lehet-e trágyázni mint a veteményes kertet?

Megszabhatjátok-e vetésforgóját: lucerna, gabona, káposzta, fehér vagy vörös répa?

De a tenger maga az élet, mely nélkül minden halott; ó, én magát az Életet akarom, mely nélkül minden halott!

Magát az életet, mert minden más halandó megöl!

Ó sohasem telhetek be vele! Nézem a tengert! Mindaz minek vége van telítetté tesz.

De itt ahol arcom megfordítom, itt e másik oldalon

Itt több van és még és ott is és mindig és ugyanúgy és még több! Mindig, kedves szív!

Nem kell félni hogy szemem kimeríti! Ó elegem van iható vizeitekből!

Nem kellenek előkészített vizeitek, melyeket a nap poshasztott, melyeket átszűrtetek és csöveken át vezettetek és emelőkkel osztottatok szét,

Nem a romlandó, eltűnő vizek.
Forrásaitok nem forrásvizek.
Maga az elem!
Az ősanyag! Mondom, nekem az anya kell!
Birtokoljuk az örök és sós tengert, a nagy szürke rózsát! Felemelem félkarom a paradicsom felé! megyek a mámort szülő tenger felé!
Mindörökre hajóra szálltam! Úgy vagyok mint a vén tengerész, aki már csak tüzeiről ismeri fel a földet, a zöld vagy vörös csillagrendszerek révén a térképekről vagy a kikötő-kézikönyvekből.
Egy pillanat a tengerparton a málhák és hordók között, az akták a konzulnál, egy kézfogás a rakodómunkással;
Aztán újra indulás a nyílt víz felé, bélyegző és más előkészületek után talpam alatt
Újra hullámzik a viharos tenger!

Sem
A tengerész, sem
A hal melyet egy másik hal elragad, hogy felfaljon,
Hanem maga a dolog és az egész hordó és az eleven véna,
Maga a víz, az őselem kell, játszom és ragyogok! Megosztom a mindenütt jelenlevő tenger szabadságát!
A víz
Mindig újra megtalálja a vizet,
Egyetlen cseppet alkot.
Ha tenger lennék, kereszten kifeszítve ezer kar által két kontinense között,
Tele hassal érezve a forgó ég durva húzását, melynek búrája alatt a nap mint meggyújtott mozdulatlan mécses ég,
Ismerve saját mennyiségemet,
Én magam vonzom, hívom minden gyökeremre a Gangeszt, a Missziszipit,
Az Orinoco bő vizeit, a Rajna hosszú kanyargását, a Nílust kettős hólyagjával,
És az éjszaka ívó oroszlán, és a mocsár, és a földalatti vezetékek, és a kerek szív és az emberek, akik csak egy pillanatig tartanak.
Nem vagyok tenger, hanem szellem vagyok! és mint a víz a vizet,
A szellem is felismeri a szellemet,
A szellemet, a titkos leheletet,

A teremtő szellemet mely megnevettet, az élő szellemet és a nagy szellemi leheletet, a szellem felszabadulását

Mely csiklandoz és megrészegít és megnevettet!

Ó mindez mennyire eleven és fürge, nem kell félni a kiszáradástól!

Egyáltalán nem merülök belé, hisz nem tudom legyőzni az örvény felhajtó erejét,

Mint mikor egyszerre egy tucatnyi formás istennőt látunk,

Zöldes vénuszokat amint a víz mélyéről felszállnak a vízburborékok kitörésével,

Játszadoznak az isteni napkelténél nagy fehér csipkékben, a sárga és hideg tűzben, a pezsgő és bugyborékoló tengerben!

Milyen kapu állíthatna meg? milyen fal? A víz
vízszagot áraszt, és én magam folyékonyabb vagyok nála!

Amint a víz feloldja a földet és a cementport, értelmem mindenhova behatol!

A víz föloldja a földet amely belőle lett, a szellem mely a kaput alkotta, kinyitja a zárat.

És mi az ernyedt víz a szellem hatalma mellett,

Mi az anyag a munkás tevékenysége mellett?

Érzek, szagolok, leleményes vagyok, felfedezek, bizonyos érzékkel beszívom a dolgot ahogy megalkottatott! És én magam is tele vagyok istennel, tele vagyok tudatlansággal és lángésszel!

Ó köröttem működő erők,

Én is tudok annyit tenni mint ti, szabad vagyok, erőszakos vagyok, szabad vagyok mint a szűz természet, vadul villogó villámaival,

Mint a fa minden évben új tavaszkor,

Lelkétől ösztönözve feltalálja

A zöldet, ugyanazt ami örök, és semmiből megteremti hegyes levelét,

Én az ember

Tudom, hogy mit teszek a születés és a teremtés lendületétől és hatalmától hajtva,

Használok, mester vagyok,

A világban vagyok, kihasználom ismereteimet,

Ismerek minden dolgot és minden dolog bennem ismeri meg magát.

Minden dolognak elhozom a szabadulást.

Általam

Egyetlen dolog sem marad egyedül: egymással társítom őket szívemben.

De ez még nem elég!

Mit számít nekem a nyitott ajtó, ha nincs kulcsom?

Mit a szabadságom, ha nem vagyok annak saját ura?

Szemlélek minden dolgot, és látjátok valamennyien, hogy nem vagyok rabszolga, hanem parancsoló.

Minden dolog elszenved inkább, semmint parancsol, arra késztetnek, hogy hozzájuk mérve rendezzünk el minden új létezőt.

Ez győzelem a már ott levő lények felett!

És Te aki a tökéletes Lény vagy, nem akadályoztad meg, hogy én is az legyek!

Látod ezt az embert, aki vagyok és ezt a létet, melyet belőled merítek

Ó Istenem, létem a tiéd felé sóhajtozik!

Szabadíts meg engem önmagamtól! szabadítsd meg a létezőt a feltételtől!

Szabad vagyok, szabadíts meg a szabadságtól!

Látom hogy sok módja van annak, hogy ne legyek,

De csak egyetlen módja annak, hogy legyek:

Hogy Benned legyek, aki teljes önmagad vagy!

A víz

Megérti a vizet, a szellem a lényeget leheli.

Istenem, aki szétválasztottad az alsó és a felső vizeket,

Szívem Feléd sóhajt, szabadíts meg engem önmagamtól, mert Te Vagy!

Mi ez a szabadság, és mit kellene tennem máshol?

Melléd kell állnom.

Istenem, látom a tökéletes embert a kereszten, tökéletest a tökéletes Fán.

A Te Fiad és a miénk, a Te és a mi jelenlétünkben két kezénél és két lábánál négy szeggel odaszegezve,

Szíve szétszakítva és a nagy Vizek egész a szívéig hatoltak!

Szabadíts meg engem az időtől és vedd el nyomorult szívemet, fogadd el, Istenem, ezt a dobogó szívet!

De nem tudok előretörni ebben az életben
Feléd, testem miatt, és dicsőséged mint a sós víz ellenállása!
Fényed felszíne legyőzhetetlen és nem tudom megtalálni
Fénylő sötétséged hiányosságát.
Te jelen vagy és én itt vagyok.
És megakadályozod, hogy továbbmenjek, és én is utadba állok.
Te vagy a célom és én is a te célod vagyok.
És mint a legcsenevészebb féreg a naptól él és a planéták gépezetétől,
Úgy én is minden leheletemet örökkévalóságodból merítem.
Szabadságom korlátozott a fogságodban kijelölt hely miatt és mivel szenvedélyesen részt veszek a játékban!
Hogy élet-teremtő fényednek nekem szánt sugara el ne szökjön.
Kitárom karom jobbra-balra
Hogy általam ne nyíljon rés teremtményeid tökéletes kerítésén!
Nem kell meghalnom, hogy Te élhess!
Jelen vagy ebben a látható világban, mint a másikban.
Itt vagy.
Itt vagy és én nem lehetek másutt csak Veled.
Mi történik velem? mert úgy tűnik hogy ez a vén világ most becsukódott.
Mint hajdan az égből elhozott templomtetővel a hit zárt térré alakította a pogány erdőt.
Ó Istenem, most már látom a kulcsot, mely megszabadít.
Nem megnyit, hanem bezár!
Itt vagy velem.
Bezárva akaratodtól mint fal által és hatalmadtól mint erős várfaltól!
És mint hajdan Ezekiel a hét és fél könyöknyi nádszállal,
Fel tudnám mérni a négy égtáj irányában a Város négy dimenzióját.
Be vagyok zárva, és íme hirtelen szememben minden dolog
Arányt és mértéket kapott.
Íme Jeruzsálem és Sion mint két nővér megölelte egymást,
A Mennyei és a Száműzött, amely a Kobar folyóban mossa áldozati kendőit,
És a földi Egyház emelje fel koronás fejét az égi Királynő felé!
Üdvözlégy hát te szememnek új világ, ó te most már teljes világ!

Ó látható és láthatatlan dolgok teljes krédója, elfogadlak katolikus szívvel!

Bármerre fordítom fejem

Mindenütt látom a Teremtés óriási oktávját!

A világ kitárul és bármilyen széles legyen is térsége, tekintetem átszeli egyik végétől a másikig.

Megmértem a napot mint mikor két erős férfi a kövér birkát vállra vetett rúdon felemeli.

Megszámláltam a mennyei seregeket és listába vettem,

A nagy Alakzatoktól kezdve, melyek az agg Óceánra hajlanak,

Egészen a legritkább fényekig, melyeket elnyel a legmélyebb örvény,

Ugyanígy a sötétkék Csendes Óceánt, hol a cethalhalász figyeli a légzőnyílás fehér piheként felszálló bugyborékjait.

Fogva vagyok és a világ egyik végétől a másikig kifeszítettem

Körülötted ismeretem hatalmas hálóját.

Mint a réztányérról elinduló dallam, mely átfut az oboára majd fokozatosan elözölni az egész zenekart,

És mint a napkitörések

Elhatnak egész a földig árapályt vagy dagályt okozva,

Így a legnagyobb Angyaltól ki Téged lát, egészen az út kavicsáig, teremtésed egyik végétől a másikig,

Szakadatlan folytonosság van, miként a lélek szétárad a testbe,

A Szeráfok kimondhatatlan mozgása továbbterjed a Szellemek Kilenc Karára,

És íme szél támad most a földön is, a Magvető, az Arató!

Így a víz folytatja a szellemet és támogatja, táplálja,

És valamennyi teremtményed között

Valami folyékony kapcsolat van, mely küszöbödig terjed.

Köszöntelek szemembe néző szabad világ!

Tudom mi által vagy jelen,

Mert az Örökkévaló veled, és a Teremtő nem hagyta el Teremtményét.

Benned vagyok és te bennem, és a te birtoklásod az enyém.

És végre bennünk feltör a Kezdet,

Feltör az új nap, feltör a forrás birtoklásában valami angyali fiatalság!

Szívem már nem lükteti az időt, maradandóságom eszköze,

És az el nem pusztuló szellem szemléli az eliramló dolgokat.

De eliramlót mondtam? Most újrakezdődnek.
És halandók? nincs halál már velem.
Minden lét, mivel egy,
Az Örökkévalóság műve, ezért az Ő kifejezése.
Az Örökkévaló jelen van és minden jelenlevő dolog beléje torkollik.
Ez nem a fény csupasz szövege: nézzétek, minden írva van!
Hivatkozhatunk a legfurcsább részletre: egy szótag sem hiányzik.
A föld, a kék ég, a folyók hajóikkal és három fa sorban a folyóparton,
A levél és a rovar a levélen, ez a kő melyet kezemben tartok,
A falu népével, a beszélő szemű emberekkel, akik szőnek, alkudoznak, tüzet raknak, terhet visznek, ez együtt teljes játszó zenekar,
Mindez az örökkévalóság és nincs meg többé a szabadsága, hogy ne legyen az,
Testi szememmel látom őket, és szívemben alkotom őket!
Testi szemmel, és a paradicsomban sem használok más szemet, mint itt lenn!
Mondhatjuk-e azt, hogy a tenger elveszett, mivel a másik hullám, meg a harmadik, meg századik követi
Ezt itt, amelyik diadalmasan feloldódik a tajtékban?
A tengert körülfogja partja, miként
A világot határai, semmi el nem vész ezen a bezárt helyen,
És a szabadságot körülfogja a szerelem,
Vergődik minden dologban, hogy kitalálja a legkiválóbb megközelítést,
Minden szépség vajúdik elégtelenségében.
Nem látlak Téged, de folytonosságban vagyok e lényekkel, akik látnak.
Az ember azt adja vissza, amit kapott.
És mivel minden Tőled kapta létét,
Az időben visszaadják az örököt.
Nekem is van hangom,
És hallgatok, és hallom e hang zaját.
Hangommal vizet teremtek, tündöklő tiszta vizet,
És mivel ez táplál minden dolgot, minden benne szépítkezik.
Ezzel a hanggal belőled örök szavakat alkotok!
Csak az örököt tudom megnevezni.

A levél megsárgul és a gyümölcs lehullik, de a levél az én versemben nem pusztul el.

Sem az érett gyümölcs, sem a rózsa a rózsák között!

A rózsa elhervad, de neve az én lelkemben nem vész el soha. Kimenekül az időből.

Add, hogy én, aki örök dolgokat alkotok hangommal

Teljes egészében

Ez a hang legyek, teljesen érthető szó!

Szabadíts meg engem a rabszolgaságból és az ernyedt anyag súlyától!

Világosíts meg tehát! szabadíts meg ezektől a gyűlöletes sötétségektől és add, hogy végre

Én magam legyek mindaz, ami bennem homályosan kívánatos.

Éltess engem, tüzesítsd értelmemet, mint a fujtató beszívott levegője izzítja a parázst!

Isten, aki ráleheltél a káoszra, elválasztva a szárazat a nedvestől,

A Vörös Tengerre, és vize szétválva feltornyosult Mózes és Áron előtt,

A nedves földre és megjelent az ember,

Ugyanúgy parancsolsz az én vizeimnek is, orromba lehelted ugyanazt a teremtő és alakot adó szellemet.

Nem a tisztátalan erjeszt, a tiszta az élet magvetése.

Mi más a víz, ha nem a folyékonnyá válás igénye,

És hogy tökéletesen átlátszók legyünk Isten napsugarában, mint egy kristálytiszta vízcsepp?

Mit beszéltek nekem a levegő kékjéről, melyet cseppfolyóssá tesztek?

Ó az emberi lélek mennyivel drágább elixír!

Ha a harmat csillog a napfényben,

Mennyivel inkább az emberi szem és a lényegi lélek az értelmes sugárban!

Isten, aki szellemeddel megkeresztelted a káoszt

És aki Húsvét vigiliáján papod lehelete által exorcizálod a keresztvizet

Megtermékenyíted keresztvizeddel a mi emberi vizünket

Így lesz friss, dicsőséges, múlhatatlan, romolhatatlan!

A tiszta víz szemünk által lát és zengő fülünk által hall

És a hatszoros forrásból megitatott vérpiros ajkak által ízlel,
És színezi húsunkat és alakítja formálható testünket.
És miként a magszerű eszme megtermékenyíti a matematikai alakzatokat,
A teoréma szerint rendbe rakva a burjánzó elemeket,
Ugyanúgy a sár-test alatt a dicsőség-test vágyakozik,
És az éjszaka arra vágyik hogy feloldódjon a fényben!

Istenem, irgalmazz e vágyakozó vizeknek!
Istenem, Te látod, hogy nem vagyok pusztán szellem, hanem víz!
Irgalmazz bennem ezeknek a vizeknek, melyek szomjan halnak!
A szellem a kívánó és a víz a megkívánt dolog.
Ó Istenem, megadtad nekem ezt a pillanatnyi fényt, hogy lássak,
Mint a fiatalember, kertjében gondolkodva augusztusban, időközönként egy pillantással látja az egész eget és földet,
Egy pillantással átfogja a világot, amint áthasítja ezt egy nagy arany-villámlás!
Ó magasztos erős csillagok! és mily gyümölcs villan fel a fekete örvényben! ó a Kis Medve hosszú ágának szent meghajlása!
Nem halok meg.
Nem halok meg, hanem halhatatlan vagyok.
És minden meghal, de én növekszem mint a tündöklő tiszta fény!
És amint ők halottat csinálnak a halálból, én kivégzéséből alkotom örökkévalóságomat.
Bárcsak megszűnne teljesen sötétségem! Használj fel engem!
Rajzolj engem atyai tenyeredre!
Hívd elő végre
A bennem levő teljes napot és fényed minden képességét,
Hogy lássalak
Többé már ne csak szememmel, hanem egész testemmel és lényegemmel és ragyogó és zengő mennyiségem egész summájával!
A feloszthatő víz alkotja az ember mértékét
Nem veszíti el természetét, azt hogy folyékony
És teljesen tiszta és így minden benne tükröződik.
Amint e vizek Istent hordozták kezdetben,
Úgy a lényegi vizek bennünk
Folytonosan Őrá vágyakoznak, egyedül Őt szomjazzák!
De ami bennem kívánatos, még nem érett.

Legyen tehát éjszaka, míg osztályrészem várom, amelyben lelkemből lassan összeáll

Az a csepp, amely kész lehullani, ha elérte teljes súlyát.

Engedd hogy italáldozatot mutassak be Neked a sötétségben,

Mint a hegyi forrás, mely kis kagylójával inni ad az Óceánnak!

Istenem, aki név szerint ismersz minden embert, mielőtt megszületett volna,

Emlékezz rám, amikor a hegy hasadékában rejtve voltam,

Ott hol a forró vízforrások felfakadnak, és emlékezz kezemre ott a hatalmas márványfalon!

Ó Istenem amikor a nap kihuny és Lucifer teljesen egyedül jelenik meg Keleten,

Szemünk egyedül, de nemcsak szemünk, hanem a szívünk, a szívünk ujjongva köszönti a kiolthatatlan csillagot,

Szemünk az ő fénye felé fordul, vizeink a megdicsőült csepp tündöklése felé!

Istenem, ha az égre tűzted ezt a rózsát, amely

Annyi dicsőséggel ékes, ezt az aranygömböcskét a teremtett fény sugarában,

Mennyivel dicsőbb a halhatatlan ember, az örök értelemmel áldott!

Ahogy a szőlőtő súlyos fürtjeivel, ahogy a gyümölcsfa az áldás napján,

Úgy a halhatatlan lélek, kinek e veszendő test nem elég!

Ha a szomjas test kívánja a bort, ha az imádó szív köszönti a megtalált csillagot,

Mennyivel inkább csillapítja a sóvárgó lelket a másik emberi lélek!

És én is, végül én is megtaláltam a halált, amely nekem kellett! Megismertem ezt az asszonyt. Megismertem az asszony szerelmét.

Magamévá tettem a tiltást. MEGISMERTEM E SZOMJÚSÁG-FORRÁST!

A lelket akartam, megismerni őt, azt a vizet, mely nem ismer halált! Karjaim között tartottam az emberi csillagot!

Ó barátnőm, nem vagyok isten,

És lelkemet nem oszthatom meg veled, és te sem tudsz megragadni, magadba zárni és birtokolni engem.

És íme, mint aki hátat fordít, megcsaltál engem, nem vagy többé sehol, ó rózsa!

Rózsa, nem látom többé arcodat ebben az életben!

És én egészen egyedül maradtam a hegyipatak partján, a föld felé fordítva arcom,

Mint a bűnbánó az Isten hegye tövében, keresztbe fonva karom az ordító hang mennydörgésében!

Íme patakzanak könnyeim!

Ott állok mint aki halálba hanyatlik, és aki fulladozik a roszszulléttől, és egész lelkem mint óriás tündöklő vízsugár szökell ki belőlem!

Istenem,

Látom magam és elítélem magam, és nincs semmi értékem önmagam szemében.

Te adtad az életemet; én most visszadom Neked; jobb, ha teljesen visszaveszed.

Végre látom magamat! és teljesen elszomorít, és a belső fájdalomtól minden megnyílik bennem mint a könnyben ázó szem.

Ó Istenem, többé nem akarok semmit, és mindent visszaadok, és semminek sincs értéke számomra,

Nem látok mást csak nyomorúságomat és ürességemet, és hiánymat, de ez legalább enyém!

Most fakadjanak fel a mély források, szökelljen fel sós lelkem, szakadjon fel nagy kiáltásban a termékeny tisztaság torka!

Most teljesen átlátszó vagyok önmagamnak,

Minden keserűen világos, és nincs bennem semmi más

Csak egyedül a Te tökéletes hiányod!

És most újra egy év leforgása után,

Mint az arató Habakuk, akit az Angyal elvitt Dánielhez, anélkül hogy kenyérkosara kengyelét elengedte volna,

Isten szelleme elragadott hirtelen a fal felett és íme ebben az ismeretlen országban vagyok.

Hol van most a szél? hol a tenger? hol az út mely eddig vezetett!

Hol vannak az emberek? nincs más csak a mindig tiszta ég. Hol van a régi vihar?

Hallgatódzom: nincs más csak e fa halk remegése.

Hallgatok: nincs más csak e levél leheletnyi libegése.

Tudom hogy a harcnak vége. Tudom hogy elmúlt a vihar!

A múlt volt, de már nincs többé. Arcomon hidegebb fuvallatot érzek.

És íme ismét a Jelenlét, a szörnyű magány, és újra hirtelen a lehelet arcomon.

Uram, szőlőskertem előttem és látom, szabadulásom végleges.

Aki ismeri a megszabadulást, most nevet minden köteléken, és ki értheti a nevetést, mely szívében van?

Mindent nevetve néz.

Uram, jó nekünk itt lennünk, bárcsak ne térnék vissza az emberek szeme elé.

Istenem, ragadj el engem az emberek szeme elől, ne ismerjen senki közülük,

És mint az örök csillagból fénye, ne maradjon belőlem más, mint hangom.

Az érthető ige és a kifejezett szó és a hang mely szellem és víz!

« Testvérem, nem adhatom neked szívemet, de ahol az anyag nem szolgál, érvényes a fenséges szó,

Amely én magam vagyok örök értelemmel.

Hallgasd, gyermekem, hajtsd ide fejed és én neked adom lelkemet.

Sok zaj van a világban, de a megsebzett szívű Szerelmes egyedül hallja a fa csúcsán a szibillikus levél remegését.

Így az emberi hangok között melyik az, amelyik se nem alacsony, se nem magas?

Miért egyedül csak te hallod? Mert egyedül vagy alávetve az isteni mértéknek!

Mert az egész hang nem más, mint maga a mérték,

A szent, szabad, mindenható, teremtő mérték!

Ó, érzem, a szellem szüntelenül a vizek felett lebeg!

Minden, testvérem, és te is

Csak a kimondhatatlan arány révén létezel, a pontos szám miatt, mely a végtelenségig osztható vizek felett volt!

Halld, gyermekem, ne zárd be előttem szívedet,

És fogadd be az értelmes hang özönlését, amelyben a víz és a szellem szabadsága érkezik, amelyek

Mindent megmagyaráznak és megoldanak minden köteléket!

Ez nem egy mester leckéje, nem is házifeladat,

Ez láthatatlan táplálék, ez a mérték, amely minden szó felett van,

Ez a Lélek, mely befogadja a lelket, és így benned is minden világossá vált.

Íme, elérkeztél házam, a Szó küszöbére, e Szó fiatal mint egy örökifjú leány!

Nyisd ki a kaput! és Isten Bölcsessége előtted van mint a dicsőség oszlopa, mint koronázott királynő!

Ó barátom, nem vagyok férfi és nem vagyok nő, én vagyok a Szeretet amely minden szó fölött van!

Köszöntelek, szeretett testvérem.

Ne érints engem! ne akard megfogni kezem! »

Peking, 1906.

I.

OLVASÓNAPLÓ ÉS VARIÁCIÓK

(Érosz és Agapè)

MAJDNEM NAPLÓ

1987. május 7

Elkészült új könyvem: *Lélekben és igazságban* (Tanulmányok és vallomások) kézirata. Most még az utolsó simítások következnek. A tanulmányok mintegy öt évet ölelnek át. A vallomásokban *sok* mindent elmondtam magamról, de persze nem mindent. A « majdnem napló » sem gyónás; inkább világnézeti reflexióimból rögzít néhány személyes szempontot. Esetleg ezt a « műfajt » folytatom, továbbfejlesztem.

1987. május 10

Továbbra is előveszem időnként Valéry « Füzeteit » (*Cahiers*) és Claudel *Journal*-ját. A két-két Gallimard-kötet (bibliapapíron) valóságos kincsesbánya nemcsak ahhoz, hogy a két íróóriást jobban megismerjem, hanem ahhoz is, hogy folytassam velük a « párbeszédet ». Főleg Valéry serkent reflexióra kristálytiszta agyával és luciferi szellemével. Valamiképpen most megértem hitetlenségét is (bár a hit-hitetlenség annyira személyes titok, hogy « megértésről » nem igen lehet beszélni). Valéry mennyire megvetette az érzelmeket, a pascali « szívet »! A testi szerelmet naturális szinten gyengeségnek, betegségnek, esztelenségnek tartotta, — lealázónak. Legalábbis fiatalabb korában. Az *Éros* szó alá összegyűjtött jegyzetek (*Cahiers* II, 393kk) tanúskodnak erről. Ezek alapján mindenképpen sokkal világosabbak lesznek a következő, a *Thêta* alá csoportosított jegyzetek (vallás, hit, Isten: II, 565kk). Egyébként Valéry maga végezte el a csoportosítások jórészét: bizonyos jegyzetekhez odaírta az *Er* és a *Th* jelet (görög betűkkel): ez a tény is arra enged következtetni, hogy az író-gondolkodó kapcsolatot látott az erős Érosz (szerelem) és a heves « misztikus » tapasztalat között. Mindenesetre, ezek a feljegyzések is azt igazolják, hogy Paul Valéry, bármennyire is megvetette az érzelmeket, a szívet, a szenvedélyes szerelmet — « állati » vonásaival —, bármennyire is tiszta értelem, fényes, « luciferi » szellem akart lenni, valójában mélyen szorongó lény volt; félt, nagyon félt önmagától, nem volt biztos önmagában.

Ő maga mondja, hogy rendkívül félénk, félős gyermek volt, « a Mindentől való ideges félelemben nevelték », a nagy viharok és óriáspókok emléke rémísztette. Fizikai alkata is gyenge volt, ez kisebbrendűségi érzéseket táplált benne. A naplójegyzetek (az *Éros* mellett az *Ego* és az *Affectivité* szavak alá csoportosítottak is) megmutatják, hogy Valéry tudatában volt belső feszültségeinek, amelyek a « kimeríthetetlen nyugtalanságot » okozták benne. « Mindez — írja — a nagyon is érzékeny Énem elleni védekezésből fakadt. Félelem Önmagamtól. Az ember csak Önmagától fél. » Nagy szerelem-igény, és ugyanakkor félelem a (testi) szerelemtől.

ÉROS — « A szerelem olyan találmány, mint az alkohol. A hatalmas egyéneknek legfeljebb szórakozásul használt, — vagy témául — mert érezték lealacsonyító oldalát: egyenlővé tesz másokkal, mint a részegség vagy a részegeskedés. A szerelemnek semmi köze a « faj zsenijéhez », miként a mértéktelenségnek sincs köze a fizikai erők visszaszerzéséhez vagy a táplálkozáshoz. Ez óriási és demokratikus tréfa .» (1902, II, 396). — « A szerelmi szenvedély a legabszurdabb. Ez irodalmi és nevetséges tákolmány. Egy antik szerző mi másról beszélhetett a háború vagy a mezei munka után: borba és a szerelembe esett.. » (II, 396).

« A szerelmi eltévelyedés, ahol az ember elszédülve a lágy és heves érzések között, teljesen elmerülve a nemzés *önző,* ideges manővereiben, emlékektől és vágyaktól elárasztva, ciklusok zsákmányaként — feloldódva a funkcionális mélységben, amely nincs tekintettel rá mint egyénre és korára — ahol a férfi a nővel érintkezve nem tudja, hogy szerető, apa vagy gyermek-e, hogy tejjel táplált, kihasznált vagy nemző-e — vagy az iménti egyedüli egyén — tiszta ezektől a dolgoktól, tiszta értelem és emlékezet — mi is hát a helyzet? A szerelem szervezetlenséget idéz elő, szétszedi a rendezett egyént, hogy pillanatra valami mást építsen, egy meghatározott célra alkalmas gépet, amely kénye-kedve szerint kölcsönveszi a normális lény erőit és eszközeit — magyarázat nélkül, nem látva mást, csak azt a célt... » (II, 399-400).

« Mélyen szeretve lenni, ez a leggyakoribb a világon. Ez volt Isten lehetetlen célja. 'Mélyen', nem élvezetről van szó, nem is gőgről. Hanem a lélek ama homályos melegének befogadásáról... » (II, 409).

Valéry a « tiszta » szellem, kristály-szellem? Van ebben a tisztaságban sok gőg és nárcizmus. A *másik* nem létezik számára, legfeljebb önmaga megkettőzése. A nő is legfeljebb « anima », amelyet az « animus » teremt. Nem akar « elfogadni » mást önmagán kívül, hiszen ezzel « kiszolgáltatná » magát, függő helyzetbe kerülne. Ezért fél az érzelmektől, a testi szerelemtől, a szenvedélytől, amely — szerinte — állatiassá alacsonyít; « elidegenít », a szó szoros értelmében. Egyedül az ÉN-t érdemes bálványozni. Szellemének szüksége van arra, hogy önmaga képét kivetítse és énje másával folytassa a « párbeszédet ». Gyakran « női » képeket vetít ki (Laura, Beatrice, Euridiké), de csak azért, hogy jobban « szeresse » önmagát: ez csak « dialektikus » távolság az én és az én között. Nem igazi kettősség a szellem és a szív között, az *animus* és *anima* között, nem az igazi *alter ego* felfedezése a másikban. A « párbeszéd » Valérynál gyakran csak fikció és funkció.

« Szeretet. Jobb, ha szeretnek, mint ha megértenek. Mert az embert mindig csak rosszul értik meg, de szerethetik jól is. Ha erre érvet keresel, gondolj Istenre. Megtiltotta, hogy megértsék, elborzad attól, aki ezt akarja elérni. Megátkozza, bünteti... De azt kéri, hogy szeressék. Ez lecke mindenkinek. — Szerencsétlenségünkre semmi sem olyan abszurd, mint azt kérni, hogy szeressenek bennünket. A legmélyéig ismerem ezt az abszurditást. Megtisztelő, ha megosztjuk Istennel... De még nem is olyan biztos, hogy megtisztelő. Bele kell törődnünk. Vajon én megértem önmagamat, vajon én szeretem önmagamat? — Nem, biztosan. — Nos, ha ezt mástól követelem, nem vagyok igazságtalan és hiú? — De miért ne lennék igazságtalan és hiú? — Igen, miért ne? » (II, 420-421).

Valéry *Nárcisz*-a (*Fragments du Narcisse*) az abszolút Önszeretet, az önmagába csukódás költeménye:

> ... De én, szeretett Nárcisz, már csupán csak
> Saját lényegemre vagyok kíváncsi;
> Minden más számomra csak titokzatos szív
> Minden más puszta távollét...
> A legszebb halandó csak önmagát szeretheti...
> Szeretek... Szeretek!... És ki szerethet mást
> Mint önmagát?...

A töredéket kommentálva írja F. Varillon: « Ki írja meg annak a Létezőnek énekét, aki mérhetetlenül 'távol van' önmagától, aki számára nincs tükör, amelyben szemlélné és szeretné saját Arcát? Ez a költemény a kép örömét magasztalná, aki nem mint Ugyanaz hasonló önmagához, hanem mint Másik; a boldogságot azért, hogy képtelen önmagához közeledni, vagy másképp élni, mint örökké meghalva attól a haláltól, amely — ahelyett, hogy eltörölné — éppen létre hívja a létezőt. Nem 'lapos Vizek', 'az alvó világegyetem', hanem — amint Keresztes Szent Jánosnál — szél, robogó hegyipatak, élővíz, láng, tűzvész » (*Isten alázata és szenvedése*, 99).

1988. május 15

Valéry naplóit olvasva megerősödöm mindabban, amit a *Jelek az éjszakában* variációiban Valéry (és Pascal) « éjszakáiról » mondtam, illetve Valéry-fordításaimhoz írt bevezetőm és jegyzeteim helyességében (*Szavak forrása csend*). Valójában meglepő Valéry éleslátása és következetessége. Éles megfigyelőképességéről tanúskodnak Gide-re vonatkozó jegyzetei (a 30-40 éves barátság ellenére sem ismerte igazában egyik a másikat; ellentétes pólusokon helyezkedtek el). Azt is jól látta Valéry, hogy igazában a Másik felé való megnyílás (erre « késztet » a szexualitás is, ha szeretetté alakul) hiánya volt hitetlenségének gyökere is.

THETA — « Hit. Végső elemzésben az én lényegi, szubsztanciális hitetlenségem gyökere az az eszme vagy az a nagyon megvető érzés lehet, amelyet az emberrel szemben táplálok; képtelen vagyok metafizikai fontosságot adni neki » (II, 610).

« Mindig is volt bennem egy 'misztikus' — »

« A ti Istenetek nem az én Istenem. Mivel a tiétek, tehát nem az enyém. Lehetetlen.

« Az élet létrehoz ezt is, azt is, és végül annak a döbbenetét, hogy élünk: ez a virága, amely annyira különbözik levélzetétől. A szemlélődés olyan virág, amely a *vagyok* és az *én* közti szünetben feslik ki; aközött, amit ismerek, és aközött, amiről érzem, hogy még megismerhetném » (II, 614-615).

« Minden vallás magában foglalja azt az alapvető véleményt, hogy *valami* követte a *semmit valakinek* az aktusa révén. Ez a valami minden; ez a valaki különbözik a semmitől és a mindentől... » (II, 617).

« Isten létének kimutatása csak játék! És mi könnyebb, mint az ellenkező művelet?... » (II, 622).

« Minden vallás a csodákon alapul — vagyis olyan tényeken, amelyek nem érdeklik a szellemet és nem érdekelhetik — *meghatározása folytán.* A csodák csak a 'szívet' érdeklik, vagyis a gyermeket, a beteget, a bennünk levő remegőt, a *vágyakozót — a csodálkozást és az ellágyulást.* Aki kétségbeesetten becsapott akar lenni, ami bennünk van — Azt, aki szeret, fél, szenved, vágyakozik —.

Vagyis, aki nem helyezi a dolgok közé azt, amit érez » (II, 626).

1987. május 18

Valéry a « tengeri ember ». A Sète-i házból lelátott a « nyugodt tetőre », az ezüstösen villogó tengertükörre, ahol bukdácsoló « galambok », orrvitorlák « csipegettek » az izzó Dél mozdulatlan békéjében. Az intenzitás és a telítettség, az egyensúly békéje. És a « tengerparti temetőben » a halálos mozdulatlanság békéje. A nagy vers (amelyet Kosztolányi, a « szép hűtlen » után újrafordítottam) így kezdődik és végződik:

Nyugodt tető, galambok járnak fel-le
Fenyők és sírhalmok közt lüktet lelke;
Ütött a Dél, a fényár összegyűl:
A tenger lenn, a tenger véghetetlen!
Mily kárpótlás a gond után — szemedben
Az istenek nyugalma mélyen ül!

[...]

Szél támad!... Élni kell, bár nem megy könnyen-
A légözön kinyitja-csukja könyvem,
A hab a szirten porzik, szélroham!
Repüljetek fénylő lapok a szélben!
Törj e nyugodt tetőre ár merészen,
Hol csőrök csipegettek boldogan!

A mozgás az élet jele; a « változatlan » isteni élet az intenzitás, a teljesség, ezért nincs átmenet a képességből a ténylegességbe, ahogy a görögök nyomán a skolasztikusok mondták. Valójában a keresztény Isten, Jézus Krisztus Istene AGAPÈ, Szeretet, tisztán izzó Lét- és Szeretetet-teljesség. Nem « változatlan » a halálos mozdulatlanság értelmében, hanem változhatatlan, mert minden tökéletesség és lét teljessége. De « változik » és « szenved », mivel szeret,

mivel emberré lesz, mivel együttérez a Fiúval és valamennyi gyermekével, akikért Fiát halálra adja. Szabadon, szeretetből függővé teszi magát a világtól, tőlünk, mivel a keresztig menő engedelmességgel, a teljes emberi sors vállalásával akart megváltani bennünket.

Mindez a bölcseknek esztelenség, a zsidóknak botrány (1 Kor 1). Valéry a szeretetet gyengeségnek tartja, nem tud elképzelni (szeretetből) « szenvedő » Istent; illetve éppen ezért veti el a keresztény istenfogalmat. Mindenesetre, bizonyos jegyzetei erre vallanak.

A görög gondolkodók, akik nem tudtak eljutni a személyes Isten eszméjéhez (pl. az eleáta Parmenídesz és Zénón), legalább bírálták az ember képmására alkotott isten eszméjét. Ezt tette már Xénophánész is az emberi, sőt állati formára elképzelt istenekkel. A kritika folytán aztán kialakult ez a dogma: a Létező mozdulatlan, — egyszerűen *van*. Ő minden. Nem tud nem lenni; öröktől fogva lennie kellett, és nem szűnhet meg létezni. Ha minden mindig van (tehát nincs kezdeti és végső semmi), semmi sem lesz. A mozgás csak látszólagos.

A holtak rejtve jól vannak a földben,
Szikkad titkuk a védő sírmelegben.
Ott fenn a Dél, az álló nap ragyog,
Magába mélyed boldog önfeledten...
Tökéletes vagy, Fő, királyi öltözetben,
De benned titkos változás vagyok...

Valéry (vagyis a görögök) szerint tehát a változás — tökéletlenség. A gondolatot átvette a *philosophia perennis* is. Ha Isten örök, tökéletes, akkor változatlan; ha változatlan, nem tud szenvedni, illetve a szenvedés tökéletlenség lenne. Ugyanakkor a keresztények hisznek Isten emberré-*válásában*: « Az Ige testté lett ». Persze úgy, hogy nem veszítette el azt, ami volt (istenségét), de felvette azt, ami nem volt (az emberséget). Isten szeretetből, szabadon valamivé lehet; és valóban (nemcsak látszólagosan) emberré lett. Origenész arról ír, hogy az Istenember az Üdvözítő az emberi nem iránti szánalomból már szenvedett értünk mielőtt még keresztre feszítették volna. Ez a *szeretet szenvedése* volt. Sőt, az Atya maga is szenved egy bizonyos módon: « Maga az Atya sem mentes a szenvedéstől. Ha imádkozunk hozzá, szánalmat és együttérzést tanúsít. A szeretet szenvedésétől szenved. »

Varillon (*i.m.* 168) a szöveg kapcsán megjegyzi: « Origenész korában a *pathè* szónak — nemcsak a szenvedés, hanem a szenve-

dély, a megindultság értelmében is — pejoratív jelentése volt a filozófiai nyelvezetben. A leggyakrabban fizikai vagy metafizikai fogyatékosságot vagy erkölcsi hanyatlást idézett fel. Ezért, az evangéliumi tanúság ellenére, néha haboztak, hogy alkalmazzák még Krisztussal kapcsolatban is. Ha Origenész mégis használni meri, amikor az Atyáról beszél, ez azért van, mert mélyen átalakítja jelentését: számára csak a szeretet szenvedéséről lehet szó a Teljesség szívében. » — Origenész tanítványa, Csodatevő Gergely úgy próbálta összeegyeztetni Isten szenvedésmentességét « szenvedő » szeretetével, hogy ezt mondta: *Isten együttérez, anélkül, hogy szenvedne.*

Tulajdonképpen Valéry mégiscsak megsejtette a kereszténység lényegét. Utolsó jegyzetfüzete (1945. *Sub signa doloris* — a fájdalom jegyében) utolsó feljegyzése ez volt: « A Szeretet szót csak Krisztus óta társították Isten nevéhez. »

1987. május 29

Belon Gellért szép elmélkedése püspöki jelmondatáról: « *Vulnere sanus* » (*Ellesett pillanatok,* 201). « Innen ered püspöki jelmondatom is: *Vulnere sanus*, sebtől gyógyult. A régi címerekben szereplő jelmondatok történelmet is, hitvallást is jelentenek. Történelem, amennyiben jelképezi mindazt, ami egy életen át a seb fogalma alá tartozhat, kezdve a korai árvaságtól a fiatalon szerzett betegségen át az utóbbi években megesett súlyos műtétekig. De persze nem zárva ki hibázások és tévedések, sikertelenségek és eredménytelenségek megaláztatásait sem. — És hitvallás: amennyiben az élettapasztalat erejével képviselhetem, hogy Krisztus sebei valóban gyógyítanak. És nincs az a seb — a legtágabb értelemben véve is — amiből kiút ne nyílnék a gyógyulás, a megoldás felé. »

B. Gellért optimizmusát kétségkívül hite adja: mert Krisztus meghalt a kereszten és feltámadt, ahogy egyébként az elmélkedésben kifejti.

Az egészségesek érzéketlensége a betegek iránt Ezt joggal szememre vetette K. Persze, nemcsak fizikai szenvedés, gyötrődés van. A belső szorongás is szenvedés.

B. Gellérttel még Dienes Vali néninél ismerkedtem meg Bp.-en a Levendula utcában. Vali néni hívta fel Jh.-ról, mert ő volt lelkiatyja.

Prohászkáról és másokról is beszélgettünk. Egyszer meglátogattam a szegedi kórházban, meg Jánoshalmán is. Párszor még összefutottunk Pesten és itt Rómában is. — Illyés Gyulát ő temette 1983. ápr. 23-án. (Annakidején része volt Kodolányi János visszatérésében is...)

1987. július 12

Csoóri Sándor megküldte *Készülődés a számadásra* c. könyvét. Élvezettel olvasom önéletrajzi visszaemlékezéseit. Sok párhuzam van életünk között: népi származás, Országos Falusi Tehetségmentés (= Horthy-ösztöndíj)... Nagy mestere Illyés. (Egy kicsit az ő « missziójá t » akarja folytatni!) Nagy felelősséget érez a magyar nemzetért. Hite? Biológiai optimizmus, remény? Úgy tűnik, nincs meg nála az a metafizikai nyugtalanság, amit Illyésnél érzek (Vö. *Kháron ladikján*). Hiába, a fiatal Illyést mégiscsak megjelölték a párizsi évek, a franciák, akik között nemcsak Éluard, Aragon, Malraux, Sartre volt, hanem Pascal és Bergson, Péguy és Claudel is.. Mint ahogy a század elején Adyt is megsuhintotta Párizsban a katolizálások « tornádója »...

* * *

Nemrég olvastam Illyésné, Flóra könyvét József Attila utolsó hónapjairól. Megrendítő. Ki a felelős? Mindenesetre Flóra válaszol bizonyos vádakra, inszinuációkra. Bármennyire is szeretem J. Attilát, Flórának igazat kell adnom. Illyés szerepét is így tisztább fényben látjuk. —

Érdekesek Tverdota György újabb esszéi József Attila gondolatvilágáról. (Tverdota Gy., *Ihlet és eszmélet*). Már Vágó Márta visszaemlékezései sok újat közöltek JA filozófiai érdeklődéséről. Felfigyeltem a Bergson-hatásra (*Eszmélet*). Ezt még jobban megvizsgálni!

1987. júl. 14

Újabb könyveket olvasok Szent Ágostonról; megtérése jubileuma alkalmából szemlét készítek a *Mérleg*nek. (Lásd alább szemlémet!) Ágoston mindig « időszerű », mindig érdekes. Tulajdonképpen megjelölte a kereszténység másfél évezredes történetét. Szerencsére, most már a *Vallomások* után (V.I. fordítását így nem adtam volna ki újra, cikornyás!) más könyvei is megjelennek magyar fordításban

Vanyó sorozatában (*Ókeresztény írók*). De latinjának tömörségét nagyon nehéz magyarul visszaadni. Ezt már gyakran tapasztaltam magam is, amikor bizonyos szövegeit próbáltam lefordítani.

Jó, hogy ma már árnyaltabban beszélnek « megtéréséről ». Pl. betegsége is lényegesen közrejátszott. Az ismert « *Tolle, lege!* » jelenet « villámcsapása » nem volt olyan « pontszerű », ahogy néha bemutatták. Miként Claudel « megtérése » sem egy szempillantás alatt történt ott a Notre-Dame-ban, a karácsonyi vesperáson (vö. H. Guillemin).

1987. július 15

Végre ma este megnéztem *Thérèse*-t, Alain Cavalier Lisieux-i Terézről szóló híres filmjét, amelyről már annyit írt a sajtó. Érdekes, hogy az utóbbi években több vallásos *témájú* (ha nem is szellemű) film kapott elismerést a Cannes-i fesztiválon: Joland Joffé: *Misszió,* Maurice Pialat: *A Sátán árnyékában* (Bernanos regényéből), majd pedig Andrej Tarkovszkij: *Áldozat,* Jean-Jacques Annaud: *A rózsa neve* (Umberto Eco regényéből), Nanni Moretti: *A misének vége...*

Teréz kétségkívül igen nagy film minden szempontból; mégis vegyes érzelmekkel hagytam el a mozitermet. Talán azért, mert nagyon szeretem az igazi Kis Terézt, akinek alakját a hiteles önéletrajzi írások alapján most már rekonstruáljuk, szemben a régi (« Egy lélek története ») retusált, részben meghamisított, rózsákat hullató Terézkével... No, Cavalier-nek nem is a retusálást vetném szemére, egyáltalán nem; inkább azt, hogy miért nem merített többet Teréz önéletrajzából. A rendező, aki nem hívőnek vallja magát, tanulmányozta a kármeliták akkori életét, mindazokat a « kis dolgokat », amelyekből Teréz életkerete összeállt (mondhatnánk: a kármeliták gyerekes kicsinyességeit is), de jórészt Teréz önéletrajzi írásait vette alapul. És persze a Szentírást is felhasználja, főleg az *Énekek énekét*, mintegy Kis Teréz Jézus-szerelmének aláfestéseként. A rendező « találta ki » viszont, mintegy Teréz « ellenpontjá »-nak, Lucia nővér alakját, aki végül megszökik a kolostorból, hűtlen lesz hivatásához. Lucia Terézhez fűződő « barátsága » nem tiszta: túlzásokba esik bizonyos « figyelmességeiben »; Teréz iránti vonzalmába érzékiség vegyül. Teréz Jézus iránti szerelme spontán, örömmel teli, meg nem osztott. Szeretetből vállalja a legszörnyűbb szenvedést is, nemcsak a testit, hanem a lelkit is, azt a lelki sötétséget, amely élete

végén egészen haláláig tartott, és amelyről olyan megrendítő lapokat írt önéletrajzában (a film ezt kiválóan megjeleníti): « Szeretett Anyám, az a kép, amelyet a lelkemet körülvevő sötétségről akartam adni, éppen olyan tökéletlen, mint egy vázlat a modelljéhez hasonlítva, de mégsem akarok hosszabban írni róla, félek, káromlom Istent... félek, hogy már eddig is sokat beszéltem erről... » (...) « Szeretett Anyám, talán úgy tűnik fel ön előtt, hogy eltúlozom a megpróbáltatásomat; valóban, ha azok után az érzések után ítél, amelyeket az idén írt verseimben fejeztem ki, olyan vigasztalásokkal eltelt léleknek kell látszanom, aki számára szinte széthasadt a hit fátyola, pedig (...) nem fátyol az számomra már, hanem fal, mely az égig ér és eltakarja a csillagos égboltot... »

Teréz felépítése tökéletes: tíz « epizódból », részből áll, mindegyik gondosan megszerkesztve művészileg; az egyes részek kicsit Szent Ferenc « fioretti »-jére emlékeztetnek (szerkezetileg). A szimbólumok mélyen átgondolt rendszere, a kamera mozgása, a *premier-planok* (pl. az arcok « szemlélése ») bevezetnek bennünket a kármeliták belső világába. Teréz természetesen a középpontban áll; édes nővérei, Pauline, Marie, Céline elmosódó alakok, ugyanígy lényegében a többi nővér is, kivéve a már említett Luciát.

Cavalier jórészt a színház kívánalmainak tett eleget a jelenetek megszerkesztésénél, a « díszletek » megteremtésénél; távol vagyunk a naturalista vagy látványos modern filmek stílusától. Dreyer és Bresson stílusára emlékeztet ez a művészet. Az arcok és a tárgyak ragyogása a nagy spanyol festők: Greco, Velásquez, Zurbarán, Goya mágikus hatásával vetekszik. Az *Énekek éneke* visszatérő versei pedig a görög színház kórusához hasonló szerepet játszanak. « Isten » nevét csak egyszer ejtik ki, állandóan Jézusról van szó, Jézusról a szerelmesek nyelvén beszélnek a nővérek. Az *Énekek énekét* nemcsak az egyházatyák kommentálták (Isten és a lélek, Krisztus és a lélek, Krisztus és az Egyház jegyesi kapcsolatára alkalmazva), hanem a nagy kármelita Szent, Keresztes János is. Ezért a kármelita hagyományban a legtermészetesebb volt ez az értelmezés, ez a jegyesi misztika. Lisieux-i Teréz maga írja: « Elmondhatnám Keresztes Szent János Atyánk szellemi himnuszának ezeket a szavait: 'Az én Édesem belső borospincéjében ittam s mikor kijöttem, az egész pusztaságban nem ismertem meg semmit s elvesztettem a nyájat, amelyet azelőtt követtem... Lelkem az ő szolgálatára fordítja minden erejét, már nem őrzök nyájat, más hivatalom nincsen, mert *most egyetlen foglalko-*

zásom a SZERETET!' (...) Ó mennyi világosságot merítettem Keresztes Szent János Atyánk műveiből!.. » (*Önéletrajz,* 209)

Cavalier filmjének kettős fókusza Teréz szeretete (Jézus-szerelme) és szenvedése. Mert a kármelita a filmben, miként a valóságban, a Golgotáig követi a Jegyest. A betegterem lesz Golgotája, betegágya keresztje. Néha az az ember benyomása, hogy Cavalier Istene, aki hagyja Terézt is kínozni, mint annakidején Fiát, Jézust, nem az evangéliumok szerető Atyja, hanem valami félelmetes, kegyetlen Hatalom. De a 24 éves, tüdőbajos apáca lelki derűvel fogadja a halált, minden rettenetes megpróbáltatás, lelki sötétség ellenére, amit a bűnösök, hitetlenek miatt vállalt. Ezt jelzi a filmet indító kép: a halálra ítélt Pranzini esete, akiért Teréz misét mondat, mire a bűnöző bűnbánatot mutat, megcsókolja a feszületet... Teréz vérével írja be naplójába: « Köszönöm, Jézusom. » Ez a « vérszerződés » vezérli rövid életében... Teréznek ez a derűje, alázata, kiegyensúlyozottsága mégiscsak azt jelzi, hogy itt a misztikus szerelem csúcsáról van szó. Cavalier, aki « laikus », nem hívő módon nyúlt a témához, ahogy maga hangoztatta, a következőket nyilatkozta filmjéről: « Azt szeretném, hogy azok, akik életükből valamit egy jó ügynek szenteltek, bármilyen tevékenységnek, bármiféle ellenállásnak, magukra ismerjenek a film hősnőjében. Teréz egy ügynek szentelt energia, teljesen odaadta magát. Tudja, hogy ez egészen önmaga felemésztéséig, a teljes feloszlásig viheti. De ezt örömmel teszi. Teréz egy bizonyos értelemben a maximális létezésnek egy módja, megmutatja, hogy hogyan lehet a legnagyobb sebességgel elmenni a végsőkig, minden engedékenység nélkül. Egyetlen mozgatója a szerelem (szeretet). »

1987. szept. 25 - okt. 7

Egyiptom-Jordánia-Szentföld

Zarándoklat egy 22 katonapapból és 21 világiból álló olasz csoporttal. Erről jórészt beszámoltam *Az emmauszi úton* c. könyvem befejező részében: « Izrael és Jézus nyomában. » — Ide most átírok még néhány személyes jegyzetet.

Három órás repülőút után érkeztünk meg Kairóba 1987 szept. 25-én este. Mielőtt leszálltunk volna, hosszan repültünk a fényektől csillogó egyiptomi partok felett: a Nílus-delta és Kairó, a 12-14 milliós főváros fényei intenzív életről tanúskodnak. Egyiptom számára

az ősi időktől kezdve a Nílus vize jelenti az életet. Az ország 95 százaléka sivatag. A Shepheard's Hotel harmadik emeletéről a Nílusra látok. Az autótülkölés hajnali három óráig tart, — és ötkor újra kezdődik. Pontosan nem tudom, miféle szokás, hogy az autósok állandóan egymásnak tülkölnek. Róma ehhez képest rendezett város. Nappal teljes a káosz, mert a központban metrót építettek, amely most készült el. Még rendezni kell, ki kell építeni a központi teret, ahol autóbuszunk — a hotelből a múzeumba tartva — hosszú ideig himbálódzott a kavargó emberhullámok között. Végre kikötöttünk. De közben egyiptomi arab vezetőnk sok érdekeset elmondott az országról.

Szept. 26-án tehát a híres kairói múzeumot látogatjuk, amely világviszonylatban első helyen áll egyiptomi gyűjteményével. Közel öt évezred civilizációjáról, művészetéről ad áttekintést. Délután pedig a piramisokhoz látogatunk el, rettenetes hőségben. Megtekintünk még egy papírusz-üzemet, majd következik az elengedhetetlen vásárlás a bazárban.

Szept. 27-én reggel már indulunk Kairóból a Szinaj-félsziget felé, hogy az Exodus útját végigjárjuk. Szadat-emlékmű, a « halottak városa »... (A lakásínség miatt a szegények a temetőkbe költöztek és itt laknak a halottakkal!) Végre kiérünk a mammut városból és kezdődik a sivatag. Szuez előtt megállunk, mert az autóbusz motorszíja meglazult. Másfél órát ott rostokolunk a sivatagban, míg a sofőr megjavítja a gépet. A sivatag Szuez után sem valami kellemes látvány. Jó, hogy buszunk léghűtéses. Egyszer megállunk pihenni, üdítőt veszünk, majd egy óra múlva ismét megállunk ebédelni. Közben állandóan a választott nép pusztai vándorlásáról olvasunk, elmélkedünk... De erről már beszámoltam; a Szináj-hegyi élményről is.

Jordánia is nagyon érdekes. Számos élmény Aqabától Petrán keresztül Ammanig. Erről is beszámoltam *Az emmauszi úton* c. könyvemben, miként második szentföldi zarándoklatom fontosabb élményeiről is. Persze, ezek az élmények visszatérnek időnként, felejthetetlenek. (Most, hogy átmásolom jegyzeteimet, arra gondolok, hogy hamarosan visszaérkezésem után kitörtek a zavargások az arabokkal, és azóta is tartanak. Ki tudja, van-e egyáltalán megoldás a közép-keleti problémákra. Mikor lesz béke a Béke fejedelme földjén?).

* * *

Végül még ideírom második szentföldi utam alapvető élményét, amelyet már közöltem.

A Szentföldön járva őszinte áhítattal megcsókoltam Betlehemben a csillagot, amely Jézus születésének helyét jelzi, a Golgotán pedig az Üdvözítő keresztjének helyét, illetve sírjának kövét. A Szentföldön *a hitben* ugyanazzal a Jézussal találkoztam, mint akiről kisgyermek koromban édesanyám mesélt: karácsonykor, miután a fenyőfán meggyújtotta a gyertyákat és a csillagszórókat; vagy nagyböjtben, vasárnap délután, amikor kis fekete imakönyvében mutogatta a keresztút stációinak rajzát, és megmagyarázta, hogy Jézus értünk, a mi bűneinkért szenvedett és halt kereszthalált. Ott ült anyám a felmosott konyhában egy széken, térdén a nyitott imakönyvvel, én pedig mellette álltam, figyeltem.

Jézus hívott, társául szegődtem. Már az elemi és középiskolai hittanórákon is sokat megtanultam Jézusról; később — mint jezsuita — a teológián, tanulmányaimon túl főleg az ignáci lelkigyakorlatok vezettek be Jézus élő ismeretébe. Budapesten, Sankt Andrä-ban (a noviciátusban), Leuvenben, Wépionban (a harmadik probációban), majd Párizsban és itt Rómában: tanulmányaim és eszmélődéseim, elmélkedéseim és imáim « alapozták meg » hitemet (a kegyelmi segítségen túl vagy innen). Így lettem Jézus « társa » és apostola: a hit megismertetése és védelme lett fő feladatom a Rádiónál és írói működésemben. Remélem, egyben hitvallás és tanúságtétel is volt ez a munka. Mindenesetre, azt hirdettem, amit magam is átküszködtem, — magam is megéltem.

Persze, tudom, hogy nem elég hinni: a hit csak a szeretet által élő. Péter Fülöp Cezáreájánál megvallotta: « Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia. » De ez még nem volt elég: tulajdonképpen még nem sejtette, mit követel tőle Krisztus megvallása és követése. Mert még nem értette a kereszt titkát. Amikor a Getszemáni kertben karddal hadakozott és levágta Malchus fülét, még nem értette, hogy Isten országa nem hatalom. Következett az árulás éjszakája. Aztán jött a végső megrendülés, a keresztrefeszítés botránya: a földrengéssel Péter és a tanítványok hite összeomlott. A Genezáreti tónál, ott a « primátus » templománál gondoltam Péter második vallomására (Jn 21): az árulás és hűtlenség után, a bűnbánat és a bűnbocsánat után ez már az Irgalom iránti viszontszeretet vallomása volt. Sajgóbb, de mélyebb, mint az a hitvallás a Jordán forrásvidékén. « Uram, te

mindent tudsz, azt is tudod, hogy szeretlek téged! » De amint akkor nem a test és a vér adta Péter ajkára a hitvallást, most sem magától tette ezt: az isteni irgalmas Szeretet újjáteremtette, a feltámadt Krisztus Lelke cselekedte.

1987. dec. 9

Magyar filmhét Rómában (1987. nov. 28 - dec. 3). — Több filmet megnéztem, olvastam a szép katalógusban a rendezőkkel készült interjúkat is. Rózsa János: *Csók, Anyu;* Gardos Péter: *Szamárköhögés;* Mészáros Márta: *Napló gyermekeimnek* és *Napló szerelmeimnek*; Böszörményi Géza: *Laura;* Dér András és Hartai László: *Szépleányok* c. alkotásait láttam. Akik Magyarországon átélték az ötvenes éveket, a sztálini-rákosi időket, majd pedig az 1956-os forradalmat, néha bosszankodnak az olyan « dokumentumokon », mint pl. a *Szamárköhögés!* Sajnos, a rákosi idők rettenete sokkal véresebb volt, mint amit az *Angi Vera* érzékeltet. Az olasz közönség nem igen ért meg bizonyos utalásokat, egy-egy felvillantott képet az 56-os eseményekből vagy egy tűzfal felírását. Mészáros Márta *Naplói* jobban érzékeltetik az átalakulásokat, amelyek az 56-os forradalomhoz vezettek. A jelenlegi helyzetet, családi problémákat feltáró « dokumentumok » tanulságosak (pl. *Csók, Anyu*), meglehetősen pesszimista képet kapunk az újgazdagokról, a család széteséséről, a szépségkirálynő körüli korrupcióról. E filmek annyiban pozitívek, amennyiben leleplezik a hibákat, az igazságtalanságokat, a korrupciót, ill. a múlt rémségeit. De kiutat nem igen mutatnak. Szellemi-etikai értékeket nem igen villantanak fel; a transzcendencia szinte teljesen távol van. Szerintem Gothár Péter *Megáll az idő* c. filmje, amelyet pár évvel ezelőtt láttam, művészibben és hitelesebben ragadja meg a problémákat, az 56-os tragédiát és az utána következő időszak kilátástalanságát, mint a karikatúrának is beillő *Szamárköhögés.* A *Filmkultúra* kritikusával, Forgács Istvánnal azt kérdezhetnénk egyes filmrendezőktől: « Miért eveznek olyan területre, ahol nem lehetnek őszinték, vagy nem mernek azok lenni? »

1987. dec. 18

Meghalt Marguerite Yourcenar. Elővettem magyarul is megjelent kis könyvét, az *Én szép kastélyom* c. esszé- és tanulmánygyűjteményt (Raýman Katalin fordítása). Érdekes életútja: Brüsszelben született

1903-ban, apja francia volt, anyja vallon. 1939 óta az Egyesült Államokban élt, 1942 óta Mount-Desert szigetén lakott. Láttam az *Antenne 2* adását róla, egy nemrég készített interjút vetítettek. Lebilincselő a chenonceaux-i kastély históriája.

Egyszer, valamikor 25 évvel ezelőtt jártam a Loire-völgyben a kastélyoknál *Rezek Román* barátommal. Autón mentünk le Párizsból egy magyar házaspár baráti társaságában. Saint-Benoit-sur-Loire-nál pancsoltunk a vízben; én teljesen leégtem. Mikor Párizs felé közeledtünk, már borzongtam... Szegény Rezek barátom most, 1987. május 8-án, Mennybemenetel napján halt meg. Csak utólag tudtam meg a hírt. Párizsban együtt dolgoztunk Teilhard-fordításain és kiadásain. Később Braziliában szinte fanatikusan — de, sajnos, nem mindig pontosan — végezte fordításait, és sorra jelentette meg kommentárjait, portugálul is... Most találkozott már a tragikus sorsú Golen Károly barátunkkal, akivel olyan szomorú módon összekülönböztek...

1987. dec. 19-20

Megkapott Yourcenar reflexiója Beda Venerabilis († 735) példázatára, amelyet már ismertem. (A képet versben is felhasználtam: vö. « Sorsunk példázata » a *Jelek az éjszakában* c. kötetemben.) — « Az ember élete a földön, ó, király, összehasonlítva azokkal a határtalan időszakokkal, amelyekről nem tudunk semmit, úgy tűnik, egy veréb röptéhez hasonlít: a madár beszáll egy ablakon a nagy terembe, amelyet a középen meggyújtott jó tűz melegít, és ahol te szoktál étkezni tanácsadóiddal és vazallusaiddal, mialatt odakint zuhog az eső, és dühöng a hóvihar. És a madár átszeli gyorsan a nagy termet, és kirepül az átellenes ablakon, és ez után a rövid haladék után, a télből érkezve visszatér a télbe, és elvész a szemed elől. Így az ember kérészélete, amelyről sem azt nem tudjuk, mi volt előtte, sem azt, mi lesz utána.. »

Yourcenar kommentárja később: « De az Isten tudja, honnan érkezett, és Isten tudja, hová távozott madár képe jó szimbóluma marad az ember rövid és megmagyarázhatatlan földi tartózkodásának. Tovább is mehetnénk, és egy másik ilyen szívettépő szimbólumot formálhatnánk a hó és a szél által ostromlott teremről, amely egy időre kivilágosodik a tél szomorú szürkeségében. Az értelem szim-

bólumát: világos szoba, közepén tűzzel, amely egy időre mindegyikünk számára megvilágosítja a dolgokat, s amely nélkül sem a madarat, sem a vihart nem tudná senki felfogni vagy elképzelni. » (*Én szép kastélyom,* 74-75 és 80).

1987 dec. 22

Erkölcsteológiai rádiós sorozatom előkészítéseként most többet foglalkozom alapvető erkölcsi kérdésekkel, illetve a szexualitás-szerelem-házasság-család kérdéskörével. Most Michel Foucault életművét dolgozom fel a *Mérleg*-szemle számára. Nagy volt annakidején a Foucault-divat (a 68-as párizsi események körül). Akkor főleg mint strukturalistát emlegették *A szavak és a dolgok* c. műve kapcsán. (Én is írtam róla a *Teológiá*ban = *Távlatok*ban). De utólag látjuk, hogy jelentős volt az is, amit az elmebajról, a kórházakról és a szexualitás történetéről írt. Ez utóbbi monográfiáját nem tudta befejezni. AIDS-ben halt meg. (Különös, hogy milyen sok író, művész homoszexuális!) Szemlémben elmondtam véleményemet életművéről. Nekem nem nagyon rokonszenves. Újabban a németek « fedezték fel ». Sokat átvett Nietzschétől.

1987. Karácsony

A rádióban tartott karácsonyi elmélkedésben azt emeltem ki, hogy Jézus misztériumában elválaszthatatlanul összekapcsolódik a *születés halál-feltámadás.* Minden mise a teljes Jézus-misztériumot jeleníti meg és ünnepli. — Nekünk humanizálnunk kell a világot, amelyet aztán Jézus, ill. a Lélek « divinizál », istenivé tesz. A *hominizáció* után tehát *humanizáció,* majd *divinizáció.* A Lélek nem közvetlenül az anyagot, hanem az átszellemiesített, humanizált világot alakítja át, emeli az isteni rendbe. A mi feladatunk az ostya és a bor előkészítése: mindkettő az emberi munka, szenvedés és öröm gyümölcse (szimbóluma).

1987. dec. 26

Karácsony másnapján magyar szentmise a Szent István Házban. Én mondtam a homiliát. Emlékeztettem arra, hogy az éjféli pápai misén, amelyről helyszíni közvetítést adtam, a diakónus az új kará-

csonyi martyrológiumot olvasta fel, amely pontosabban elhelyezi a történelemben Jézus születésének időpontját. Idéztem Teilhard szövegét Jézus születésének kozmikus és kulturális előkészítéséről; utaltam őszi szentföldi zarándoklatomra, és idéztem Pázmány « karácsonyi bölcsődalát »...

1988. febr. 2

Nagy sikere van itt Rómában a Van Gogh-kiállításnak. Még nem volt időm a sorbaállásra. De úgy hírlik, hogy a « nagy » Van Gogh-képek nincsenek itt. Én vagy negyed századdal ezelőtt láttam Hollandiában a páratlan Van Gogh-kiállítást; szinte minden remekművét elhozták oda az egész világról. Lapozom K. Mittelstädt magyarra is lefordított albumát (*Vincent van Gogh*, Korvina, 1976). Mindig megragad ez a rokonszenves festő. Ezek a színes, ill. fekete-fehér reprodukciók is sejteni engedik a gyötrődő zsenit. (Hányszor láttam Párizsban az eredeti Van Gogh-okat! Legutóbb, 87 tavaszán már nem a Jeu de Paume-ban, hanem a volt Gare d'Orsay-ban). —

« Mennél többet gondolkodom rajta, annál inkább érzem, hogy semmi sincs, amiben több művészet lenne, mint szeretni az embereket » (*Theó fivéréhez*). Evangéliumi ember volt. (Megihletett öngyilkosságának története, lásd versemet: « Van Gogh halála »).

Csodálatosan szép Gyergyai Albert tanulmánya: *Vincent* (*Kortársak*). Megint elolvastam. Annakidején, amikor a kötetről írtam kritikát, elküldtem neki. Egy lapon kedvesen megköszönte. 1956 őszén csak három órát tartott nekünk, negyedéves franciásoknak. Kár! Mennyit kaphattunk volna tőle; nemcsak tudományt, hanem emberséget is. « Az ő képei nem utánozzák, nem is jelképezik a természetet, egy tájat, egy emberarcot, egy virágot vagy egy házat — hanem valami sajátos panteizmus segítségével ő maga lesz természet, ő maga árad egyre széjjel házzá, heggyé, virággá, olajligetté vagy vízmosássá, s oly erős és ellenállhatatlan ez a teremtő hevülete, hogy ha bűvkörébe érünk, minket is mindig magával ragad, átömlik belénk, átömlünk belé, s mi magunk válunk irisszé, napraforgóvá, természetté... » — Az egész « *Vincent* »-t ide kellene másolnom. Gyergyai 1946-ban írta. A nagy francia írókról, költőkről szóló tanulmányai is ilyen veretesek, a legmagasabb színvonalon mozognak. Kevés ilyen esszéírónk van, volt, mint ő. Csak Rónay közelítette meg.

1988. febr. 4

Születésnapom. 57 éves vagyok. *Deo gratias*! mindenért. — Folytatom sorozatom erkölcsteológiai kérdésekről. Michel Foucault megy a *Mérleg*nek. Most majd *Marcel*t készítem a « Mai írók és gondolkodók » c. sorozatomnak. *Mauriac*nak nagy sikere lett. Meghívtak Pestre a Pázmány-kongresszusra. Febr. 26-án repülök; 29-én én is tartok előadást a grazi kegyelemvitáról. Egyben bemutatom a *Pázmány Péter emlékezete* c. gyűjtőkötetet, amely Pázmány halála 350. évfordulójára jelent meg; P. Lukács Lászlóval szerkesztettük.

Nem létező « szabadidőmben » fordítom Y. de Montcheuil SJ könyvét a Szent István Társulatnak. — *Pázmány* teológiáját persze szeretném majd feldolgozni, hiszen a teológus Pázmánnyal nagyon mostohán bántak eddig! Ezt már P. Őryvel terveztük; sajnos, ő már nem érte meg. — És ott van még a másik P = *Prohászka,* akinek szellemi öröksége szintén parlagon hever. Sok kiadatlan naplójegyzetet találtak. Schütz Antal különben is gyorsan végezte az összes művek kiadását (le a kalappal azért, amit csinált, de azért nem tökéletes; néha önkényesen csonkított). A Vass-Belon féle antológiát hűvösre tették. No, mindez, meg még sok más belefér 2000-ig nyúló tervsorozatomba... Ha Isten engedi!

1988. febr. 6

Y. de Montcheuil korunk legnagyobb teológusa lett volna, ha a nácik nem végzik ki, mondotta nekem egyszer H. de Lubac. Ágoston-Pascal-Blondel vonal. Ma sem avult el az *Ország követelményei,* miként a *Lelki élet problémái* sem (a két könyv együtt jelenik meg). Radikális, miként Bonhöffer. Kevés ilyen maradandó van a könyvek áradatában, mint Montcheuil műve. Hiába, ezek a nagy « mesterek »: Teilhard de Chardin, H. de Lubac, F. Varillon, Y. de Montcheuil; legalábbis *az én mestereim.* Mind francia jezsuita.

Yves de Montcheuil tanulmányai közül már 25 évvel ezelőtt is (Louvainben), most is főleg az « *Elkötelezni magunkat feltétel nélkül* » c. fejezet ragadott meg (*Problèmes de vie spirituelle*). « Valóban elkötelezni magunkat annyi, mint előre aláírni az üres lapot, anélkül, hogy tudnánk, mit írnak rá később, vagy inkább: csupán azt tudva, hogy egyre többet írnak rá. Új távlatok nyílnak előttünk, ahogy előrehaladunk, és nem annyira arra kapjuk a felszólítást, hogy többet tegyünk, mint inkább felfedezzük azokat az új, sürgető fel-

tételeket, amelyek feltétlenül szükségesek, hogy hűségesek maradjunk eredeti lendületünkhöz. Senkinek sincs joga, hogy megálljon, azzal az ürüggyel, hogy megvalósította a programot, amelyet az elindulásnál előre látott. Ha valaki hallotta a hívást az állandó megújuló előmenetelre és azt visszautasítja, nem tetszeleghet azzal, hogy egyhelyben marad az elért ponton, mert akkor visszahanyatlik, visszatér a banális, középszerű életbe. Az, aki így akar állni, revideálja elkötelezettségét: mert az igazi elkötelezettség feltétlen. »

És még lényeges az a gondolat, hogy « *tetteink megváltoztatnak bennünket* » jó és rossz irányban egyaránt. Félelmetes igazság! Átalakítják ítéletalkotásunk módját is; a magyar mondás szerint: « ki mint él, úgy ítél ». Az emberek általában élnek, « ahogy esik, puffan », és utána esetleg próbálnak kialakítani maguknak valami « testhez álló » világnézetet. Ezt tapasztaltam olyan papoknál is, akik visszatértek a « laikus állapotba ». Ez az a típus (Szent Ignác a Lelkigyakorlatokban beszél róla), amelyik először pályát választ, feleséget vesz stb., és utána keresi, mi az Isten akarata; sőt, azt akarja, hogy Isten jöjjön oda, ahova ő akarja, Isten hallgassa meg az ő kívánságát, nem pedig ő maga áll készen Isten hívására, akaratának teljesítésére. (Egyébként Szent Ignác előtt már Szent Ágoston is írt erről).

Nem mondhatom ezt: « Csak eddig megyek el, tovább nem! » Y. de Montcheuil erről ezt írta: « E kijelentés abszurd, nemcsak azért, mivel a megismételt tett bizonyos megszokottságot eredményez, ami aztán megnehezíti az ellenállást, hanem sokkal gyökeresebben azért, mert nem tudhatjuk előre, hogy a tett után még ugyanígy fogunk-e ítélni, tehát hogy az, ami most gyűlöletesnek és meg nem engedettnek tűnik, a tett után nem tűnik-e jónak és kívánatosnak. Nem egészen ugyanaz a személy ítél a tett előtt és után. Az ember elkötelezi magát egy fogaskerék-rendszerben, amelyről nem tudja, hogy hova viszi. Misztérium ez: az ami legmélyebb bennünk, legbensőbb mivoltunk átalakul a véghezvitt tettek által. Félelmetes misztérium: mert ha beleegyezünk a nagylelkűség elmulasztásába, ez jelezheti azt a pontot, ahol életünk iránya megváltozik. »

1988. febr. 16

Az *Antenne* 2-ben láttam a Lustiger bíborossal készített interjú 2. részét is: 1954-től máig. Ez a második rész jobb volt, mint az első; több érdekeset elmondott a mai franciaországi egyház helyzetéről. Annakidején, 1964-66-ban Párizsban, a *Centre Richelieu*-ben

(az egyetemisták lelkészségi központjában) « főnököm » volt. Akkor nem tudtam, hogy lengyel zsidó származású. — Az volt a szép idő! Minden héten egyszer találkoztam csoportommal. Előbb rövid szentírási elmélkedést tartottam a különböző nemzetiségű egyetemistáknak, aztán következett a fiatalok egy-egy beszámolója (pl. Dosztojevszkij, a nők helyzete stb.), majd még tovább folyt az eszmecsere a szemben levő kávéházban. Egyszer elzarándokoltunk Chartres-ba (két nap). Néha kirándultunk (Bois de Boulogne), vagy valakinél, kisebb baráti körben, összejöttünk név- és születésnapot ünnepelni. Amikor a 68-as májusi események után visszamentem a Latin-negyedbe, idegenül éreztem magam. Nem is igen kerestem a régi ismerősöket. Minden szétzilálódott... Pedig igazában 2-3 évig még Rómából visszavágytam Párizsba...

1988. febr. 20

Tegnap meghalt Párizsban *René Char* (1907-ben született). Camus barátja volt. Ezért is szerettem, bár nem volt olyan rokonszenves, mint az « afrikai ». Hermetikus, aforizmái nagyon tömörek. Néha telitalálatok. Most elővettem köteteit, amelyeket még tavaly vettem meg Párizsban (akkor ünnepelte 80. születésnapját). Char számára a természet mély szakadék; de ugyanakkor út is: tisztelni kell átalakulásait, amelyek talán szakrálisak. Legalábbis megérdemlik figyelmünket és barátságunkat. Sajnos, az emberi kéz gyakran pusztítja e természetet. Vidéki magányában szinte azonosult ezzel a természettel. Nem a « zöldek », a környezetvédők felületes (politikai) beállítottsága volt ez, hanem egy kicsit Saint-John Perse *naturalista panteizmusa*. Char humanista és egzisztencialista író-költő. Keresi az emberi létezés kulcsát, a titokzatos, érthetetlen valóságot saját tapasztalatán, értelmén, szívén átszűrve próbálja « kifejezni », érthetővé tenni. Amit megnevez, érthetővé válik, mert újjáalkotja, már « felismerheti » benne önmagát. (A szellem így « otthon van » — ez a hegeli *Bei-Sich-Sein*).

« A fénynek kora van,
az éjszakának nincsen.
De milyen volt első pillanata
ennek az egész forrásnak? »

Ma a rádióban megemlékeztem R. Char haláláról.

Már régebben megihletett pár sora (Varillonnál olvastam). Versemet felolvastam a megemlékezésben. Ide másolom.

Gyengédség Istene

« Oiseaux que nous lapidons au pur
moment de votre véhémence,
où tombez-vous? »

(René Char)

Szelíd szemű éneklő madarak a dal lánghevében égve
ér el bennetek az embervadság kemény köve —
hova hulltok riadt szemmel szárnyszegetten?
vár-e valahol szánalom — szénahalom ringató tengerhullám
avagy bérci gránitél pengéjén vérzik el daltermő torkotok?

Hiszem az Isten jár a hegytetőn — kutat utánatok
a gyengédség égvizében áztatja áhítattal véres tollatok
s szívetek megszünt dobogását a dallal szívében
őrzi mindörökre!

1988. febr. 21

Tegnap este Triznyáéknál megismerkedtem *Esterházy* Péterrel és feleségével. Mindkettő nagyon rokonszenves. Kedden az Akadémián bemutatják *A szív segédigéi* c. könyvét. Most újraolvasom. Eddig valamennyi könyve közül ez tetszett legjobban. Wittgenstein szavait írta fel mottóul: « Az tud beszélni, aki reménykedni tud, s viszont. » Érdekes a könyv szerkezete, tipográfiája is, de főleg elgondolkoztatók reflexiói életről-halálról. Esterházy « politikus » is, de főleg metafizikus, egzisztencialista, mint Mészöly Miklós. Vagy még Szentkuthy Miklós tartozik ebbe a « családba ». Tartozik? Ő a családfő!

Beszélgetésem Hubayval és Sárközyvel a *műfordításokról.* (Vö. Rába, *A szép hűtlenek*). Példának hoztam fel Tóth Árpád Baudelaire-fordítását, az *Esti harmóniát*. Az egész versben a szerelmi áhítat *vallásos, szakrális* képekbe « magasztosul ». Persze, zenei motívumok is ünnepélyessé teszik a költeményt; a visszatérő sorok refrénje mintegy bűvöletbe ringat. De *lényeges a három « misztikus » szó*: *encensoir* (tömjénfüstölő, amit a liturgiákon használnak), *reposoir* (szentségház, ahol az Oltáriszentséget őrzik), és *ostensoir* (szentségtartó, amelyet akkor használnak, amikor az Oltáriszentséget kihelyezik imádásra). E három kulcsszó adja meg szerelmi

költemény *vallásos — szerelmi áhitatát*. Nos, sajnos, Tóth Árpád, a « szép hűtlen » ezt nem vette figyelembe. Az első és az utolsó képet még valahogyan érzékelteti: « minden virágkehely *tömjént füstölve* ég » — « Csak emléked ragyog, mint *szent oltári ék*! » De a *reposoir*-t, szentségházat így fordítja: « Nagy, díszes *ravatal* a csöndes esti ég »! Ezzel, szerintem teljesen lerombolja az egész vers hangulatát, meghamisítja a jelentést is. A csillagokkal tündöklő eget szentségházhoz hasonlítja Baudelaire, következetesen alkalmazkodva az elbűvölő liturgia-allegóriához. Ezért fordítottam újra az *Esti harmóniát*.

Eljött az óra: rezgve száraik felett
Virágkelyhekből — *füstölők* — felszáll a tömjén;
A hang- és illatár kereng az este ködjén;
Mily mélabús keringő s ernyedt szédület!

Virágkelyhekből — *füstölők* —felszáll a tömjén;
Zokog a hegedű, bú tépdes így szivet;
Mily mélabús keringő s ernyedt szédület!
Bús-szép az ég nagy *szentségházként* tündökölvén.

Zokog a hegedű, bú tépdes így szivet,
Szelíd szived a semmit gyűlölettel ölné!
Bús-szép az ég nagy *szentségházként* tündökölvén;
A nap megalvadt vérbe hullva elveszett.

Szelíd szived a semmit gyűlölettel ölné!
A fényes múltból megment tört emlékeket!
A nap megalvadt vérbe hullva elveszett...
Te bennem égsz *szentségtartóként* tündökölvén!

Egyébként kimutatható, hogy Kosztolányi is sok helyütt pontatlan volt Valéry *Tengerparti temetőjének* átültetésekor. Óriási teljesítmény volt, zseniális a fordítás, mégis hűtlen sok helyütt. (Ezt is átültettem; azt hiszem, tartalmi és formai szempontból is hűséges e fordításom). — Weöres Sándor Mallarmé-fordításaira ugyanez áll. Persze, mindezek ellenére a magyar műfordítás-irodalom messze fölötte áll minden más nyelvű műfordításnak (az olaszról nem is szólva: ők a formát alig veszik figyelembe).

1988. febr. 22

Több részletet fordítottam René Chartól. Elolvastam Camus szép tanulmányát Charról. Felhasználom a kis cikkben, amit elviszek az *Új Ember*nek.

Az *Új Írás*ban felfigyeltem Kabdebó L. nagyon érdekes *Szentkuthy-interjújára.* Önéletrajzi visszaemlékezések. Izgalmas, amit az *Egyetlen metafora felé* (1935) geneziséről mond. (Erről jegyzetemet lásd alább, « Az örök női »-nél!)

De nagyon érdekesek a többi művéhez fűzött megjegyzések is *(Fejezet a szerelemről, Szent Orpheus Breviáriuma...)* Fantasztikus Szentkuthy olvasottsága, kultúrája (ez áll a szentek élettörténetére, az egyháztörténelemre és a teológiára is!). Még Przywara német jezsuita elvont *Analogia entis*-ét is olvasta! Ugyanígy személyes kapcsolatai is a végtelenségig szétágazók. És mindent *élményszerűen* raktároz el, dolgoz fel. A « Cathalogus Rerum » nem lexikontudás, ismeretanyag, nem telefonkönyv. A jelenségek és dolgok jegyzéke műhelytanulmány. Szerintem Szentkuthy a strukturalizmus « előfutárának » tekinthető. Ugyanakkor « egzisztencialista » a legjavából.

1988. febr. 23

Tanner « Láng a szívemben » c. filmjének utolsó szakasza Kairóban játszódik. A piramisok melletti séta közben Mercedes kielégítetlenül zaklatja a férfit: « Hát mondj nekem költeményt!... » A szállodából, ahol szeretkeznek, a Nilus látható, mint az ősszel az én szobámból. Igen, « szeretkeznek », mert ez nem szerelem, csak vágy és testiség. A férfi megy üzleti ügyei után, a nő unatkozik; a kairói káoszban bolyong, végül kiköt a « halottak városában ». Az utolsó kép: az előbukkanó és ismét eltűnő kisleány félénk mosolya. « Gyere ide! » — hívja Mercedes, de a leányka eltűnik a sírkamra mögött.

* * *

Most, hogy képzeletben — a film nyomán — visszatértem Egyiptomba, mennyi szép és megrendítő — « feldolgozatlan » — emlék elevenedik meg! Néhányat leírtam legutóbbi könyvem végén (*Az emmauszi úton*), de az inkább teológiai eszmélődés-elmélkedés volt.

Van olyasmi, amit csak versben lehet elmondani, mint a Szináj-melletti este a Szalam-Hotel közelében...

Amikor még aranyló volt az ég a hegyvonulat mögött, nem sejtettem, hogy ilyen az este és az éjszaka. Most, hogy besötétedett és a tiszta levegőn át földközelbe jöttek a csillagok — kivirágzott a mélykék ég! —, csodálatos, varázslatos lett minden. Csak a hotel mellett fekvő tevék szaga érezteti, hogy a földön vagy... Szemem a csillagokra szegezve lépkedek a hűvös estben (milyen forróság volt a sivatagban!), hogy elhagyjam a villanyfényes zónát és a kis repülőtér környékét, mert zavarnak a földi fények. Szinte beleveszek a csillagos ég öblébe. Betájolom a Göncöl-szekér-kombináción Északot és elképzelem Zalát, ahol egyszer, egy augusztusi éjjel a hullócsillagoktól sziporkázó, tűzes éjszakai égbe vesztem...

Az éjszakának is megvannak — nemcsak a szépségei, hanem — az előnyei. Nincs tűző napfény, izzasztó, mint nappal a sivatagban, amikor Kairótól idáig átszeltük a félszigetet. A kopár hegyek és a zavaró látványok mesés homályban mosódnak el, majd a puha fekete vonja be a látványt. Hűvös lett, talán még harmat is száll le (de honnan, hiszen nincsen pára?). A tiszta, mély-kék ég és az aranycsillagok, meg a mohamedán Hold milyen boldogan tündökölnek. Megállt az idő. Ilyen volt ez az éjszaka Mózes idejében vagy még korábban, az első fáraók korában sőt, amikor az első ember megjelent (a tegnapi hír szerint kb. 90.000 évvel ezelőtt Palesztinában!); sőt még előtte, mikor még csak a Teremtő szemlélte a tájat, ahol majd egyszer megjelenik az ember és hosszú évezredek után maga is földre lép — egyszülött Fiában...

1988. febr. 24

Tegnap a Magyar Intézetben az Örkény- és Esterházy-est, *A szív segédigé*inek bemutatása. Esterházy szellemes. Felolvastak részleteket; de azt a « rázósat » nem, amit ő jelölt ki. Matyi szóvá is tette. Sárközy *utólag* elhangzott *bevezetője* jó volt. — Esterházy Péter dedikálta legújabb kis könyvét: Csokonai Lili, *Tizenkét hattyúk*. (A hátlapon szép felesége leánykori képe). Szellemes, kópéskodó, kicsit csintalan, erotikus... Nyelvteremtő (és archaizáló) képessége határtalan. A dedikáció ez: « Szabó Ferinek — Pázmány Péter jóindulatú közvetítésével — szeretettel: Lili ».

1988. febr. 26 - márc. 4 (Magyarországon)

1988. febr. 26-án repülés Lukács L.-val Bp.-re. 27-én M-val vonaton lementem Zalába a családhoz.

Megdöbbentő volt a kis E. « bemondása », amikor szentföldi fényképeket mutogattam. A kánai menyegzőről megjegyeztem: Jézus itt változtatta át a vizet borrá. Mire E.: « Én ezt nem hiszem! » A kislány hét éves. Hogy-hogy? — kérdezem. — « Nem hiszem, mert nincs Isten! » — A szülők csak néztek. Kitől tanulta ezt? Hol hallotta? Persze már az óvodában vagy a gyermekek között is eltanulhat ilyesmit.

29-én Budapesten a jogi karon az egyháztörténeti konferencia megnyitása, ünnepi ülés Pázmányról. (Köpeczi, Paskai, Maccarrone...) Én is előadást tartok Pázmány grazi kegyelemvitájáról. Bemutatom a Pázmány-kötetet is. Számos barátommal összetalálkozom a három nap során. A következő két napon a bölcsészkaron folytatódik a konferencia. Meghatódottan járok itt a folyosókon — 32 év után. Itt voltam negyedéves francia-magyar szakos 1956-ban. Sok új szakemberrel, történésszel és mással megismerkedem (a fogadáson is, a Kárpátiában). Rapcsányi interjút készít velem a Magyar Rádióban; Bukta Zsuzsa az *Élet és irodalom* számára (1988. márc. 11-én jelent meg). És még két másik interjú tv-nek (videó a konferenciáról stb).

1988. márc. 6

Beszámoló az *Osservatore*-nak (Maccarrone-val) a konferenciáról.

1988. márc. 8

Megemlékezés Kierkegaard születésének 175. évfordulójáról. (Vö. *Új Ember*, 1988. május 22).

1988. május 15.

Michel Foucault-szemlémet már elküldtem a *Mérleg*nek. Most a *Szolgálat*nak írandó cikk, meg sorozatom miatt is újra elővettem. Igazában nem is annyira a szexualitás történetéről írtak érdekelnek, hanem amit az elmebajról (esztelenségről) és a klinika történetéről összegyűjtött; roppant tanulságos tények. Foucault, az « egzisztencialista » gondolkodó tündököl, amikor az *Érosz és Thanatosz* között szorongva eszmélődik. Szemlémben már ezzel kapcsolatban leírtam

egyet s mást. Igazában az elmebaj és a klinika története is a szellemtörténethez tartozik, úgy, ahogy Foucault azt feldolgozza. *Segít megérteni a művészeteket és a filozófiát is.*

« Az őrültség mindenfelől elbűvöli az embert. Az általa életrekeltett fantasztikus képek nem elillanó látszatok, amelyek gyorsan eltűnnek a dolgok felszínéről. Különös paradoxon lévén az, ami a legsajátosabb lázálomból születik, már rejtve jelen volt mint titok, mint elérhetetlen igazság, a föld méhében. Amikor az ember kibontja őrültsége önkényességét, a világ sötét szükségszerűségével találkozik; az az állat, amely lázálmait és hiányai éjszakáit kísérti, nem más, mint saját természete, az, amelyet pőrére vetkőztet a Pokol kérlelhetetlen igazsága; a vak ostobaság hiú képei: a világ nagy tudása. És már ebben a zűrzavarban, az esztelenség univerzumában, kirajzolódik a végső befejezés kegyetlensége. A sok-sok képben (...) a Reneszánsz kifejezte azt, amit a világ fenyegetéseiről és titkairól megsejtett » (*Histoire de la Folie*, 33).

Foucault később kifejti, hogy az esztelenség irodalmi kifejezései az irónia és a játék: ez teszi lehetővé, hogy az ember szembenézzen az őrültséggel és védekezzék ellene. A költők és filozófusok a sötét erőket, az őrültséget nem a földalatti formákhoz, hanem az ember álmaihoz és illúzióihoz kapcsolják. Már Bosch, Dürer, Grünewald és Brueghel festményein is érezhető — az őrülettől való rettegésen túl — az őrültségben rejlő *titok bűvölete*. De a filozófusok és költők még inkább « megszelídítik » ezeket a sötét erőket. « Mindaz, ami sötét kozmikus megnyilatkozás volt abban az őrültségben, amelyet Bosch látott, elmosódott Erasmusnál. Az esztelenség most már nem leselkedik az emberre a világ minden égtáján, hanem az emberbe szüremkedik, vagy inkább az a finom viszony lesz, amelyet az ember önmagával fenntart » (HF 35).

Ami pedig az orvostudományt, a klinikatörténetet illeti, íme néhány részlet Foucault « filozófiájából »: Az osztályozó orvostudomány külső korlátját a halál alkotta. A patológiai anatómia megjelenésével a halál egy új háromszögű szerkezet csúcsa lett, amelynek két alsó szögét az élet és a betegség alkotja. « A halál magasából láthatjuk és elemezhetjük a szervi szerkezeteket és a patológiás következményeket. (...) A nagy elemző a halál, amely megmutatja a kapcsolatokat szétszedve azokat, és megvilágítja a genezis csodáit a felbomlás szigorúságában: hagyni kell, hogy a *felbomlás* szó értelme súlyosságától remegjen » (*Naissance de la clinique*, 146).

Az új orvostudomány tehát bevezeti *a halált* a megismerhető birodalmába, felfedez egy olyan témát, amely látens, lappangó maradt az egész klasszikus korszak alatt. « A XIX. század makacsul a halálról beszél: Goya kegyetlen és csonkító halála; Géricault-nál a látható, izmos és szoborszerű halál látványa; Delacroix-nál a tűzvészek kéjelgő halála; az áradó vizek halála Lamartine-nál; végül egyszerűen a halál Baudelaire-nél. Megismerni az életet: ez csak annak a nevetséges és lefokozó, és már pokoli tudásnak adatik meg, amely csak holtan kívánja a testet. A Tekintet, amely beburkol, cirógat, részletez, anatomizálja a legegyénibb testet, és amely elárulja titkos harapásait, ez a merev, figyelmes tekintet, egy kissé kitágult, amely a halál magasából már elítélte az életet. De a halál észrevevése az életben nem ugyanazt a szerepet játssza a XIX. században, mint a Reneszánszban » (NC 173-74).

« Általánosságban szólva: az *egyéniség* megtapasztalása a modern kultúrában a halál megtapasztalásához kapcsolódik Hölderlin Empedoklészétől Zarathustráig, majd a freudi emberig: a halálhoz való makacs viszony rajzolja meg az egyetemesnek egyedi arcát és adja meg mindenki szavának a hatalmat, hogy vég nélkül meghallgassák; az egyén neki köszönhet egy olyan értelmet, amely túlmutat rajta. A halálban közösen osztozunk... » (NC 198-99).

Foucault — nagyon helyesen — bírálja az újabb freudo-marxizmust, amely a nép « ügyét » akarja szolgálni és ezért a szexuális szabadosságot hirdeti: összekapcsolja a forradalmat és a boldogságot, a testi gyönyört. Óva int: vigyázni kell az új szexuális « evangélizmussal », amelyben összekeveredik az igazság kinyilvánítása, a múlt képmutatások leleplezése, végül a gyönyörökben tobzódó jövő boldogság ígérete. Foucault, bírálva ezt az irányt, *felfedi a hatalom-tudás-élvezet-rendszert,* amely a szexualitásról szóló beszédet, a rá vonatkozó törvényeket, tiltásokat, elfojtásokat, illetve a keresztény rendszerben a kánonjogot és a szexuális erkölcstant 'táplálja'. (Minderről már írtam a *Mérleg*-szemlében).

1988. jún. 5

E. Jonesco, *La quête intermittente.* Gallimard 1987. — Meglepő, hogy milyen sokat foglalkozik a hittel, vallási, világnézeti kérdésekkel. Isten-kereső ember. Már jókorán leleplezte a sztálinizmust, akkor, amikor pl. Sartre még kokettál vele. (Lásd tanulmányomat a *Katolikus Szemlé*ben).

1988. jún. 18

Megjelent az *Arcod keresem* c. gyűjteményem Hamza Ferenc fotóival. *Marcel*lel együtt küldjük haza majd.

1988. jún. 20

Holnap repülök Salzburgba; onnan tudósítunk a Pápa ausztriai útjáról. Burgenlandban a magyar zarándokokkal is találkozik.

1988. júl. 3

Reggel 6-kor indultam haza, este 3/4 6-kor már Rábafüzesnél voltam. 130-al hajtottam, ahol lehetett.

1988 jul. 4-9

Zalában, a szülőknél és öcséméknél. Balaton. 8-án Livia kisfiának keresztelése Csácsbozsokon (Zalaegerszeg mellett.). — Diák koromban ide jártam ki Schnattner Szigfrid bencéshez gyónni. Minden szombaton kigyalogoltunk a réten keresztül. (Akkor még nem volt beépülve.) Ebben a kis templomban végeztem gyónás után a hálaadásokat. Elárasztott a fényesség. A megbocsátásban megéltem a Jelenlétet. Útközben pedig két barátomnak már hivatásomról « világmegváltó » terveimről beszéltem. Pacsai Ágoston, aki az egerszegi nagytemplomban megtanított ministrálni, vetette fel egyszer: « Neked jezsuitának kellene lenned. » (Kölcsönadta Gyenis « jezsuita arcéleit »). Ekkor (1946-ban) harmadikos gimnazista voltam.

1988. júl. 10

Indulás Zalaegerszegről, öcsém két lányával és unokanővéremmel Ausztria-Olaszország felé. (Velence, Firenze, Siena, Orvieto, Róma stb.).

1988. júl. 28

Pompeji látomás.

1988. aug. 7

Erkölcsteológiai sorozatomhoz állandóan olvasok. J.-M. Aubert (*Vivre en chrétien au XX. siècle*, II, 25-26) Paul *Ricoeur*-től idézi e szép szakaszt:

« Végső soron, amikor a férfi és a nő egymást öleli a szerelemben, nem tudják mit tesznek; nem tudják, mit akarnak; nem tudják, mit keresnek; nem tudják, mit találnak. Mit jelent ez a vágy, amely egyiket a másik felé hajtja? Vajon az a gyönyör vágya? Igen, természetesen. De ez szegény válasz; mert ugyanakkor sejtjük, hogy a gyönyörnek nincs értelme önmagában, mert valami mást jelez. De mit? Élénk és homályos tudatunk van arról, hogy a szex olyan hatalom-hálózatban részesedik, amelynek kozmikus vonatkozásait elfelejtettük, de azért megvannak; hogy az élet sokkal több, mint az élet; akarom mondani: hogy az élet sokkal több, mint a halál elleni küzdelem, tehát a végzetes bukás feltartóztatása; hogy az élet egyetlen, egyetemes, egész mindenkiben és hogy a szexuális gyönyör (öröm) ebben a misztériumban részesít; hogy az ember csak úgy személyesedik etikailag, jogilag, ha ugyanakkor belemerül az Élet folyamába. De ez az eleven tudat homályos is, mert jól tudjuk, hogy ez a világ, amelyben a szexuális öröm részesít, összeomlott bennünk; hogy a szexualitás víz alá merült Atlantisz roncsa. Innen ered rejtélye. »

A Marcel-füzetben közölt Ricoeur-Marcel interjú fényt vet a két filozófus kapcsolatára. Ricoeur napjaink egyik legnagyobb filozófusa. Hívő protestáns.

Szerettem mindig is Ricoeur perszonalizmusát, kiegyensúlyozottságát. Annakidején, 1962 őszén, eljártam *Freudról* tartott kurzusára, amelyet a Louvain-i egyetemen tartott. Később ezt könyvalakban is kiadta. (*De l'interprétation, essai sur Freud.* Seuil, 1965). — Az a tervem, hogy Ricoeurt is felveszem « Mai írók és gondolkodók » c. sorozatomba. Hangszalagon megvan a teljes interjú, amelyet Párizsban készítettem vele 1978-ban a *Mérleg* számára. A *Mérleg* 1978/3. számában közölt szöveg (= *Jézus Krisztus megközelítése* c. könyvembe is felvettem) jelentősen rövidített változat. Elhagytam mindazt, amit a hatalomról és a marxizmusról mondott. —

1988. aug. 8

Antoine és Guers Claudel-életrajzát olvasom. (Lásd később a « variációkat »!)

Itt eszembe jut, hogy Claudel régi ismerősöm. Emlékszem, 1950-ben Pécsett milyen lelkesedéssel olvastam a *Selyemcipőt* Semjén Gyu-

la fordításában. Amikor megindítottuk a *Levél* c. « lapot » VK-val, költő társammal (ez egy tucatnyi gépelt lap volt verseinkkel!), javaslatomra ezt a Claudel-idézetet írtuk fel mottóul a *Selyemcipő*ből: « Ami szép, az egyesít, ami szép, Istentől származik, nem is tudom másképp nevezni, csak katolikusnak ». — Abban a *Levél*-ben « jelentek meg » első verseim (Lövő Ferenc álnéven). Onnan Pécsről írtunk Harsányi Lajosnak, elküldtük verseinket. Egy hosszú levélben válaszolt, méltatva a költeményeket. Persze, példaképül a « Harsányi-Sík-Mécs » hármast (így írta a sorrendet!) állította elénk! Később átpasszolt bennünket Tűz Tamásnak. Neki is küldtem verseimből; kedvesen válaszolt is néhányszor, megjelölve a jó képeket és rímeket *pirossal*. (Volt ilyen: « a fürjek hangja a *rozsból* / mint kulacsból a *piros bor* / bugyog a tikkadt tájra... »). Küldtem azért még az ősz felé is egy-két verset Harsányinak is, pl. a « *Fehér bocinkat szoptatom* » címűt, amelyet 1950 nyarán Nagyhegyen írtam. Melegen gratulált ehhez, és azt mondta, hogy szívesen vállalná a szerzőségét. Ez a vers Louvain-ben jelent meg a *Virrasztók* c. magyar lapunkban, amelyet 1957-58-ban az egyetemistákkal alapítottunk (Keszei Pista és tsai). Összesen csak 2-3 szám jött ki. Itt közöltem le első tanulmányomat Albert Camus-ről. — Mivel emlékezni jó, hát ideírom a « híres » verset:

Fehér bocinkat szoptatom

Szagos szénát ropogtat két tehén.
A fürge fecskék már fészkükre ültek.
Fehér bocinkat szoptatom. Kerülget
Motoz a trágyaszag. Az est tején

Galambbúgás habzik és bugyborékol.
Az égi kertben csillagokat ültet
Az Isten sok szolgálólánya. Dűltek
A nagy kertnek a fonatai néhol.

Amott is sárga dália hajol ki:
A telihold egy hosszú résen át.
Az Isten boldog, békés otthonát
Egy féltekének álma, gondja tölti.

De míg szemléltem a bimbós eget,
Fehér bocim szopott s már nézeget.
Megyek elkötni, van még sok dolog
S tán furcsa, Francis Jammes-ra gondolok.

(1950)

1988. augusztus-szeptember-október

A *Genezis-ciklus* versei. — *Látogatás otthon* (október derekán). — Budapest — Eger/Noszvaj (előadás a jezsuita iskoladrámák szellemtörténeti helyzetéről) — Debrecen — Budapest — Pécs (Mariska súlyos operációja) — Zalaegerszeg (öcsémék — szülők) — Budapest — Róma. — Amikor okt. 24-én este visszaérkeztem R.-ba, jött a telefon unokanővéremtől, hogy Mariska, öcsém felesége meghalt. R.I.P.

1988. okt 27

Juhász Ferenc-est a Magyar Akadémián (Via Giulián). Bemutatták *József Attila sírjá*-t olaszul. Juhász (éjjel írt) bevezetője szenzációs volt. Hasonlata: úgy kaparja nyüszítve a létezés titkát, mint a kutya, ha valamit a földben keres. — Ha van olyan magyar költő, akit lehetetlen idegen nyelvre « lefordítani », akkor az Juhász. Tobzódó, őrjöngő, kifullasztó kép-zuhatagai a műfordítókat kapitulálásra kényszeríti. Nem vetettem össze a magyart és az olasz fordítást.

... Mert jaj nekünk és jaj a világnak, ha nem tudjuk csillag-sűrű szavainkkal
körültapasztani a világ tengelyét és pacsirta-könnyű szavakkal, vagy
tűzmadár-szavakkal, vagy bálnafújú-szavakkal, vagy sárkány-nehéz,
totyogó-szavakkal, vagy nárcisz-szirom-belső-bársoly szavakkal
az izzó világ kemence-vázát betapasztani és csecsemőtalp-puha
szavakkal kitapasztani törékeny kicsi tested...,
... jaj nekem, aki küldettem utánad, Menekülő,
te Legtöbb-szeretetre-vágyó, te Gyöngéd, isten-után-kiáltozó Árva,
jaj, jaj, jaj kiáltoztam kiáltozásod, zuzmarás, kicsi őszi sírod előtt...

1988. nov. 1

Este megnéztem Scorsese hírhedt Jézus-filmjét. (*Jézus utolsó megkísértése*). Az első része jó, nem is túlságosan « meghökkentő ». A művész (olasz eredetű) tehetséges; nagy filmet alkothatott volna. De amikor Jézus « leszáll » (álomban) a keresztről és Mag-

dolnához megy, aki előbb a megfeszített véres testet törölgeti, majd a jelenet szeretkezésbe olvad, nemcsak a jóízlés borzad el, hanem — innentől kezdve — az egész második rész művészileg is egyvelegnek tűnik. Demagóg valláskritika az is, amikor a (Magdolna halála után újraházasodott) családos Jézus Pállal találkozik, aki a názáreti Jézus halálról és feltámadásáról prédikál. Jézus: Hazug vagy, hiszen sohasem haltam meg és támadtam fel... Olyan ember vagyok, mint a többi... » Mire a fanatikus Pál: Ez nem számít, a népnek szüksége van az ópiumra. (Nem szószerint, csak emlékezetből idézem a gondolatot igyekszem visszaadni).

Mennyire más, szebb, művészibb, egységesebb és hitelesebb volt Godard *Je vous salue Marie*-je, amely ugyan szintén « botrányt » keltett bizonyos körökben, mivel a modern « parabola » visszautalt mint « szerkezeti keretre » az evangéliumi gyermekség-történetre. Pasolini Máté-evangéliuma is, jóllehet a feltámadás nála is elmaradt, sokkal hitelesebbnek tűnik.

1988. nov. 4-6

Megbeszélések Münchenben (*Mérleg*, SJ-koordinációs bizottság).

1988. nov. 27 - dec. 4

Lelkigyakorlatom. Villa Cavalletti (Frascati).

Elővettem az alapvető problémát: Érosz-Thanatosz-Isten. Tulajdonképpen nincs is más. Megszilárdítani az ősbizalmat. Isten = Szeretet.

*

Vajon véletlen? Három Kínában járt szerzőt olvasgatok az elmélkedések mellett; éspedig a nő-szerelem-Isten, ill. a cölibátus-barátság témakörben: Teilhard írása az « örök női »-ről és a tisztaságról (H. de Lubac kommentárjával); Claudel-kötet (a *Déli osztozás*-ban leírt dráma, « megtérése » utáni négy éves küzdelme a Rose-zal való szerelmi kapcsolat miatt...); végül Y. Raguin, akinek a cölibátusról szóló kis könyve a (szerzetes) pap — (szerzetes) nő barátságáról írt cikke már pár évvel ezelőtt is tetszett, és most leginkább segített. Egyébként Raguintől olvastam most *La Profondeur de Dieu* c. könyvét is. Ebben (71-73. old.) röviden összefoglalja gondolatait a cölibátusról és barátságról.

*

H. de Lubac (*L'Éternel Féminin*, 272-273) idéz Teilhard lelkigyakorlatos jegyzeteiből. Mindig ez tér vissza: Hogy Isten *valóság* legyen számomra. Ez a hittől függ. « A teljes igazságot megvallva — ez az elemi igazság! — *egyedül Isten képes* bennünket segíteni, elérni bennünket lényünk legmélyén, érdeklődni irátunk állandóan és életadóan, *meggyógyítani bennünket és megmenteni a haláltól*; — vagyis, valójában, bármennyire körülvesznek is bennünket az emberek, *barátok,* valamennyien *egyedül* állunk Isten színe előtt » (1940-es és 1945-ös jegyzetek).

*

Mint mindig, most is vagy két nap kell, míg az ember « belerázódik » a csendbe. Az idő az első három napon szép; a kertben sétálok sokat. Elmélkedem, imádkozom, igyekszem megtalálni a belső békét. Nem tudom még, mit kér tőlem az Úr, nem akarok semmit sem megszabni előre. Valahogy úgy kellene tennem, mint nyáron, amikor a tengerparton napozom: kinyújtózkodni és süttetni magamat a kegyelem napsugarával. Igen, de ez nem olyan egyszerű. A lelki küzdelem nem ilyen idillikus. Ez jól látható pl. Claudel sorsában, aki a nő (házasságtörő szerelem) és Isten (egy ideig a papi hivatás) között vergődött.

*

Raguin szerint Chantal Szent Franciska mondta Szalézi Szent Ferencnek: « *Notre amour n'a de nom dans aucune langue* » — *szeretetünk kimondhatatlan*! — Raguin hangsúlyozza, hogy a « tisztaság », az Úrnak való teljes elkötelezettség (a nagyobb szeretet) megköveteli a *távolságot* és az *elszakadást* (is). A szerzetes férfi és nő közötti barátságban nem mosódnak el a nemek szerinti különbségek: férfi vagy nő mivoltunk nemcsak testünkben, hanem pszichénkben, mentalitásunkban, érzelmeinkben, emberekkel való kapcsolatainkban, sőt Jézussal és Istennel való kapcsolatunkban is meghatározó. (Néha mosolygok Szent Ignác atyánk szabályán: igyekezzenek az *angyalok* tisztaságát utánozni! Hiszen hús-vér emberek vagyunk, a mi tisztaságunk sohasem lesz « angyali »!) Raguin jól kifejti a cölibátussal kapcsolatos kérdéseket; realista, ugyanakkor nagyon igényes. Igaza van: a cölibátust, a tisztasági fogadalmat — amely teljes igen a Szeretetnek — csakis a *hitben* lehet megélni. Különben (a természetes ember

számára) értelmetlen önkínzás, « csonkítás », frusztráltság... A papi-szerzetesi cölibátus válsága *részben* összefügg a hit válságával. De csak részben. Az emberi nemiség újraértékelését is figyelembe kell venni.

Lehetséges a szerzetes férfi és nő (pap és nő) közti barátság, de arra kell törekedni, hogy a testi-érzéki vonzalom ne legyen uralkodó, illetve egyre inkább szellemivé váljon. Vagyis *szabadnak* kell lennünk (illetve: azzá kell válnunk). Ez nem megy lemondás, önmegtagadás nélkül. Egymás hivatását tiszteletben kell tartanunk. Nem önmagunkat keresni, hanem — az igazi szeretet törvénye szerint — a másik, mások javát: *excentráció*. Ebben segíthet a szublimált szexualitás: a másik felé fordít. Csak ne legyek rabja, bálványozója. És ne legyek saját élvezetkeresésem rabja. Eltökélt akarat, a célt és a hivatást szem előtt tartani. A múlt — a *megbánt* bűnök és a tapasztalat — is segíthet. Sohasem szabad kapitulálni! Igazában *a Lélek adja az igazi szeretetet* és tesz lelki emberré. Ezért kell imádkoznom. És Lk szerint az Atya sohasem tagadja meg a Szentlelket azoktól, akik kérik tőle.

1988. nov. 29

Három földlökés egy óra körül. Minden mozgott szobámban; kiszaladtam az udvarra, és a következőt már ott hallottam-éreztem: az épület kis dobozként remegett. Azt mondják, itt az Albánói tó vidékén vulkánikus a talaj, gyakran van ilyen mini-földrengés. Kicsit meghökkentem. Este felkészültem arra, hogy hátha ki kell szaladnom. Visszaemlékeztem a görögországi esetre. Szalonikiben a szalézieknél szálltam meg egy éjszakára: a hatodik emeleten laktak, « befalazott » lift vitt fel oda. Pár hónappal (?) korábban nagy földrengés volt ott, lehetett látni a falrepedéseket; a városban megtámogatott, aláducolt templomok, házak... Este a teraszon beszélgetünk. Kérdezem: mi történik, ha jön a földrengés, mit csinálunk? — Az első, hogy kikapcsolják az elektromosságot. (Tehát a lift nem működik!) Legjobb az asztal alá bújni! (No, ez annyit ér, mint mikor a Lufthansa-gép zuhant, és én az ülés szélébe kapaszkodtam...) Éjjel nem aludtam, a szúnyogok miatt sem. Négy órakor fölkeltem, mivel este már rendeztem számlámat, behúztam magam után az ajtót, beszálltam a kapu előtt álló kocsimba és eszeveszetten rohantam ki a városból (nem volt forgalom). Eltájolódtam; egy idő után azon vettem észre magam, hogy Athén felé tartok, nem Jugó felé, ahogy

akartam. Megfordultam; amikor a görög-jugoszláv határhoz értem, még annyira korán volt, hogy a vámosok aludtak... Várnom kellett kb. egy órát.

Most a lelkigyakorlat jó alkalom arra, hogy meggondoljam: ha nem is földrengés, bármi történhet velem még ma éjjel; « számonkérik a lelkemet ». És minden nap készen kell lennem. (Persze, Isten nem olyan kegyetlen Szörny, aki éppen azt várja, hogy készületlen legyek, és akkor « visz el », hogy kárhozatra taszítson...) Azt szoktam hangoztatni, hogy — a litánia könyörgésével ellentétben — én a váratlan halált kérem az Úrtól, mert szörnyű lehet pl. az, ha valaki tudja, hogy rákja van... Félév? egy év? A szorongás, a bizonytalanul biztos vég miatt rettenetes lehet. Bár sohasem lehet előre elképzelni, hogy *akkor* majd hogyan viselkedem. Isten megadja kegyelmét, de mindig a *jelenben* adja, és a jelenben kell vele együttműködnöm. Most a lényeges az, hogy jól végezzem a lelkigyakorlatot, hogy őszine bűnbánatot tartsak és megújítsam életemet. — Mindenesetre, az ítéletről (és kárhozatról) szóló elmélkédés — Szent Ignác szerint — üdvös lehet, hogy jobban magamba szálljak, hogy *legalább az üdvös félelem* tartson vissza súlyos bűntől. Az Irgalomra hagyatkozom bizalommal, de óvakodom a *vakmerő* bizakodástól!

Régamey OP, « *Il faut mourir avant sa mort* » (a *Vie Spirituelle* utolsó számából fotóztam ki az érdekes cikket: « Meg kell halnunk halálunk előtt »).

Ez a keresztény élet a keresztségtől kezdve: részvétel a húsvéti misztériumban, Krisztus halálában és feltámadásában. Meghalni az inautentikus, nem igazi életnek. Ha olyan nagy dolog, döntő *tett* a halál (meghalás aktusa), hiszen belépés az örök életbe, nem lehet a véletlenre hagyni. Boros hipotézisét lehet bírálni, de az kétségtelen, hogy egész életünket akkor foglaljuk össze, akkor döntünk majd *véglegesen* Isten mellett — vagy ellene. De, természetesen, nem lesz közömbös, hogy hogyan éltünk, hiszen tetteink megváltoztatnak jó és rossz irányban (« Ki mint él, úgy ítél! »). *Most* nem láthatom előre, hogy *akkor* majd hogyan döntök, de *itt és most*, naponta meg kell tennem Isten akaratát, együttműködve a kegyelemmel, és akkor már a megkezdett örök életet élem. A hívő számára a jelen pillanat az örökkévalóság ablaka: *guichet de l'éternité*, olvastam régen valakinél (Lavelle?).

*

« Aki szeret, ismeri Istent... » A szeretet az a szem, amellyel « meglátjuk » Istent, magyarázza Ágoston Szent Jánost. Próbáld ki ezt a « módszert »! Törekedj a szeretetre ténylegesen, a mindennapi életben. « Nem a sok tudás elégíti ki a lelket — mondja Ignác —, hanem *sentire et gustare res interne* ». Bensőleg ízlelni, a « *scientia saporosa* »-ra szert tenni, amiről Prohászka beszélt.

*

Fontos az itt és most, a mostani elhatározás! Ne csaljak, ne csapjam be önmagamat! Ne legyek cinkosa a konkupiszcenciának, ne tegyek engedményeket! De ha szükséges is az önmegtagadás, ez még nem elég; a tiltás, a tabu helyett csakis a *nagyobb szeretet* lendít túl az alsó korláton.

*

A kérdéses barátságnál (amelynek érlelődése sok időt vesz igénybe és sok önmegtagadást követel) a főkritérium: nem von el másoktól (és főleg nem térít el hivatásomtól), hanem nyitottá tesz mindenki felé és arra segít, hogy *jobban* szeressem(sük) Jézust. — A középszerűség, amely a kompromisszumok takarója lehet, nem igazi egyensúly! « Az igazi lelki érettség inkább az, amelyik elfogadja, és reménységben és hitben hordozza saját egyensúlyhiányát; a hitben és reményben átalakítja gyengeségeit és hűtlenségeit is úgy, hogy újjászületik az újra megtalált szeretetben » (M. Rondet SJ, idéztem a *Szolgálat*-cikkben = *Lélekben és igazságban,* 361kk.).

*

A földi szerelem (szeretet) élménye segít ahhoz, hogy rányissak Isten misztériumára, aki Szeretet. Ez az újszövetségi kinyilatkoztatás csúcsa: « Mindaz, aki szeret, Istentől született és ismeri az Istent. Aki nem szeret, nem ismeri az Istent, mert Isten szeretet (*Agapè*)... » (1 Jn 4,7-8). Minden attól függ, milyen szeretetem minősége. Az igazi szeretet a Lélek ajándéka. A szerelemben megtapasztalt *gyengédségből* kiindulva — a Lélek segítségével — eljuthatok Isten megtapasztalásához. (Gyengédség: van ebben szerelem, érzelem, a másik nemhez való vonzódás, az anya, a nővér, az Anima iránti vonza-

lom...) Természetesen: mindazt, ami önzés, nárcizmus, önmagunk élvezetének kizárólagos keresése, birtoklás-vágy stb., *tagadni* kell. Itt is érvényes a *via negativa* szabálya. De ez a tagadás nem semmisíti meg azt, ami pozitívum a szerelemben: kényszerű megnyílás a *másik* felé, magam felejtése, örömszerzés a másiknak, gyengédséget adok és kapok stb. Mindez lehet az « alsó fok », a kiindulás. És főleg a barátság ne legyen zárt: ne zárjon el bennünket másoktól, hanem maradjak nyitott sok-sok emberi-baráti kapcsolat felé. A mindennapi kapcsolatokban, munkahelyen, közösségben figyelem másokra, szolgálatkészség, mások meghallgatása, együttérzés, — egyszóval: « mindenkinek mindene ». Vagyis: a szerelemről-házasságról való lemondás ne jelentsen önző agglegény életet — illetve: az « üres szív » nem azt jelenti, hogy nincs benne szeretet, meddő, hanem azt, hogy nyitott mindenki felé, nincs tele önmagával. Mindig megvan a veszélye annak, hogy csak úgy általában szeretünk; az egyetemes ne legyen « semleges », elvont. A szeretet öltsön konkrét formát, « *arcot* ». Erre segít a « *női* », ahogy Teilhard önéletrajzából látom.

A fiatal Teilhard a háború alatt ezt írta unokanővérének (*Genèse d'une pensée*, 82-83): « Nem fontos, hogy — emberileg szólva — 'félresikerültnek' tartod magad, ha Isten maga sikerültnek tart téged, tetszése szerint... Ha Isten közbelép,hogy *elválassza* szívünket, hogy erővel egyedül Őrá irányítsa a kölcsönös boldogság- és szeretetvágyat, amelyet Ő keltett fel bennünk a fiatalság boldog évei során —, akkor nem kell emiatt panaszkodnunk... Imádd Őt, felajánlva Istennek egzisztenciádat, amely félresikerültnek tűnik neked a körülmények hatására: van-e szebb tiszteletadás, mint ez a szerető lemondás arról, ami az ember *lehetett volna*! »

Ha verifikálni akarod, hogy *Isten egyedül elég*, a teszt M. Delbrêl szerint a következő: « Hogy megpróbáljuk Istent jobban szeretni minden másnál, előbb-utóbb arra kell kényszerülnünk, hogy egyedül csak Istent szeressük... Akkor az ember beletörődik vagy elfogadja, de egyszer s mindenkorra tudja, mit jelent, Istent mindenek elé helyezni... »

*

« *Mit jelent jezsuitának lenni?* A jezsuita elismeri, hogy bűnös ember, de tudja, hogy meghívatott: legyen 'Jézus társa', mint egykor Ignác... » (*Szerzetesélet a JT-ban*).

Meghívatott, vagyis hivatását az Úrtól kapta. Tulajdonképpen nem választ, hanem kiválasztják. És aki már fogadalmat tett, annak állandóan meg kell újítania ezt az elkötelezettségét, és a kegyelem erejével hűségesnek kell maradnia Ahhoz, aki elsőnek szerette — örök szeretettel szerette — és kiválasztotta. Érdekes, hogy Szentháromságról nevezett Erzsébet nővért (dijoni kármelitát) mennyire megragadta az Efezusi levél elejének himnusza. (H.U. von Balthasar *Schwestern im Geist* c. könyvében olvasom). « ... Szeretetből eleve arra rendelt, hogy — akaratának tetszése szerint — Jézus Krisztus által fogadott fiaivá legyünk... » (Vö. Róm 8,28-30). Ebből fakad az üdvösség *reményének* bizonyossága, a *parrêsia*, amelyet a Lélek ad. — Emlékszem, a szombathelyi szemináriumban 1951 őszén, amikor Werner Alajos tartotta a felejthetetlen lelkigyakorlatot, engem is megragadott az Efezusi levél elejének himnusza arról, hogy Isten, az Atya örök szeretettel szeretett és kiválasztott (erről Marmionnál olvastam). Werner a prófétát magyarázva (*mutatva* szép, művészi kezével): « Örök szeretettel szerettelek és *tenyeremre rajzoltalak téged*! »

*

Guillaume de Saint-Thierry, *La contemplation de Dieu:*

« Tandem tamen domine, certus sum per gratiam tuam *desiderium desiderii tui*, et *amorem amoris tui* habere me, in toto corde, et in tota anima mea... » A « szeretnélek szeretni » ágostoni reminiszcencia. Legalább vágyakozzam arra, hogy vágyakozzam, ez már több, mint puszta velleitás. (Második binárius, talán?) Ez az eszmény: *teljes* szívedből, *teljes* lelkedből! « Amoris enim vel nomen, vel affectus nulli competit vel debetur nisi *tibi soli.* » Egyedül Isten követelheti meg, hogy *teljes* szívvel és lélekkel szeressük. Ha ezt teremtménnyel, másik személlyel tesszük, bálványimádásba esünk. — Két szeretet? *Nincs két szeretet*, mondja Origenész, Ágoston, Guillaume de St.-Thierry, Lacordaire (Claudelnél); vagyis két *abszolút* szeretet nem fér meg egy szívben. A bálványozás veszélye: a szerelmi szenvedély elvakít, abszolútizálja a másikat, polarizálhat úgy, hogy még Istent is kizárja. Ez az üdvösség kockázata. Ez egyébként a próféták figyelmeztetésének értelme: Jahve « házasságtöréssel » vádolja a hűtlen, bálványimádó népet. — A « megtért » Claudel ezt megélte a Rose-zal való házasságtörő kap-

csolatban. (Ysé-Mesa szerelme). De Isten*ben*, Isten*ért*, *Istentől függve* egyre jobban szerethetem a Másikat...

*

1988. dec. 11

Erkölcsteológiai sorozatomban a homoszexualitásról kell most majd beszélnem. Újabban sokat foglalkoztak vele az AIDS miatt (e fertőzés jórészt a homoszexuális közösségeken keresztül terjedt, bár nem csak az ilyen kapcsolatok adják tovább). Újabban több neves személyiségről lehetett hallani, hogy homoszexuális. Michel Foucault AIDS-ben halt meg. Pár hónapja olvastam egy interjút Aronnal (nem a híres R. Aron történész). Kíváncsiságból elővettem *Gide*-t. Az első *Földi táplálékok* (1897) a századfordulón még finom költészet. Szétfolyó, megejtő pogány hedonizmus, néha evangéliumi hangvétellel. Az *Új Földi Táplálékok* (1935) már a nietzsche-i gőgöt és istentelenséget tükrözik. Gide immoralizmusa határozott és kihívó.

G. *Fessard* S.J. annakidején mélyrehatóan elemezte a homoszexualitás és az ateizmus összefüggését, kiindulva Róm 1-ből és többször hivatkozva Gide-re is (*De l'Actualité historique* I, 189kk.). A férfi homoszexualitást jellemzi az effeminált ság, ugyanakkor — paradox módon — a homoszexuális (aki bizonyos nem-nélküli angelizmusra törekszik) a Teremtő Istennel szemben nem veszi fel a női, passzív, kitárulkozó magatartást. Hitetlenségének gyökere ez, vagyis a szellem gőgje. A szellem bűne a Szentlélek ellen. Ugyanakkor bálványozás: Én, Gyönyör, Szabadság... Jellemző, hogy Gide a *Nouvelles nourritures* végén megismétli, amit már korábban is hangoztatott: « *Ne sacrifie pas aux idoles*! » Ne áldozz a bálványoknak! Valójában az a bálványozó, aki az élő Istent elveti. Szent Pál a Római levél elején ezt jól érzékelteti.

*

1988. dec. 14

A lelkigyakorlat előtt, alatta és utána is olvasgattam Keresztes Szent Jánost, illetve a hozzá írt kommentárokat (Baruzi, G. Morel S.J. és az újabb G. Tavard: *Jean de la Croix, poète mystique,* Cerf, 1988). Részben Tavard könyve, részben a még korábban

megkapott fordítás miatt vettem elő a misztikust: Takács Zsuzsa lefordította magyarra Keresztes János összes költeményét (*A lélek éneke*, Helikon, 1988, Szántó Piroska művészi illusztrációival). Takács Zsuzsa rövid, értő utószót is írt a költői fordításokhoz. (Ő is « szép hűtlen », Rába kifejezésével). Persze, kicsit több magyarázat is kellene. Mindenesetre, a leglényegesebb « tudnivalókat » megtaláljuk ebben az utószóban. (Kár, hogy a címadó nagy költemény, *A lélek éneke* tagolása, szcenáriója elmaradt; csak egyszer szerepel a « Vőlegény » megjegyzés. Az avatatlan olvasó így nem értheti teljesen a verset, hiszen egyszer a Vőlegény, máskor a Menyasszony, illetve a « teremtmények » kórusa beszél).

Magam is fordítottam Keresztes Szent Jánost; tudom, milyen nehéz visszaadni tömörségét, feszes poétikai formáját úgy, hogy a jelentést meg ne hamisítsuk. De itt talán fontosabb a tartalmi, mint a formai hűség. A XVI. századi kármelita misztikus ugyanis maga hosszan magyarázta költeményeit, amelyekben szinte minden szónak megvan a pontos jelentése. Valaki azt mondhatná: ezek már utólagos « belemagyarázások », mégha maga a misztikus költő írta is őket a kármelita nővérek kérésére. Ez részben igaz. Igaz az, hogy a tulajdonképpeni, lényegi « mondanivaló » a költeményekben keresendő. Ezt egyébként maga Keresztes Szent János is megjegyzi pl. *A lélek éneke* kommentárjának bevezetőjében: « Tévedés lenne azt hinni, hogy a misztikus megismerésre vonatkozó szerelmes szavakat, mint amilyenek ezek a strófák is, prózai nyelvre lehet fordítani. Az Úr Lelke segítségünkre siet, mondja Szent Pál, bennünk lakik és kimondhatatlan sóhajtozásokkal kéri azt, amit mi nem tudunk sem felfogni, sem kellőképpen megérteni, hogy kifejezhessük (Róm 8,26). Ki tudná kifejezni azt, amit e Lélek a szeretettel teli lelkeknek értésére ad, amelyekben lakást vesz? Ki tudná szavakba önteni azokat az érzelmeket, amelyeket nekik ad, vagy a vágyakat, amelyeket sugall nekik? Biztosan senki sem, még azok a lelkek sem, akik ezekben a kiváltságokban részesültek. Ezért képeket használnak, hasonlatokat, szimbólumokat, hogy valamit kifejezzenek érzelmeikből és feltárják azokat a misztériumokat, amelyeknek titkát ismerik, ahelyett, hogy érveket sorakoztatnának fel. Ezeket a hasonlatokat a szeretet szelleme egyszerűségével kell olvasni, a bennük foglalt tanítás megértését keresve; különben különcködéseknek vesszük őket, nem pedig értelmes szavaknak. Ezt látjuk a Salamontól származó *Énekek énekében* és a Szentírás más köny-

veiben... (...) Minthogy ezeket a strófákat a szeretet és a misztikus fény befolyása alatt írtam, lehetetlen őket teljesen megmagyaráznom. Egyébként nem is ez a célom. (...) Jobb a szerelem szavainak meghagyni a jelentés teljes tágasságát, hogy mindenki a maga módján és a maga képessége szerint merítsen belőlük, ahelyett, hogy egy meghatározott jelentést tulajdonítana nekik, ami nem lenne mindenki ízlése szerint... »

Tavard részletesen elemzi a *Lélek éneke* három változatát. Keresztes Szent János az első 31 strófát írta a toledói börtönben (1578). A 32-34 strófákból álló szakasz hozzáadás (1579-82 között íródott); a hamadik rész pedig (a 35-39 strófákkal) 1584 körül keletkezett, amikor Keresztes Szent János még nem fejezte be a költemény kommentálását. Mindezt azért érdemes tudni, mert így jobban megértjük a költemény szerkezetét. Látjuk, hogy a 31. strófa valóban lezárta a *Canticót*, a hozzáadásokkal kissé megbomlott a szerkezet, illetve bizonyos ismétlések keletkeztek. Egyébként a 32-39 strófák eredeti költőiség szempontjából is az első 31 strófa mögé helyezendők. (Feltűnő a fokozott allegorizálás).

Keresztes Szent János misztikus « szerelmi » költeményét az *Énekek éneke*, illetve annak keresztény kommentárjai sugallták. Először Hippolitusz idézi kifejezetten az *Én*-t a III. század elején. Azóta a keresztény hagyomány Isten és a lélek, Krisztus és a lélek, ill. Krisztus és az Egyház szeretetkapcsolatára alkalmazza az ószövetségi nászének-gyűjteményt. Már az Efezusi levélben is van utalás erre a misztikára. Korábban pedig az ószövetségi próféták, pl. Ózeás és Ezekiel a szerelmesek, ill. a házasok kapcsolatához hasonlítják Jahve és népe viszonyát (a hűtlenség, bálványimádás = házasságtörés stb.). Origenész kommentárjában minden további nélkül Krisztusra és a lélekre (ill. az egyházra) vonatkoztatja. Számára egyébként az írások kulcsa mindig Krisztus. De ez a misztikus értelmezés nem zárja ki azt, hogy nagyon konkrét legyen. Mert ő pontosan követi az *Énekek éneke* szövegét, nem úgy, mint pl. az új magyar fordítás. Én 1,13: « Kedvesem *kebleim között* (keblek: *ubera*) pihen », nem pedig *keblemen*, ahogy a magyar fordításban olvasom. Origenész Ezekielre is hivatkozva megmagyarázza, hogy a szűzlány mellei kemények, teltek, míg a prostituáltéé löttyedtek... Isten Igéje tehát az Ara (lélek, egyház) keblei között pihenhet, ha a lélek szűz... Érdekes, amit Origenész a két szeretetről (szerelemről) mond: a lelki és a testi szeretet nem fér meg együtt. « Senkit sem

tarthat hatalmában két szerelem. Ha a testet szereted, nem érted meg a lelki szerelmet. » Claudel, aki szintén kommentálta az *Énekek énekét*, másutt Lacordaire-t idézi: Nincs két szerelem!

*

Itt eszembe jut, hogy Keresztes Szent János életét a szombathelyi szemináriumban olvastam (itt másodéves teológus voltam 1951/52-ben). Szabó Elek OFM homiletika tanárom próbaprédikációm témájául e spanyol misztikus életét adta. A prédikációt az ebédlőben, a pulpitus-szószékről mondtam el. Már nyár lehetett, mert elborult az ég, viharfelhő takarta el a napot. Azt hiszem, Keresztes Szent János éjjeli szökéséről beszéltem éppen: amikor a híres toledói börtönről, lepedőből készített « kötélen », az ablakon keresztül leereszkedett, illetve leugrott a Tajo partjára. Konkréten ecseteltem a szökést: « A sötét éjszakába villám hasított... » — és ebben a pillanatban vakító villámcsapás és égzengés: a szombathelyi szeminaristák velem együtt egy pillanatra megszeppentek, majd kitört a jóízű nevetés. Arra biztosan emlékszem, hogy a villámlásdörgés *pont abban a pillanatban következett be, amikor kiejtettem* a villámcsapás szót...

Az epizódot azért is említem, mert jelezni akartam, hogy Keresztes Szent Jánossal nem tegnap kezdtem el foglalkozni. Már *Jelek az éjszakában* c. 1983-as kötetemben is közöltem két versének fordítását, a *Sötét éjszaka* dalát és az *Élő szeretetláng*-ot. Ezeknél ügyeltem a költemény formájának (ritmus, rímek) pontos visszaadására. A most fordított nagy költeménynél, *A lélek jegyesi éneké*-nél nem törekedtem a rímképletek amúgyis szinte lehetlen újraalkotására, — amint ezt pl. a francia fordítások sem tették —, hanem inkább a tartalmi hűséget tartottam szem előtt, de közben mégis *költői*, ritmikus fordítást készítettem; lehetőleg hűen követve Juan de la Cruz *tömörségét* is. A költeményt azért is lefordítottam, mert nehéz Keresztes Szent Jánosról írni, őt értelmezni, ha nincsenek szemünk előtt költeményei. (A prózai magyarázatokat jobban nélkülözhetjük).

Egyéb megjegyzéseimet az olvasónaplóból « kinőtt » variációban, a *Keresztes Szent János « jegyesi misztikája »* c. eszmefuttatásban találja meg alább az olvasó.

*

1988. dec. 18

Most olvasom az *Irodalmi Újságban* (1988/4) Fejtő Ferenc szép ismertetését Illyés Gyuláné könyvéről (*József Attila utolsó napjairól*), amelyet tavaly olyan nagy örömmel olvastam végig. Igaza van Fejtőnek, hogy Flóra beszámolójának őszinteségében nem lehet kételkedni. Én ezt « belső érvek » alapján is így gondoltam; Fejtő pedig személyesen is ismerte József Attilát, ezekben az utolsó napokban is találkozott vele. (Legalábbis úgy emlékszem: egyszer Triznyáéknál kérdezgettem József A.-val való kapcsolatairól, amelyekről *Mémoires*-jában is írt.) — Itt jut eszembe, hogy régebben, vagy másfél évtizede, itt Rómában Barankovicsot is faggattam Attilával való ismeretségükről... Vele szintén T. Zsuzsáéknál találkoztam.

— Tegnap este ugyanitt Vásárhelyi Miklós beszélt a hazai helyzetről. Most látom az *Irodalmi Újság*ban, hogy 70 éves. Nem is gondoltam volna. Emlékkönyvet adtak ki barátai és tisztelői (1133 oldalon 90 közlemény! — az említett nevek közül öt-hatot személyesen is ismerek).

*

1988. dec. 19

Michel de Certeau S.J. († 1986) fiatalkori (1956-ból való) írása a RSR 1988/2-ben a vallásos tapasztalatról. Vö. 1 Jn 1,1kk. A « már » és a « még nem » feszültség; a *durée*, valamint a *dépassement* jelentősége. A megmerevített ez vagy az, a dolog értelmetlen, az értelem az irányban, a szándékban, a folyamatban, a lendületben, az önfelülmúlásban keresendő. Így Isten jelenlétét sem itt vagy ott találod, ebben vagy abban. Isten elvonul és csak utólag veszed észre (Gen 29,16) — « hátulról » pillantod meg (Kiv 33,23). Vagy mint az emmauszi tanítványok, akkor fedezed fel, hogy Ő volt, *mikor már eltűnt*. Ez áll az Isten « látására » is; még nem látod, bár jelen van, illetve állandóan jön, *ad-venir, adventus Domini*: állandó ádventben élünk. « Isten nekünk örök *jövő* » — írtam « Tiszta ellentmondás » c. versemben. Nemcsak olyan értelemben, hogy Ő lesz az abszolút jövő, amikor majd meglátjuk úgy, ahogy van, hanem *állandóan jön*. Jelenléte elsősorban eljövetelében van, illetve a mi vágyunkban, Isten-keresésünk lendületében. Ha már azt hiszed, hogy megragadtad, nem Ő az; ha azt hiszed, hogy

látod, mint egy konkrét dolgot, nem Isten. Ha azt hiszed, megértetted (= fogalomba öltöztetted, kimondtad a kimondhatatlant, amit csak a költők és misztikusok képei sejtetnek meg azzal, aki elég mély, hogy a szimbólumokat megragadja), nem Istent értetted meg, hanem egy bálványt, a magad alkotta Istent.

Mindez már részben az én reflexióm, túlhaladtam Certeau-n, bár az ő vonalában maradtam. Húsz évvel később sokkal inkább hangsúlyozza Isten távollétét, a másuttlétet, a hiányt, az űrt. Érdekes *La faiblesse de croire* c. könyve végén az « *Extase blanche* », fehér extázis.

« Látni Istent, ez végső soron: *semmit* sem látni; nem veszünk észre semmiféle részleges dolgot, hanem részesedünk az egyetemes láthatóságban, amelyben már nincsenek szétvágott különleges jelenetek, nincs sokfajta, töredékes és mozgó mozzanat, mint az emberi észrevevésnél » (315. old.). A RSR folyóiratban pedig, 1984-es fényképe mellett egyik könyvéből (*L'Invention du quotidien* I, 322) ez az idézet áll: « Van mégis egy első és egy utolsó egybeesés a meghalni, hinni és beszélni között. Csakugyan, egész életem folyamán, végső soron csak halálomnak *hibetek*, ha 'hinni' egy *másikhoz* való viszonyt jelöl, aki megelőz és állandóan eljön. Nincs semmi olyan 'más', mint halálom, amely minden másság indexe. De semmi más nem határozza meg jobban a helyet, ahonnan kimondhatom a másik iránti vágyamat, hálámat azért, hogy létezem — garancia és bármiféle felajánlható jó nélkül — azért a létért, amelyet várása tehetetlen nyelvezetében kaptam; így tehát halálomnál pontosabban semmi sem határozza meg azt, hogy mit jelent *beszélni.* »

*

1988. Karácsony

« Istent sohasem látta senki. Az egyszülött (Fiú) Isten, Aki az Atya kebelén nyugszik, Ő nyilatkoztatta ki » (Jn 1,18).

« Mindaz, aki szeret, Istentől született és ismeri Istent. Aki nem szeret, nem ismeri az Istent, mert Isten Szeretet. Isten szeretete abban nyilvánult meg, hogy egyszülött Fiát küldte a világra, hogy általa éljünk. (...) Szeressük tehát, mert Isten előbb szeretett minket. Aki azt állítja: Szeretem Istent, de felebarátját gyűlöli, az hazug. Aki ugyanis nem szereti testvérét, akit lát, Istent, akit nem

lát, hogyan szerethetné? Ezt a parancsot kaptuk tehát tőle: Aki szereti Istent, szeresse testvérét is » (1 Jn 4,7-9; 19-21).

És még az a vers, amelyet 1962-es brüsszeli papszentelési emlékképemre nyomattam: « Isten örök életet adott nekünk, és ez az élet Fiában van » (1 Jn 5,11).

*

Ma Karácsonykor *grosso modo* elkészültem *Szomjúság-forrás* c. kötetem kéziratával. *Deo Gratias*!

1989. jan. 10

Befejeztem a *Szomjúság forrást*. Karácsony után még néhány szép Claudel-fordítást hozzáadtam. Nagyon megkedveltem most Claudelt. — Egyben elkezdtem a « Mai írók és gondolkodók » sorozatom 3. füzetének összeállítását: H.U. von Balthasart. Befejeztem a *Mérleg*-nek a trilógia utolsó része, a *Theologik* bemutatását. Korábbi két bővebb szemlémmel együtt így lényegében megvan a bevezető tanulmány. Most fordítom — a francia fordítás felhasználásával is (ahol van) — Balthasar szövegeit. Néha a francia nagyon pontatlan és kínosan nehézkes. Persze Balthasar is komplikált. Mivel irodalmi érdeklődését és munkásságát is akarom érzékeltetni, fordítok Péguyről, Goetheről és Hölderlinről szóló szakaszokat is. (Péguynél felhasználhattam — idézetekhez — korábbi fordításaimat az *Évá*-ból, valamint a csodálatos *Éj*-t).

1989. jan. 18

Hölderlin igen nagy hatással volt Balthasarra. Valóban csodálatos és ugyanakkor megindító sorsa. Tulajdonképpen 40 évig (1802-1843) elborult elmével élt. Már kezdett úr lenni rajta az őrület, amikor Szophoklészt fordított és himnuszait írta. *Az élet felén* (amelyet oly sokan átültettek magyarra) olyan remekmű, mint Goethe csodás kis verse: *A vándor éji dala*. Újrafordítottam Hölderlint.

F. Hölderlin

Az élet felén

Aranyló körtékkel
s dús vadrózsákkal
hajlik a tóba a domb.
Ti békés hattyúk
csóktól részegen
hajtjátok fejetek
a józan-szent vízbe.

Jajj nekem ha jön a tél
honnan kapok virágot
meleg napsugarat
s földi árnyat?
Hideg házfalak
merednek némán
s fenn süvítő szél
zörgeti a bádogkakast.

1989. jan. 31

Most emlékeztünk Sík Sándor költő, író születésének száz éves fordulójára. Felidézem már említett emlékemet 1950-ből, amikor mint kezdő költő levelet váltottam Harsányi Lajossal, aki a « Harsányi-Sík-Mécs » triász (a sorrend tőle való) érdemeit méltatta, megmagyarázva, hogy minden kornak megvan a maga két-három nagy költője: Babits-Kosztolányi-Tóth, és ugyanígy a « katolikus » költészetben... az említett három papköltő. Harsányi aztán « átpasszolt » Tűz Tamásnak, egy idő után vele leveleztem. Tűz kétségkívül az új « katolikus » nemzedékben, pontosabban a « papköltők » sorában az első helyre került és ezt a rangot a mai napig megtartotta. Puszta Sándor utolsó szakaszának jóhéhány nagy versével ugyan « felzárkózott », de modernségben, formagazdagságban, folytonos megújulásban nem látom Tamás párját. A festészetben Prokop Péter állítható erre a rangra, akinek 70. születésnapjáról nemrég emlékeztünk meg. Ő Péter mondotta az interjúban: « Azt tetszik, akár nem: csak művészet van, nincs szakrális, vallásos művészet... » Azt akarta mondani — gondolom — és ez áll az ún. katolikus költészetre is —, hogy művészet (költőt) elsősorban nem tematikája, mégcsak nem is vallásos vagy nem vallásos (hívő — nem hívő, ezt vagy azt hívő) világnézete és inspirációja alapján kell minősítenünk, hanem magával művészi-költői alkotásával, annak minőségével; vagyis a kérdés ez: milyen színvonalú a költészete, festészete. Persze, hogy kinek mi a normája, amihez a « színvonalat » méri, az megint már kérdés. Ezek a gondolatok merültek fel bennem, amikor a *Vigilia* 89. januári számát lapozgattam, amelyet Sík Sándor emlékezetének szenteltek. Az 50-es évek elején én is hallgattam azokat a konferenciabeszédeket, amelyekről Jelenits ír. Elővettem Sík összes verseit is. Bizony, ma már a legtöbb túlságosan hosszúnak, bőbeszédűnek tűnik; a tematika « elbeszélő » feldolgozása és a forma hagyományos. Más korban élünk. Ugyanígy vagyok Harsányi és Mécs verseivel. Tűz Tamásnál mindig találok valami mellbevágót; mégha néha túlságosan keresett és « modernkedő » is, ami nem tetszik nála, őt szeretem a legjobban. (A *nem* « papköltő katolikusok közül persze Rónayt, Pilinszkyt és Vasadit).

A *Vigiliá*ban találtam egy szép Csanád-verset: *Szent János apostol állomásai* (Sík S. születésének centenáriumára). Rónay László pedig ugyanebben a számban ismerteti *A kozmosz ablakai*t. Egyet-

értek vele. Az újabb Csanád — Pilinszky befolyására is — egyszerűsödött, markánsabb lett, mint amilyen az öregedő Puszta Sándor volt. Kár, hogy olyan keveset ír.

Ma olvastam a *Magyar Nemzet*ben, hogy meghalt Weöres Sándor. R.I.P. Holnap megszólaltatom azt az interjút, amelyet 1969. febr.-ban készítettem vele itt Rómában.

1989. febr. 26

Most, hogy befejeztem a kefelevonatok javítását, hallottam T. Zsuzsától, hogy *Márai Sándor* öngyilkos lett Amerikában. Főbelőtte magát. Isten legyen neki irgalmas! Szerencsétlen, nagyon magányos volt; pár éve meghalt felesége, majd fogadott fiúk. Agnosztikus volt, ahogy naplójegyzetei mutatták. Szinte egy fél életen át foglalkoztatta a Júdás, ill. Jézus-*téma*, ahogy a *Harminc ezüstpénz* (1983) hosszú genezise is elárulja. Jézusa minden bizonnyal a liberális szentíráskritikáé; de ennél több is: Isten irgalmának megtestesítése. « Egy napon megismeri az embereket és fölfedezi az irgalmat. Lénye csordultig telik irgalommal, ami úgy buggyan a szavából, mint a mákony a szivacsból, melyet a római zsoldos lándzsája hegyével cserepes ajkához nyújt, mikor a kereszten függ és szomjúhozik. Ez minden, amit ígérhet. Ezért élt, ezért halt meg » (*Harminc ezüstpénz*, 35).

AZ « ÖRÖK NŐI »

(Variációk egy témára)

Lelkigyakorlatom után egészen Karácsonyig tulajdonképpen a nőszerelem-halál-Isten témára reflektáltam. Most már irodalmi és filozófiai-teológiai reflexiókra is kiszélesítettem a személyes eszmélődést. Így « olvasónaplómból » egy kis tanulmány kerekedett ki. A most következő meggondolások, jegyzetek tehát tulajdonképpen a « majdnem napló » kiegészítései (a függelékben közölt műfordításokkal). Néhány korábbi jegyzetet is ide vettem át, mivel a témakörbe vág (pl. Szentkuthy).

* * *

Szentkuthy Miklós és az érosz

Az *Új Írás* folytatásokban közli Kabdebó Lóránt interjúját Szentkuthyval, aki már júliusban elhunyt, mire a sorozat könyv alakban (*Frivolitások és hitvallások*) kezembe került. Roppant érdekes egyéniség, és igen nagy író. Jó pár évvel ezelőtt *Ulysses*-fordítását csodáltam. Annakidején (még Louvain-ben) Joyce e remekművét Valéry-Larbaud francia fordításában olvastam. Most újra elővettem *Az egyetlen metafora felé* (1935) c. korai könyvét, amelynek kulcsát megadja az önéletrajzi interjúban (*Új Írás*, 88/2).

« A címlap! A második kiadás címlapja orchideát ábrázol. Orchideát azért, mert mint mondtam, a szerelem minden csinját-binját, kínját igyekszem ábrázolni. Márpedig ezer mitológiában az orchidea a szerelem jelképe. Az orchidea nekem egyúttal a természetnek, sőt a történelemnek is egyik eklatánsan kifejező alakja. A természetnek? — ez magától értetődik. De hogy a történelemé is?... Nos, ez azért, mert az orchidea rokon a bogárevő, húsevő növényekkel és ez engem fájdalmasan arra int, hogy még a növények, a legszebb virágok világában is olyan disznóságok, gyilkosságok, rablások, kínzások folynak, mint az emberiség történetében. De ezen túl: izgat (más írót is izgatott!) a Természetnek a maga *különálló* története. (...) Egyszóval: izgat a Természetnek ez a rettenetes *más* és öncélú folyamata, amelyik purcant az emberi históriára. Erről különben a *Véres*

*Szamár*ban, Orpheusom VI. kötetében van egy passzus, ahol én is nekiduráltam magamat, hogy Teilhard de Chardin után kifejezzem a totális *indifferenciát* a természet részéről az ember boldogsága vagy boldogtalansága iránt. (...) Ehhez kapcsolódik az, hogy abban az időben a *vallás* kérdései, az én drága katolikus egyházammal kapcsolatos érzéseim és neveltetésem gondolatai, mind erősen foglalkoztattak. Ennek kis emléke *Metaforám*ban egy Miatyánk-kommentár, amiben említem Szent Ágostont is... »

1935-ben, a *Metafor*ában (1985-ös kiadásában 100. oldal) így vall: « Két dolog izgat: legszubjektívebb életem legszubjektívebb epikai részletei, efemer apróságai, a maguk adatszerű, stilizálatlan egyéniségükben — és a világ nagy tényei, allegorikus, Standbild-szerű nagyságukban: halál, nyár, tenger, szerelem, istenek, virág. »

Csupa poézis *Holbein: Fiatal lány arcképe* (42. darab).

Ugyanakkor Heidegger és Kierkegaard, zene, erotika, metafizikával keveredve — de szándékosan. Metafizikai impresszionizmus. *Érosz és Thanatosz:* tulajdonképpen nincs is más « probléma », ill. misztérium. A *Fejezet a szerelemről*: *cathalogus amoris,* a testi és lelki szerelemről. — Szentkuthy önarcképéhez a Metafora 22. töredékéből:

« Itt állok most a cselédhisztéria és Heidegger filozófiája, a mozi és az igazság között, egyetlen aktív hivatásommal: a mitikus teljességű unalommal. »

« Csupa vad intellektuális hajlam — ugyanakkor örök menekülés a könyvtől, intellektuális társaságtól a paraszt, a szelíd bamba felé. A jó az egészben csak az, hogyha ez neurózis, semmi esetre sem úgy neurózis, ahogy például a Kierkegaard-é volt, vagy ahogy azt egy hat. eng. lélekanalitikus verklis elnyikorogná, ha kezei közé akadnék. »

« Unalmaim alján vallási ösztön van talán? Egyetlen kérdésem mindig, tudatosan vagy freudi diszkrécióval a 'how to be *saved?*' Lehet: könyvek untatnak, mert nem visznek a mennyországba. »

« Nők: mozgó architektúrák. Építészet: matematizált szexualitás. Mi a lényegem (mely egyúttal unalmam kielégítő magyarázata is lehet)? Lényegem: abszolút és szakadatlan *intenzitás*-igény (Isten, politika, nő, örök fecsegés: mindegy, hogy mi) és örök *forma*-igény, tiszta vagy álarcos plaszticitás, biológiai vagy geometrikus rajz. Ez

is csak azt mutatja, hogy nagy vitalitás mögött nagy neurózis, nagy neurózis mögött nagy ős-élan van. »

Fejezet a szerelemről, 344:

« A lehetetlenség plasztikája a szerelem: a nő az a titokzatos középpont (éppilyen pont Istennek az emberiség, anyának a gyermek), ahol a semmi és a minden reszkető egyensúlyban lebegnek, mint ideges mérleg két serpenyője, avval a vibráló szeméremmel, mellyel virágra szálló lepkék vízszintesre tárt szárnyai szoktak dideregni. »

* * *

Bosch Édenkert-je

Újra elővettem *Michel de Certeau* S.J. könyvét: *La fable mystique* (Gallimard 1982), amely a XVI-XVII. századi misztikával foglalkozik. Michelt személyesen ismertem Párizsban. Nagyon tehetséges volt, sokat köszön a strukturalistáknak. 1966-tól 1986-ig, haláláig, a *Recherches de Science Religieuse* (a francia jezsuiták tudományos folyóirata) Szerkesztőbizottságához tartozott. Ezért a folyóirat két számot is szentel emlékének (1988/2-3. szám).

A *Bevezető* vallomásszámba megy. M. de Certeau azt mondja, hogy annak « száműzöttje », amiről itt ír; vagyis a misztikáról és Isten jelenlétéről szóló írások « hozzá nem értőtől » származnak, mivel ő maga mindezt nem tapasztalja meg, bár sohase nyugszik bele ebbe a hiányba! — Roppant szellemtörténeti tájékozottság (nemcsak a filozófia, teológia, misztika, hanem a pszichoanalízis, a művészetek, irodalom terén is!) jellemzi, ugyanakkor modern (néha túlságosan keresett?) stílus, hermetizmus is. Mivel *a misztika a szerelem nyelvezetét használja,* érthető, hogy a misztikusok tapasztalatáról írva gyakran *Freud* meglátásait, illetve a modern pszichoanalízis eredményeit is felhasználja. *Tizenhét éven át kapcsolatban volt a párizsi freudi iskolával (Lacan),* de azért nem érzi magát teljesen szakavatottnak ezen a területen (ti. amikor a freudi módszert alkalmazza a misztikus szövegek « olvasásánál »). A « *szó* », amely oly szorosan kapcsolódik a vallásos hagyományhoz (a Biblia: Isten Szava), a XVI. századtól kezdve átalakult *fabulává* (« *fable* »); ez olyan « mese », amely szimbolikusan jelez valamit, nem puszta fikció, hanem « példázat ». Egyébként minden fikció valamit el akar rejteni,

kendőzni, ill. valamilyen rejtett értelme, jelentése van. A « *fable mystique* », amelyet *misztikus példázat*tal fordítanék magyarra, a XVI-XVII. század tág értelemben vett misztikus tapasztalatát akarja feltárni a történelem, a szemiotika és a pszichoanalízis módszereinek alkalmazásával. A könyv elején, Hieronymus *Bosch Édenkert*jének zseniális elemzését olvashatjuk. H. Van Aken (Bosch), aki 1516-ban halt meg, az egyik legkülönösebb festő. A Pradó-ban őrzött (220 × 195 cm nagyságú) festményt számtalan « kulcs » segítségével próbálták értelmezni. Magyarul is megjelent Wilhelm *Fraenger* (méreteiben is) hatalmas könyve *Boschról* (Corvina 1982), aki új életrajzi adatok segítségével igyekszik megfejteni Bosch szimbolikáját. Szerinte Bosch a XIII. sz.-tól elterjedt *Szabad Szellem fivérei és nővérei* nevű eretnekmozgalommal volt kapcsolatban, amelyhez *adamita erotika* is kapcsolódott. Az adamitáknak rossz hírük volt már a IV. századi egyházatyáknál. « A Szabad Szellem közösségei, e páholyszerű misztériumszövetségek tagjai kifelé jámboran álcázták magukat, befelé azonban föleskedtek a legmagasztosabb szellemi 'tökély' megismerésére. Hívei egyaránt lehettek a társadalom bármely rétegéből származó férfiak és nők; különösen sok hitbuzgó, félig egyházi személy, harmadrendi ferences, begárd és begina tartozott közéjük... » (Fraenger, 16). Az *Édenkert* értelmezése (29kk.) az adamiták, ill. a « Szabad Szellem fivérei és nővérei » eszméi és gyakorlata alapján plauzibilisnek tűnik, mégsem fogadja el minden szakember.

Michel de Certeau említi a hipotézisek burjánzását. Szerinte az ideológiai vonatkozás másodlagos Bosch *Édenkert*je « magyarázatánál ». A művészet és a vallás történetében egyedülálló alkotásnak M. de Certeau eredeti értelmezést ad, minthogy maga a műalkotás autonóm valóság: *a néző rádöbben arra, hogy őt nézik;* a kép struktúrája olyan, hogy észreveszem: engem néz, különösen is bizonyos pontokról. A különböző gyönyörök és szenvedések számtalan formája (mert az Édenkert mellett a kínok Pokla is jelen van!) olyan « szemüreget » képez, ahonnan egy másik tekintete néz engem. Bosch — mondhatnánk: az első modern — miként a szürrealisták, szétszedi az ősi világot, összekeveri annak elemeit és így megzavarja annak jelentését: torz, hibrid alakjaival, az arányok megváltoztatásával, a « rend » most már nem « beszédes », mint hajdan. Ez a szürrealizmus, amelyet a festő teremt, az elképzelt, imaginárius elemekkel látványosságot nyújt, de nem szól hozzánk értelmes szavakkal és mondatokkal. Legalábbis a képnek nincs közvetlenül érthető jelen-

tése, vagy csak *látszat*-jelentése van. Bosch fantasztikus konstrukciója nem annyira a valóság vagy az ismert jelentésével kapcsolatban tesz fel kérdést, hanem *megkérdőjelezi a jelentést,* érzékelteti a kimondhatatlan rejtélyt. A festő szétbontja és újra összerakja a formákat, lerombolja a valóságot és ő maga újat teremt fantasztikus képzelő- és alkotóerejével. Ebben a teremtésben a művész és a mesterember egy személyt alkot.

M. de Certeau, Paul Klee-re hivatkozva, írja: « A műalkotásban nincsenek 'ösvények' a néző szemének, aki vaktában kikémleli azt, mint ahogy az állat átgázol a legelőn. Bosch édenkertjében is könnyen elveszünk. Mégis vannak támpontok, amelyek megóvnak az eltévelyedéstől. Oldottan, mint az álomban, a biztos jelentések távolról jönnek. Megjelenésük itt-ott a festményen ösvényeket jelez a szamócák, a cseresznyék, a szemek között, amelyek körök és nemiszervek, orális vagy anális obszessziók. Ezek az értelmetlen « utak » — végeláthatatlan feledés-hálózatként — olyan *Másutt-Levő-Édenkertet* alkotnak, amely nem valami ezotérikus tan elképzelése, nem is egy hajdani mítosz paradicsoma vagy korabeli karnevál gyönyöreinek édene. » M. de Certeau Baudelaire-t idézi:

> Ó, Éden, illatos tájad mily messze int!
> .....
> S hát gyermek-kéjeink szelíd, zöld fényű kertje
> .....
> óh, hol van? Kína sincs s az Indiák se messzebb!
>
> (*Moesta et Errabunda*, Tóth Á. ford.)

Mert a táj indiai, kínai vagy törökös díszletei valami más exotizmus metaforái a képen. Ennek elemeit — szavait — lehet tanulmányozni, mint egy szótárt, de nincsenek mondatai, mint a költeménynek. Kétségtelen, hogy az antik ikonográfia és irodalom szolgáltatja Bosch *Édenkert*jének egyes elemeit, kezdve a Bibliától, a *Hortus Deliciarum* és a *paradisus voluptatis* (gyönyörök kertje) különböző keleti változataiig, de a kertben bolyongó kíváncsi vagy tudós hamar rájön, hogy az itt látható konstrukciók sajátos szimbolizmust hordoznak. A *más* és *másutt* állandóan jelen van, a kép kiutal önmagából, illetve *engem néz és kérdez.* Csukott ajkú Szfinx, Szibilla. Rejtély: mintha ezt mondaná: « Te, te mit mondasz magad-

ról, amikor azt hiszed, hogy kimondod, ki vagyok én? » (Vö. *La fable mystique*, 71-99).

Az *Édenkert* olyan hely, ahol az ember « elbolondul. » (« Elbolondult », mondták Zalában arra, aki eltévedt az erdőben).

* * *

Két szerelem harca Claudelnél

Két jelentős Claudel-életrajz jelent meg: Gérald Antoine, *Paul Claudel ou l'Enfer du génie* (Laffont 1988) és Marie-Josèphe Guers, *Paul Claudel,* Biographie (Actes Sud 1987). Ez utóbbi főleg életrajz, női érzékenységgel megírva. Az előző, Antoine monográfiája pedig az egész életművet feldolgozza; a műveket elhelyezi az alaposan felkutatott életrajzi adatok keretében. Igen fontos a IV. fejezet (« *La forte flamme* » *méridienne* = A déli « égő láng », 1901-1905), amely — mintegy válaszul H. Guillemin-nek — feltárja Claudel nagy szerelmének történetét; H. Guillemin ugyanis a « *megtért* » *Claudel*ről szóló könyvében nem tette közzé ezt a történetet. Rosalie Vetch = *Rose* (őt testesíti meg a *Déli osztozás* hősnője, Ysé) iránti négy évig tartó szerelmi szenvedélye már « megtérése » utánra esik. Az *Ernest-Simons* hajón ismerkedik meg a házas (négygyermekes) asszonnyal. Kínában a tiltott szerelem feldúlja Claudelt. Lelkiismeretfurdalások gyötrik, annál is inkább, mert ebben az időben arra is gondol, hogy pap (bencés) lesz. Két szerelem harca. Isten és a nő között vívódik. Majd Rose, Claudel gyermekével szíve alatt, elhagyja férjét, részben családját, és szerelmét, és egy harmadik férfival (egy bizonyos Lintrerrel) Belgiumban eltűnik. (1905. jan. 22-én született Rose Vetch és Claudel törvénytelen kislánya, Louise). Claudel hiába keresi leánya anyját Belgiumban és Hollandiában. 1905 nyarán meglátogatja F. Jammes és G. Frizeau barátait, elzarándokol Lourdes-ba, ahol ismét szentségekhez járul. Az év végén eljegyzi, majd 1906. március 16-án feleségül veszi Lyonban Reine Sainte-Marie Perrin-t, akivel hamarosan Kínába indul. 1907. januárjában megszületik első kislányuk. (Ennek örömét fejezte ki a *Magnificat*-ban).

1906 őszén jelenik meg először kis példányszámban a *Partage de Midi* (Déli osztozás), amely Rose-zal való szerelmének állít emléket. — Antoine megmutatja, hogy a házassággal teljesen nem zárult le a « bűnös » szerelem története. Az emlékek időnként « megrohamoz-

zák ». A költői szublimálás marad megoldásnak. Claudel költői hangja mindig elcsukló, fojtott szenvedélytől izzó lesz, amikor a « *Rózsa* neve » vissza-visszatér. (Lásd erről: *Szavak forrása csend* c. műfordításgyűjteményemet, meg mostani fordításaimat).

A *Második Ódá*ban így vallott:

« Végül én is megtaláltam — a halált, ami nekem kellett!
Megismertem ezt az asszonyt. Megismertem az asszony szerelmét.
A tiltottat magamévá tettem. *Megismertem ezt a szomjúság-forrást*!
A lelket akartam, megismerni őt, a vizet, mely nem ismer halált!
Az emberi csillagot tartottam karjaim között...
.....
Rózsa, nem látom többé arcodat ebben az életben! »

A rózsa éneké-ben Beata így szól (*Kantáta három hangra*):

« ... Ó megmondom, nem a rózsa, hanem egy pillanatra
Beszippantott illata örök!
Nem is a rózsa illata! a teljes teremtésé, amit Isten nyarában alkotott...
... Ó a fontos nem élni, hanem meghalni és felemésztődni!
És ismerni egy másik szívben azt a helyet, ahonnan nincsen visszatérés,
Mely oly törékeny egy röpke érintésre, mint a rózsa, mely elillan ujjaink között!
És a rózsa épp-hogy-csak virít egy este,
S máris minden szárról elrepült a rabszárnyú furcsa lepke!... »

Még a *Selyemcipő*ben is visszatér *A rózsa éneke* motívuma:

« ... Ritka akarok lenni neki és mindennapos, akár a víz, akár a nap akár a víz a szomjas szájnak, amely sohasem ugyanaz, mihelyt a nyelvünk ráfigyel. — Egyszerre akarom betölteni és elhagyni egy pillanat alatt, azt akarom, hogy semmiképp se tudjon akkor megtalálni, hogy szeme és keze ne érjen el, hanem csak lelkének centruma, a hallásnak az az érzéke, amely bensőnkben kitárul.

Ritka és mindennapos, mint a rózsa, amelynek illatát mindennap magunkba szívjuk, ameddig tart a nyár és mégis csak egyetlen egyszer.

Ó, milyen öröm lesz nekem, ha betöltöm majd azt a szívet, amely vár reám... »

Doña Musica:

Antoine és Guers egyaránt megmutatják, hogy Claudel « krizise » ugyan jórészt megoldódott a házassággal, de a költő igazában sohasem felejtette el Rose-t. Legalábbis műveiben is, életében is még vagy két

évtizedig jelen van, egészen a *Selyemcipőig*. Az érzékeny nő, Guers (*Paul Claudel*, 101) így következtet: « Az antagonizmus feloldódásával látszólag minden arra vall, hogy Claudel engedett a mindenáron létrejövő harmónia kísértésének, ami természetének megfelel. Hogyan beszélhetünk így a konfliktus megoldásáról. Az isteni Szeretet és az emberi szerelem kibékítésében (utalás a *Selyemcipő* c. dráma korszakára, az 1919-1924-es évekre) nem kell-e inkább a konfliktus redukciójáról, lefokozásáról beszélnünk? Miután 1918 júniusában újra megtalálta Rose Vetchet, Claudel hiába állítja, hogy szerelme olyan nagy volt, hogy 'elfelejtette a test útjait', (...) és hogy a szerelem egyedül a testi birtoklás nélkül marad örökkévaló, — továbbra is szerelmes Rose Vetchbe. Élete az elmúlt húsz és során kísérlet volt arra, hogy e szerelem nélkül éljen, — a házasság, az apaság, az ima, az érvelés révén igyekezett helyreállítani lelkiismereti egyensúlyát (...), hogy újra megtalálja széthullott lelki egységét. Ezekben az ingadozásokban nem kell a bizonytalanságok jelét látnunk, hiszen annak a lénynek a gazdagságát tanúsítják, aki olyan intenzíven élt, hogy állandóan tovább akarta mélyíteni önismeretét. — Azok a megtérési válságok, amelyeken Claudel 1906-ig átment, megtanították arra, hogy — bármilyen legyen is — 'pihenőnk a paradicsomban rövid'. De az ember csak a megrendülés révén alakíthatja önmagát. A krizisek hozták el számára azokat az elemeket, amelyekre szüksége volt önmaga kikémleléséhez, amelyet kamaszkora óta folytatott. Mivel minden alkalommal teljesen megkérdőjelezte önmagát, hogy új lendülettel induljon el, azért volt az az érzése, hogy újjászületik. Így a 'déli' évek krízise után az volt a benyomása, hogy új szűzességet szerzett, hogy élete most kezdődött... »

* * *

Gérald Antoine nagy könyvének igen jó a sajtója; valóban kimeríthetetlen kincsesbánya *Claudel* életművének jobb megértéséhez. (A VR-ban is bemutattam már: *Paul Claudel ou l'Enfer du génie,* 1988). Antoine megmutatja, hogy a két nő, Rosalie Vetch, és Camille nővére mennyi gyötrelmet okozott a költőnek. A tiltott és elárult szerelem, ill. Rose eltűnése, valamint Camille viszonya Auguste Rodin-nel, majd őrülete, vég nélküli kínt jelentettek Claudelnek. (Mindehhez járult még az is, hogy idős apja vallástalan volt). Claudel, aki szinte betegesen szerette nagyon tehetséges Camille nővé-

rét, nehezen tudott beletörődni sorsába. Egyik levelében ezt írta: « Egészen olyan vérmérsékletű vagyok, mint nővérem, jóllehet egy kicsit puhább és álmodozóbb, és Isten kegyelme nélkül történetem kétségkívül olyan lett volna, mint az övé, vagy még rosszabb. » — Claudel itt tehát konfrontálja Camille-Rodin és Paul-Rosalie Vetch két « történetét », a két tragikus szerelmet. Szakértők szerint Camille paranoiában, ill. üldöztetési mániában szenvedett. Elmebajosok menhelyére került 1913-ban, és ott maradt haláláig, 1943-ig.

Most készült el Bruno Nuytten nagy filmje: « *Camille Claudel* », amelyben Isabelle Adjani alakítja páratlan módon Camille szerepét. Rodin-t pedig Gérard Depardieu játssza. Camille és Rodin szenvedélyes szerelmi történetét idézi fel, amely 1885-ben Párizsban kezdődik. Camille már próbálgatja a szobrászatot. Rodin meglátogatja, majd tanítványává fogadja a tehetséges fiatal lányt, aki egy idő után szerelmese lesz. Viszonyuk botrányt kelt a közvéleményben. Ez nem tetszik Camille-nak. Elviseli egy ideig Rodin élettársa, Rose dühkitöréseit és féltékenységi rohamait is, hogy folytassa szobrászművészetét. Még az abortuszra is vállalkozik. Teremtő lázában szinte mestere színvonalára akar emelkedni. Camille egy napon választás elé állítja Rodin-t: vagy őt választja, vagy Rose-t. Közben Paul Claudel — Rimbaud olvasása hatására — megtér; Schwob és Debussy társaságát látogatja. Paul elutazik Amerikába. Camille heves szemrehányásokat tesz Rodinnek, gyávasággal vádolja, majd megbetegszik, az önrombolás és az őrület felé hanyatlik...

Jellemző, hogy a *Le Monde* 1988. dec. 8-i száma három teljes oldalon foglalkozik a filmmel, négy-öt cikkben. A film hosszú ideig készült és 96 millió frankba került. Jórészt Isabelle Adjani makacs kitartásának köszönhető, hogy tető alá hozták: a színésznő rátette életét, hogy ezt a szerepet megszerezze a Claudel-családtól és páratlan művészettel alakítsa. Többet kell mondanunk a kritikusokkal: nemcsak alakítja Camille Claudelt, hanem *megtestesíti*. Kíváncsian várjuk Párizsból ide Rómába « Camille Claudel »-t, amely 1988 nagy filmszínházi eseménye.

Ismét elővettem René *Habachi* szép könyvét: *Le moment de l'homme* (Desclée, 1984). Perszonalista filozófus (Ricoeur és Lacroix szellemi családjához tartozik); mediterrán ember (libanoni származású, úgy hiszem). Emlékeztem, hogy a *szerelemről* írva (78kk) mély megjegyzéseket tesz *Claudel*ről is, jóllehet inkább csak illusztrációként idézi a *Déli osztozás*t és a *Selyemcipő*t.

« Amikor két lény szereti egymást, az egész világmindenség érdeklődik e szerelem iránt. E szerelem a világ egyik esélye, amely révén az emberi természet megkísérelhetné a fellendülés kalandját. A szerelem kozmikus. » — Habachi ismeri Teilhard-t éppúgy, mint Freudot, hivatkozik is rájuk kifejezetten vagy burkoltan, amikor a szexualitásról és az életről beszél. De Freud túlzásait helyreigazítja: « Lehetetlen tagadni a szexualitást vagy lefokozni valami mellékes tevékenységre, amelyet valamiféle társadalmi vagy külső vallási törvény szabályozna. A szexualitás elválaszthatatlan az élet problémájától. Nem úgy, ahogy Freud gondolja, tehát hogy minden tevékenységünk tudatosan vagy tudattalanul feléje hajlik, hanem úgy, hogy a szexualitás csaknem minden tevékenységünk koefficiense, vele járója. A genitalitás csak egy lokalizált funkció (genitalitás = a nemzés biokémiája), viszont a szexualitás létmód, egyedülálló és szükséges mód ahhoz, hogy az emberi nemhez tartozzunk. A szexualitás egy bizonyos módja annak, hogy « szituációban legyünk » a világegyetemben. Elég megjegyeznünk, hogy egy lény szexuális fejlődése kiterjed egész életére... »

« ... A szexualitás nem valami kényszerűség, amit el kell viselnünk, nem is megkegyelmező engedmény az életnek, nem is a vízbefulladás visszautasítása: teljesen és mindvégig meg kell azt élni, mert ez az egyik út, amely révén az ember túlhaladja az embert, miután felzárkózott hozzá ».

Kétségkívül Habachinál a « *l'homme passe l'homme* » kitétel Pascalra utal: « *l'homme passe infiniment l'homme* » = az ember végtelenül túlszárnyalja az embert. Habachinál később is gyakran visszatér a szerelem-szeretet kapcsán a « *dépassement* »: az ember túlhalad önmagán, a férfi és a nő a mély szerelemben együtt túlhalad (nak) önmagán (önmagukon) az Abszolútum felé.

Habachi így folytatja:

« Ezért amikor a férfi és a nő találkozik, valami elkeseredett szenvedély ragadja őket magával. Valami extázis, önkívület szakítja ki őket a világból, választja el őket a jövőtől. Ezt fejezi ki Mésa, a *Déli osztozás* hőse, amikor karjaiban tartja Ysét:

« Ó asszony karjaim között!
Tartalak, megtaláltalak — ez túl sok!
Így tehát,
Én is megragadtalak téged! és magát testedet tartom,

Karjaim között és te egyáltalán nem állsz ellen,
és bensőmben hallom ahogy ver a szíved!
Igaz, csupán asszony vagy, de én, én sem vagyok más mint férfi,
És tovább már nem bírom, olyan vagyok mint a kiéhezett,
aki nem tudja visszatartani könnyeit az étel láttán!
Ó oszlop! Ó szerelmesem hatalma! Ó mily igazságtalan,
hogy találkoztam veled!
Minek nevezzelek! Anya vagy... és nővér... és zsákmány...! »

(Claudel, *Partage de midi*, Acte II)

Később Habachi, a következő megjegyzésekkel vezeti be a *Selyemcipő*-idézetet: « Metafizikai komplementaritás hívja a férfit és a nőt egymás felé, és mindkettőt túllendíti önmagán. Senki sem tudná ezt jobban kifejezni, mint Rodrigue a *Selyemcipő*ben, amikor így beszél kínai szolgájához:

Azt hiszed, hogy csak a teste képes bennem ily vágyat gyújtani?
Nem azt szeretem én, ami benne felbomolhat, ami kisiklik előlem és távol lehet és ami egyszer majd többé nem szeret, hanem ami létének oka és csókjaimra az életet teremti, nem a halált!
S ha megtanítom arra, hogy nem a halálra született, ha halhatatlanságát kérem tőle, a csillagot, mely tudta nélkül lényének mélyéről sugároz, ó, hogy is tudná ezt tőlem megtagadni!
Nem azt kívánom, mi benne zavaros, vegyült és bizonytalan, mi benne erőtlen, lomha és veszendő, hanem mezítlen lényegét, a merő életet,
azt a szerelmet, amely oly hatalmas, mint én magam, akit így hajt a vágy, akár a zabolátlanul felcsapó láng, vagy mint a nevetés az arcomon.
Ó, bárcsak nekem adná (ájulás fog el és az éjszaka borul szememre), bárcsak nekem adná (és nem szabad, hogy nékem adja), szerelmes teste nem tudna soha megbékíteni.
Örökké csak egymás által tudunk a haláltól megszabadulni, mint az ibolyaszín, ha naranccsal vegyül, merő vörössé válik.

(*Semjén Gyula ford.*)

* * *

Újra csak a *Selyemcipő*, a csodálatos darab. Auguste Valensin SJ szerint (*Regards*, 189, 194) alapvető gondolata ez: « Egy nagy bűnös szerelmi szenvedély szerencsétlenség, ha az ember annak játékszere, de áldás, ha megfékezi, ha levezeti és kiaknázza. » A darab címe ez lehetne: « Mivé alakítja a kegyelem két szerető bűnös szerelmét. » Vagy még találóbban: « A szerelem és a kegyelem Játéka. » A *Selyemcipő* kulcsa tehát: a *szerelem metafizikája.*

Prouhèzenek nagy hősiességre van szüksége, hogy miután szépségével felébresztette Rodrigue szerelmét és e végtelen vággyal a Végtelen, Isten valósága felé lendítette, eltűnjön, kilépjen Rodrigue életéből, nehogy Isten és közötte ernyő vagy válaszfal legyen. Mert Rodrigue annyira Prouhèze-t nézi, hogy nem látja Istent; a végtelen vágy megáll az asszonynál, elkezdi őt bálványozni. Ezért el kell szakadniok, bármennyire fájdalmas is ez, bármilyen sebet okoz is; a szerelem akkor lesz igazi, mély, ha mindketten Istent « célozzák », ha a testi szerelem nem állja útját a Végtelen vágyának. Kétségkívül a Második Nap végén található Hold-jelenetben fedezzük fel a *Selyemcipő* alapeszméjét, kulcsát. Prouhèze szava:

« ... Soha! ez legalább olyan örökkévalóság, amely a miénk és rögtön megkezdődhet.

Sohasem! lehetek meg többé nélküle és ő sem lehet meg nélkülem többé soha.

Mindig lesz valaki, aki Isten nevében eltiltja testemet, mert túlságosan szerette volna. Ó, de én sokkal többet akarok neki adni.

Mit érne az, ha neki adnám testemet? mintha annak a vágynak, melyet szemében olvasok, határa lenne!

[...]

Igen, tudom, csak a kereszten lehet majd enyém s lelkünk egymásé a halálban lesz és az éjszakában, túl minden emberi indítóokon!

Ha édenkert nem lehetek neki, legalább a keresztje lehetek. S hogy lelke, testével együtt, rajta szétfeszüljön, megérem azt a két fát, mely egymásra van szegezve!

Az eget nem tudom neki adni, de legalább a földtől elszakíthatom. Csak én üthetek szívében olyan nagy hiányt, mely vágya méretének megfelel.

[...]

Istenem, látni fogom az örömét, látni fogom majd őt Veled és ennek oka én leszek!

Egy asszonytól kérte ő az Istent és ez neki oda is tudta adni, mert semmi sincs a földön és az égen, amit a szerelem ne tudna adni. »

(Semjén Gyula ford.)

* * *

Az « örök női » Emmanuel és Teilhard művében

Pierre Emmanuelt, aki Claudel egyik « lelki gyermeke », a Biblián kívül az ősi mítoszok, a keleti vallások és az alkémia miszti-

kája ihlette. Jung *Animus-Anima*-elmélete is hatott rá, de mindenekelőtt a freudizmus. Gnoszticizmusába belejátszott a keleti egyházatyáktól, illetve az orosz vallásbölcselőktől kölcsönzött *Sophia*-tan. Az oroszok, ill. J. Böhme visszanyúlnak az ősi Sophia-mítoszhoz, amelyről Hamvas a *Scientia Sacrá*-ban (164k) ír. (Lásd még alább a Bulgakov és Hamvas-idézetet.)

Emmanuel először Jouve révén ismerkedett meg a lélekelemzéssel. Freud és Jung felfedezéseit bőven kamatoztatta költészetében. Baudelaire vívódásaiban is magára ismert. Baudelaire számára a nő a *másik*, helyrehozhatatlanul; a férfi számára nem más, mint *tárgy*, de *abszolút* tárgy. « Az abszolút hiány tárgya, valami lehetetlen kultusz tárgya, tehát a kárhozatot jelenti. Ez a költő pszichikai és lelki tapasztalata, — *az ő igazsága*, ami kétségkívül halálát okozta. Minden erotikus megismerés egyik kulcsát adta így kezünkbe; ki tagadná ezt? » Így Emmanuel Baudelaire-ről. Majd ismét Baudelaire-ről, önmagát is elemezve: « A Másik, a Nő egyszerre pokol és paradicsom, kifeszítve a férfit a vágyakozás és az örvény között: közvetítő a lét felé, és ugyanakkor a lét megcsonkítója. A Baudelaire-hez hasonló férfiak számára a nőiségnek ez a kétértelmű kísértése (kísértetjárása) a pszichózis szülője: ez élteti őket, mert állandóan halálra adja őket, szemfényvesztéstől szemfényvesztésig űzve őket, állandóan saját hiányuk szomjától, a folyton fokozódó szomjúságtól gyötörve. » (Vesd össze: Claudel, *Második Óda*: « *source de soif* »).

Emmanuel a nemek kettősségének, kimondhatatlan és helyrehozhatatlan kettősségének titkát kutatja egészen a szellem legmélyéig, az ősmítoszoktól a jungi *Animus-Anima*-kettősségen át egészen az istenségig (Sophia, Lélek). Költészetének szimbólumteremtése az őseredeti és végső *Egy*-et keresi *Érosz és Thanatosz égisze alatt*. Újra akar születni — önmagától, úgy, hogy integrálja másik énjét, az Animát. A benne levő örök létnek egyszerre apja és anyja akar lenni. Ez a vajúdás mérhetetlen szenvedést jelent. Poklot is, hiszen önmaga bűvös köréből nem tud kiszabadulni. De végül is a szerelem, az igazi, megnyitja a másik felé, és a szeretetben rányit az isteni Szeretetre (Vö. *Szavak forrása csend*, 132-133).

« ... Ó örök nő te csak átmenet vagy Képzelődő egyedüli nyomod a seb
Örvény melyben a férfi elmerül végtelen hívás melybe a férfi beleszédül
Az a seb honnan kivétettél és rögtön behegedt Ádámban
A természeted, semmi sincs lényedben ami nem vérző és tátogó űr... »

(*Himnusz az Ősanyához*)

Emmanuelnél az *Animus* és *Anima* kettőzöttsége sokszor mesterkélt; fikció; meddő párbaj a « szkizofréniás » tudat két « én »-je között. De végül igazán felfedezte a Másikat, a Te-t és a legfőbb TE-t, Istent. Így lett katolikus ihletésű költészete tanúságtétel a Szeretet mellett. « Szólni annyi, mint szeretni — írta. Szeretni nemcsak a nyelvet, hanem a szellemet, amely megnyilatkozik benne. (...) A nyelv szeretete aszkézishez vezet: ez a csend általi nevelés, a csend növekvő szeretete a szavakban, — óceániz. A szó szeretete a csend szeretete: a *mondani* ebben a belső elmélyítésben fokozatosan a *hallgatni* visszhangjává válik. A lélek lassan megérti, hogy egyedül a csend szeretet. »

« Ahhoz a szavamhoz, amelyet Te adsz
Téríts meg engem: egyedül Te vagy az értelem.
Tedd egyre figyelmesebbé nyelvemet.
Taníts meg hogyan beszéljek Hozzád
Ha magamhoz szólok. Ha másokhoz szólok.
Mégha vitába kezdek is Veled
Legyen dicséret tiltakozásom... »

(*Emmausz*)

« Az ember csendje Isten Csendjéből merít életet. Sohasem értettem meg, hogy az emberek miért vádolják Isten csendjét (hallgatását). Ha azzal vádolják Istent, hogy hallgat, ez azt jelenti, hogy nem hisznek benne. Isten kifürkészhetetlen Csend. (...) Csend — a Lélek forrása. Minden ember számára elérkezik az évad, amikor megérti: az egyetlen valóság tekintete előtt elhallgat a zaj, amelyet az emberek önmaguknak csapnak, és hogy elérkezett az idő, hogy *törekedjék meghallgatni Lelkét.* »

* * *

H. de Lubac Teilhard « Az örök női » c. nagy költeményének genezisét és jelentést elemezve (*L'Éternel Féminin*, 57-60) megmutatja, hogy bizonyos kapcsolat van Teilhard és *Szolovjov* eszmevilága között; Szolovjov (miként Florenszkij, Bulgakov) kozmikus *Sophia*-tanával emlékeztet Teilhard-ra. (Az orosz vallásbölcselőkről lásd még, amit alább az Emmanuel-fordítások bevezetéséül írtam).

Szolovjovnál (miként Dantenál « Beatrice », a firenzei leány) egy konkrét nő indította el a reflektálást az « örök nőire », Teilhard-nál is valami konkrét tapasztalat volt a kiindulópont, bár H. de

Lubac ezt éppen csak sejteni engedi Madame Madaule-ra hivatkozva (*Bergson*, 80). Mások szerint úgy tűnik — ezt a *Genèse d'une pensée* levelei is sejteni engedik —, hogy Marguerite unokanővérehez írt reflexióiban (az első világháború alatt, mielőtt letette volna utolsó rendi fogadalmait) a konkrét szerelmi érzés szublimálásáról van szó.

E. Rideau S.J. *La Pensée du Père Teilhard de Chardin* (Seuil, 1965) c. könyvében, a Teilhard-t ért befolyásokat — fiatalkori fejlődése állomásait összefoglalva megjegyzi (22. old.): « 1913: A 'női', vagyis a szexuális probléma valóságának és fontosságának felfedezése. Miért kellene ezt eltitkolni? E korszakban Teilhard tisztasága próbának volt alávetve érzelmi síkon; e kísértés megújul 1927-28-ban, párizsi tartózkodása idején, de hamar elcsitul. » (Rideau a jegyzetben J. Madaule, *Initiation à Teilhard de Chardin* c. könyvére hivatkozik). 1950-ben Teilhard *Az Anyag Szíve* c. önéletrajzi írása záradékában lerója háláját a « női » iránt, ama nők iránt, « akiknek melegsége és bája cseppenként átszivárgott legkedvesebb eszméi vérkeringésébe ». « Mindaz, ami kifejlődött bennem, női tekintet és befolyás melegének köszönhető. » (Az *Út az Ómega felé* c. budapesti antológiában, Rezek fordításában 647-48. old.). Teilhard itt megismétli, amit már korábban *a tisztaság fejlődésével* kapcsolatban leírt. Az emberi szexualitás-szerelem két véglete (belemerülés — teljes megvetés) között harmadik megoldást keres; ez a « harmadik út » nem *középső* — a kompromisszum, ill. a középszerűség értelmében —, hanem magasabbrendű. « Én felsőbbrendű útról beszélek, amelyet *megkövetel* az a forradalmi változás, amelyet minap robbantott ki szellemünkben éppen a 'szellem' eszméjének szemléleti átalakulása. Nem anyagtól elszakítottságot jelent a szellem, hanem szintézist. *Materia matrix*: az anyag a szellem anyaméhe. A nemek kölcsönös vonzódásában még alva rejlő és kifürkészhetetlen erőktől nem durva szakítással kell elfutnunk, hanem magasabb fokra emelve (szublimálva) kell őket meghódítanunk. Egyre határozottabban meg vagyok győződve, hogy itt rejlik a Tisztaság titkos lényege és a jövőben rá váró nagyszerű szerepe. »

H. de Lubac a rá jellemző aprólékossággal fedi fel Teilhard 1918-ban (a fronton) írt poémája, *Az örök női* születésének körülményeit. Ez is a « háború alatti írások » gyűjteményébe tartozik: a fiatal jezsuita első intuícióinak költői megfogalmazásához, amelyeket később — főleg természettudományos és filozófiai szempontok-

ból szakszerűbben kidolgoz (H. de Lubac, *L'Éternel féminin*, 1968). Jellemző már az ajánlás is az írás elején: « *A Béatrix* ». Lubac szerint lényeges ez a helyesírás (Rezek nem veszi figyelembe, Beatricé-t ír!). Mert jóllehet Dante sugallta, nem egy konkrét személyt jelöl, hanem az « örök nőit », ezért Teilhard latinosan írja.

Teilhard-nál a « női »-nek kozmikus gyökerei vannak; a szexualitásról és a perszonalizmusról — a személyesedésről — vallott nézetei evolucionista világképébe illeszkednek. Ugyanakkor, mivel számára a fejlődő teremtés egyesülés (« *union créatrice* »!), a tudat, a szellem növekedése (« *montée de conscience* ») — az anyag bonyolódásával, komplexifikálódásával párhuzamosan, vagyis az immanencia-fok szerint —, az anyag « lelki hatalmának » kell kibontakoznia az emberi lényen — test-lélek egységen — keresztül, hogy aztán leszálljon rá Krisztus ereje, aki azt « megszenteli », átalakítja (Lubac egyébként többször rámutat Claudel és Teilhard eszmevilágának hasonlóságára, különösen is a *Selyemcipőt* idézve).

A női vonzást — a testi szerelmet, amely kétértelmű — Krisztus megszabadítja, felemeli, és az *újfajta Szűzesség* formájában az Ember kibontakozásának energiája lesz. Az Érosz és az Agapè összekapcsolódnak ebben a « szublimálásban ». Az említett háttérben értjük Teilhard költeményének II. részét, amelyből itt idézek, több ponton helyesbítve Rezek R. fordítását:

> « Krisztus üdvözített. Megszabadított.
>
> Amikor azt mondotta: *Melius est non nubere* (= Jobb nem házasodni: Teilhard itt 1 Kor 7,9 és 7,38, illetve Mt 19,10-12 összevonásával utal a szűzesség evangéliumi eszményére!), azt hitték, hogy meghaltam az örök Élet számára.
>
> Pedig valójában ezekkel a szavakkal támasztott fel, mint Lázárt — Magdolnával —, s ragyogó fénykoszorúként emelt engem Önmaga és az emberek közé:
>
> Mert amikor kinyilatkoztatta az Erényt, valójában meghatározta igazi lényegemet, és az Embereket, akik nyomom vesztették, ráállította arra az igazi útra, amerre én jártam.
>
> Az újjászült Világban most is az vagyok, mint kezdettől fogva: hívás a Mindenséggel való egyesülésre — a Világ vonzása, mely egy emberi arcon sugárzik.
>
> De az igazi egyesülés az, amely egyszerűsít, vagyis amely átszellemiesít. ... Az igazi termékenység a Szellem szülésében egyesíti a létezőket.
>
> Hogy Nő maradjak az új szférában, amelybe a Teremtés eljutott, új formát kellett öltenem, anélkül, hogy megváltozott volna régi természetem.

Amíg csalóka arcom továbbra is az Anyag felé csábítja a kéjencet, Valóságom felemelkedve magasba vonz (ez az ismert goethei « *Das Ewig-Weibliche* » reminiszcenciája); a Keresztény és Isten között lebeg.

Most is csábítok, de a fény felé. Most is vonzok, de a szabadságba.

Ezentúl már a Szűzesség vagyok.

A Szűz még hozzá asszony és anya: íme, az új idők jele.

A pogányok az Akropoliszon szemére vetik az Evangéliumnak, hogy eltorzította a Világot; és siratják a Szépséget. — Ez istenkáromlás.

Krisztus szava nem szakításra és függetlenülésre hív: — mintha Isten választottjai — elvetve a Test Törvényét — elszakíthatnák azokat a kötelékeket, amelyek fajuk sorsához fűzik őket, és elszökhetnének a kozmikus áramból, amelybe beleszülettek!

Annak, aki meghallja Jézus hívását, nem kell kivetnie szívéből a szerelmet. Ellenkezőleg, lényegileg embernek kell maradnia.

Szüksége van tehát még rám, hogy érzékennyé tegyem képességeit, és felébresszem lelkében az isteni szenvedélyes szeretetét.

A Szentnek, jobban, mint bárkinek, az anyai árny vagyok, amely bölcső fölé hajol, — a fiatalság álmainak ragyogó alakja —, az alapvető vágyakozás, amely vitathatatlan és idegen hatalomként átjárja a szívet, — az egyedi létezőben én vagyok az Élet tengelyének a nyoma.

Krisztus meghagyta minden ékszeremet.

De olyan sugarat bocsátott rám az Égből, amely határtalanul eszményített. (...)

[...]

Isten és a Föld közé emelve, mint a közös vonzás régiója, egyiket a másikhoz vonzom szenvedélyesen.

...Mígnem bennem történt meg a találkozás, amelyben kibontakozik Krisztus növekedése és teljessége a századok során.

Én vagyok az Egyház, Jézus Jegyese.

Én vagyok Szűz Mária, minden ember Anyja. »

A francia kiadás (*Écrits du temps de la guerre*, 261) itt megjegyzi: « Ez tehát az eszményi szeretet (szerelem), a Szűzé, — és az Egyházé, amelynek a Szűz a keresztény hagyomány szerint eszményi jelképe. Mária vonzotta le Istent e Világba (lásd a Szűz *Fiat*-ját az angyali üdvözletkor, amelyről Teilhard *Az Isteni Miliő*-ben is beszél). Az Egyház és Mária misztikus egységét gyakran megénekelte Claudel. »

*

Teilhard *A tisztaság fejlődése* c. esszéjében (1934) ezeket írta:

« Azon a ponton, ahová jelenlegi Világunkban elérkezett az Élet, az emberi monádok spiritualizáló egyesülését két, ugyanegy természetű, de

különböző értékekkel rendelkező vonzás uralja: a Férfi és a Nő kölcsönös szerelme és az isteni szeretet. Mindkét elemet egyszerre, *egymással társulva* serkentik a szenvedélyes erők és a misztikus erők. A férfinak *egyszerre* kell kiegészítenie a Nőiben emberi egységét, — és az Isteniben kozmikus egységét. Mindez lényegében ugyanaz az összpontosító energia, ugyanaz a szerelem. De a két erő közvetlenül mégsem működik összhangban. Hogyan kell őket kombinálnunk, hogy olyan eredőt kapjunk, amely a maximális fokra emeli a spirituális 'teljesítményt'? — Igazában ez a tisztaság által felvetett kérdés. » (...)

Teilhard ezt a megoldást javasolja a Férfi és a Nő spiritualizálandó szerelméhez:

« Miért ne lendülhetne *előre* egyik a másik felé, miközben kölcsönös vonzalmukból csak azt őrzik meg, ami az egymáshoz közeledésükkor felfelé emeli őket? Nincs közvetlen érintkezés, hanem felfelé irányuló összpontosulás. *A teljes önátadás pillanata így egybeesnék az isteni találkozással.* Ez még mindig a test lelki értékébe vetett hit, — de már helyet hagytunk a szűzességnek. A tisztaság így lényegét tekintve késleltetett odaadás. » (...)

Teilhard később figyelmeztet e megoldás *nehézségére* is:

« Elvileg lehetséges a szerelemnek ilyen átalakítása. Megvalósításához az szükséges hogy a *személyes* isteni központ hívását elég erősen megérezzük, hogy uralkodni tudjunk a természetes vonzás felett, amely arra törekszik, hogy idő előtt egymásra boruljanak az emberi monádokból alakult párok. » (...)

« ... Az ember arra van teremtve, hogy a földön járjon. Ugyan ki gondolt volna arra is, hogy repülni fog!... Erre én ezt válaszolom: Igen, a bolondok már álmodtak erről. S íme ezért miénk a levegőég. Az életet az bénítja, hogy nem hiszünk és nem merünk... »

MŰFORDÍTÁSOK

Claudel és Emmanuel műveiből

A következőkben néhány új műfordítást közlök Paul *Claudel*től és Pierre *Emmanuel*től, lényegében a fentiek illusztrálására. *Szavak forrása csend* c. kötetemben (1985) bemutattam a két katolikus költőt (Paul Valéryvel együtt), számos költeményüket is közöltem ott fordításomban.

Fentebb már írtam a két új Claudel-életrajz kapcsán a fiatal PAUL CLAUDEL (1868-1955) és Rose Vetch (Rosalie Agnès Thérèse Scibor Rylska), a négygyermekes (29 éves) családanya tiltott szerelméről. 1900 októberében Kínába tartva az *Ernest Simons* hajón lobbant fel a szerelem, amely négy évig tartott. Ennek emlékét őrzi a *Partage de midi* (Déli osztozás) c. darab és még sok más « vallomása », a Nagy *Ódák*tól egészen a *Selyemcipő*ig, ahol már a földi és az égi szerelem — úgy tűnik — harmóniába simul. A *Déli osztozás* Ysé-je (= Yseut, Izolda) a Nő misztériumát képviseli: egyszerre démoni és isteni. Claudelnél a Múzsa lehet a kísértő Nő és lehet a Kegyelem is. Az érosz, a testi vágy, szenvedély a kárhozatba vihet, ha az ember bálványozza. A « vágy embere » szentségtörő szavait visszhangozzák a *Kantáta három hangra* Faustájának szavai: « És ha a vágy megszűnne Istennél / Ah, megirigyelném érte a Poklot! »

« Különös egyházatya! — írja Claudelről Gérald Antoine könyve bevezetőjében. Amint Saurès megjegyezte, megőrizte 'az alapvetően pogány vérmérsékletet, eszelősen az öröm és a gyönyör rabja volt', és ugyanakkor egyáltalán nem mondott le arról a követelményről — a szenvedélyes hódításról — hogy küldetését teljesítve 'összegyűjtse Isten földjét'. Az Apokalipszis könyvének kommentátora merészen így jelölte meg hódításának egyik eszközét: 'az ördög által kell harcolnunk'. Az igazat megvallva, az '*ördög és a Jóisten*' harca, Claudelnél, sokkal erősebb, mint Sartre-nél: a hódítás a *Déli osztozás*-tól a *Selyemcipő*ig, a *Kantáta három hangra* c. művétől az *Énekek Éneke* kommentárjáig terjed. »

« Miért *ez* a nő? miért hirtelen *a* nő ezen a hajón? » — jellemző Claudel kérdése. Ysé ugyanis Mesa számára *a nő*, a félelmetes, a kísértő, a múzsa, a barátnő és a keserűség okozója. Claudel

műveiben — a *Déli osztozás*on kívüli is — antagonisztikus nőszereplők jelennek meg, illetve általában két nő testesíti meg A NŐ kettős, fény és árny szerepét: a *Cserében* ott van Marthe és Lechy, az *Angyali üdvözlet*ben Violaine és Mara, a *Kemény kenyér*ben Lumîr és Sichel, A *Selyemcipő*ben Prouhèse és a Színésznő.

Mesa énekéből idézzünk két szakaszt a Nő és az Isten közti harc illusztrálására:

« Miért?

Miért ez az asszony? Miért jelent meg az asszony hirtelen ezen a hajón?

Mit keresett itt közöttünk? szükségünk volt rá? Egyedül Te!

Egyedül Te bennem, hirtelen az élet születésénél,

Te voltál bennem a győzelem és a látogatás és a szám és a döbbenet és a hatalom és a csoda és a hang!

És ez a másik, hittünk-e benne? hittük-e, hogy a boldogság karjaiban?

Egy napon felismertem, hogy Tiéd vagyok és hogy átadom magam, de ez szegényes volt. De megtettem, amit tudtam, átadtam magamat, és Te nem fogadtál el, és a másik ragadott meg... »

Claudel itt a papi hivatásra utal, amellyel sokat foglalkozott megtérése után. Két szenvedély, két szeretet között folyt a rettenetes küzdelem:

« ... Ó most már tudom, mi a szeretet!

Tudom, hogy Te is mit viseltél el Kereszteden, Szívedben, mivel valamennyiünket szerettél,
rettenetesen, mint ahogy én szerettem az asszonyt,
és a halálhörgés, és a fulladás és a satu!

Ó Istenem, szerettem, és ezt tette velem!
Szerettem, és nem félek Tőled,
mert a szeretet felett
semmi sincs, még Te sem!... »

Az elárult szeretet: « ezt tette velem! » Méhében gyermekével elment a kettős házasságtörő! Nem is válaszolt Claudel leveleire, kivéve a néhány lapot, amelyet a hajóútról küldött. Innen érthető, hogy Mesa így gorombítja le Ysét, a « szukát »:

« Szuka! mondd meg nekem, mit gondoltál, amikor első alkalommal

Odaadtad magad eltökélten ennek a kóbor kutyának,
Egy másik gyümölcsével méhedben, és amikor gyermekem első éledezése
Belevegyült a kettős házasságtörés gyönyörétől felajzott anya vonaglásába? »

Mert Rose nemcsak Claudelt hagyta Fou-Tchéou-ban, akitől gyermeket várt, hanem férjét is. Rose magával vitte két idősebb fiát, akiket hamarosan intézetben helyezett el, a két fiatalabbat pedig Kínában hagyta.

1940 júliusától novemberig Marie Romain-Rolland Vézelay-ben befogadta lakásába Rose-t és leányukat, Louise-t. Neki, Marie Romain-Rolland-nak írta Claudel 1940. jún. 14-én azt a levelet, amely — G. Antoine szerint — a legtöbbet vall a költő belső drámájáról. Most már lecsillapodott a harag és lehiggadt a féltékeny keserűség.

« Az érzékek elszabadulása közepette is mindig megvolt bennem a lényeges visszautasítás, tehát Istent mindenek elé helyeztem, és ez abszolút akarás volt. R(osalie) ezt felismerte, és szerintem nemesen, hősiesen rászánta magát, hogy elhagyjon engem; ezért sohasem lehetek eléggé hálás neki, ezt nem tudtam volna megtenni énmagam. Húsz év kellett, az a húsz év, amely a *Selyemcipő*ig eltelt, hogy ez a kapcsolat megszakadjon, helyesebben átalakuljon. Az érzékek elszabadulásáról beszéltem, de ez sokkal fontosabb. Meg vagyok győződve arról, hogy morálisan, de fizikailag is, minden férfi egyetlen nő számára lett, miként minden nő egyetlen férfi számára. Amikor Istenért lemondunk erről a lényeges és kölcsönös megkívánásról, valami retteneteset élünk meg, üdvös szétszakítottságot, amely gyógyíthatatlan. Egyébként olvasta a *Selyemcipőt*. Mindegy! Isten a nagyobb, és Neki adtam örökre az elsőbbséget... »

Látjuk, hogy Claudel itt már újraértelmezi a szakítást, idealizálja a hősnőt, aki — miután észrevette Claudel választását Isten mellett — hősiesen elment. De Claudel tudta, hogy Lintnerrel megcsalta, ezért háborodott fel 1904-ben, ill. az 1905-ben írt *Déli osztozás*-ban. Örökre Istent választotta? Mikor? 1901-1904 között még házasságtörő viszonyt folytatott Rose-zal, és képtelen volt szakítani. A. Suarèsnek írta (1905-ben): « ... Én magam tudtam, amit tudtam, mégha a pokol megnyílt volna előttem, ennek látomása sem tudott volna elszakítani ettől az ellenségtől » (Rose-ra utal a nőnemű « *ennemie* »). Harminc évvel később G. Duhamelnek már

higgadtabban ír: « ... megismertem az igazi poklot, megismertem ezt az asszonyt (...), ez négy évig tartott, és csoda révén szabadultam meg, mert ha ő nem hagyott volna el, én soha nem hagytam volna el őt... »

Pierre Emmanuel, aki Claudelhez hasonlóan megélte a nő és az Isten szerelme közti küzdelmet, találóan értelmezi a mester, Paul Claudel drámáját:

« ... Az ember és a világ közötti feszültség egyik formája a férfi és a nő közötti viszony; a nő szerelmének claudeli felfogása ez. Claudel drámáiban leginkább a nőszemélyiségek nyűgöznek le engem. Úgy tűnik, azért vannak ott mindig jelen, hogy a férfit kihívásukkal ösztönözzék, hogy fokozottabban önmaga legyen, hogy a magasba ragadják, tehát hogy jobban önmagát teremtse vagy lerombolja. Természetesen először a *Déli osztozás* nagy szövegére gondolok: Ysé személyiségére, aki Claudel nagy nőalakja. Ysé lényegileg provokáló, az, aki mindent akar a férfitől, teljesen akarja, nemcsak a testét, hanem lelkét is; az általuk lakott világon túl akarja, mintegy tagadva mindkettőjük jelenlétét a szerelem őrjöngésében, amely egyszerre a lét extázisa és annak lerombolása. Ysé képe, aki Mésát elragadja önmagától, ellentmondásos. (...) Claudel erotizmusának mindig van valami köze saját Istenéhez való viszonyához. Addig, amíg ez az erotikus viszony nem megoldott, Istennel való viszonya kétértelmű... »

Bármint legyen is az igazság a claudeli « megtérés » kezdeti kétértelműségével kapcsolatban, az 1886-os találkozás az Asszonnyal és Gyermekével, amikor az *Adeste fideles* ének hangja felszállt a Notre-Dame-ban a karácsonyi vesperáson, valami maradandót jelentett az ifjú Claudel számára: « Hirtelen az ártatlanság, Isten örök gyermekségének nyilalló érzése hasított belém, kimondhatatlan kinyilatkoztatás... »

« Te lásd, Asszonyom: ami azóta történt,
azért Te vállalod a felelősséget!

Mindazért a tapogatódzó felfedezésért,
amit a világ egyik sarkától a másikig megkíséreltem,
rettenetes rendetlenségen, fogcsikorgatáson és piszkon keresztül!

A tapogatódzó felfedezésért — magányosan tettem —
Isten dicsőségén és igazságosságán keresztül!

Az Anyával együtt könyörögtem ehhez a mennyei Atyához... »

(*1886. december 25*)

PAUL CLAUDEL

Partage de Midi (1906)
Déli osztozás
(Részlet a III. felvonásból)

Mesa, aki egy hajón Kínába utazik, a negyvennapos út során hagyja magát meghódítani a férjes asszony, Ysé által, akinek kalandor férje, De Ciz azért megy Ázsiába, hogy szerencsét próbáljon. Mesa hívő fiatalember, szemében a házasság áthághatatlan akadály közte és Ysé között, mégsem tud ellenállni az asszony varázsának. Az utazás végeztével De Ciz nekivág a kínai expedíciónak, így Ysé és Mesa magukra maradnak, szerelmük zavartalan. Lángol, de gyötrően éget is: egy idő után felemészti őket. Ekkor következik a III. felvonás. A két szerelmes megállapítja, hogy nem tartozhatnak egymáshoz, bár az asszony házassága miatti tilalom nem szüntette meg köztük a szerelmi vágyat. A helyzet reménytelen. Ysé elmenekül a Mesától fogant gyermekkel méhében. Claudel maga, 1948-ban, miután röviden bemutatta darabját, előszava végén még megjegyzi: « Végül is a nő vállára nehezednek a gyakorlati követelmények. De ugyanakkor a nő homlokára ez van felírva: MISZTÉRIUM. Valami ismeretlen lehetősége. Titkos és jelentésekkel elhalmozott lény. Titokzatos lény, önmagát sem ismeri, külső beavatkozást igényel, hogy önmagát megvalósítsa. » Végül, mintegy a saját « áldozatára » is utalva burkoltan, hozzáfűzi: « Amit a szenvedélynek visszautasítanak, azt — ki tudja — talán így vagy úgy az áldozat elnyerheti? »

* * *

Este van. Ysé a tükör előtt szépítkezik. Lassan kiveszi hajából ezüsthajtűit és teknőcfésűit, és hajzuhataga leomlik vállára és a szék támlájára.

Kívülről zaj hallatszik. Lépések a lépcsőn. Ysé fülel és hirtelen megrezzen. A lépések megállnak az ajtó előtt. Ysé mozdulatlan marad.

Az ajtó kinyílik. Ysé nem fordul hátra. Egy férfi sötét árnyéka látható a tükörben, a szunyoghálón keresztül. A férfi is egy pillanatig mozdulatlan marad.

Belép Mesa. Néhány lépést tesz és megáll a szék közelében, amelyen Ysé ül. Az asszony nem mozdul.

MESA, halkan.

Én vagyok, Ysé. Én vagyok Mesa.

Csend.

Én vagyok.

Hosszú csend.

... valamennyi levelemet egy év óta.

Nem kaptad meg egyetlen levelemet sem egy év óta?

Miért nem válaszoltál,

Semmit! egy szót sem, egyetlen kis sort sem!

Mondd, mit tettem neked, édesem? miért kínozol így, hogy így szenvedni hagytál!

Mit tettem neked, szerelmem? De végül is, itt vagy, és ez elég nekem! Te vagy.

És nem kérek semmit, nem vetek szemedre semmit. Te vagy, lelkem, és ez elég nekem. Szeretlek, Ysé!

Igaz, vágyva vágytam, hogy útnak indulj! hamis voltam, és te ezt kitaláltad,

És láttam, hogy nem tudok meglenni nélküled és te vagy a szívem, és lelkem, és lelkem vétke,

És hús az én húsomból, és én nem tudok Ysé nélkül élni.

És nem hiszem azt, amit mondtak nekem. Ó a szörnyű dolgok, amiket mondtak! Hogy szenvedtem, Ysé! Mi van, egyetlen szót sem szólsz, kegyetlen?

Bocsásd meg az utolsó szörnyű leveleket, őrült voltam!

Nem nem hiszem, hogy te nem szeretsz már engem!

Nem, Ysé, nem, hiszem! Nem, nem, szívem! Nem, szívem! Nem, szívem!

De mondj valamit, szerelmem, és fordulj felém, szólj végre egy szót, hogy halljam hangodat és meghaljak az örömtől,

Mert elveszítettelek, és most újra megtaláltalak!

Csend.

Mit tettem neked? Miért bánsz így velem?

Nem válaszolsz, mintha nem léteznék.

Ó, én a halottak házában találkozom egyetlenemmel! Ysé!, Ysé!

Nem hallod a hangomat? mit tettem neked, Ysé!

Mit tettél? mit tettem neked, vasszív? Beszélj, mit kell szememre hánynod? Hogyan érdemeltem meg ezt?

Mit nem adtam neked? mondd, mit tartottam vissza!

Testemet, lelkemet.

Odaadtam lelkemet, hogy azt tégy vele, amit akarsz, lelkemet, mintha az enyém lenne, és te elvetted,

Mintha tudtad volna, hogy mi az.

És ha sürgettem elutazásodat, tudod, hogy ezt meg kellett tenni.

És te magad is azt mondtad, mivel Ciz távol volt, és mi ketten mindent elrendeztünk volna.

És csak néhány hónapról volt szó, és utánad mentem volna.

És e hónapok alatt, amikor nem tudtam, hol vagy, egyetlen szó, egyetlen szó sem jött tőled, kegyetlen!

De most megtudtam, hogy Ciz halott és így feleségül vehetlek.

És most már szerethetjük egymást titkolódzás nélkül és lelkiismeretfurdalás nélkül.

Mondd hát, nem hallasz többé engem? Igaz az, Ysé?

Ysé, többé már nem szeretsz? Kaptam egy szörnyű levelet!

Nem, Ysé, nem hiszem el! Nem, szívem, nem hiszem el! Nem, lelkem, nem hiszem! Nem, nem, igaz?

Ó, és különben sem tesz semmit, és mindent elfelejtettem, és nem akarok semmit sem tudni!

De te itt vagy, és te vagy az én szerelmem, csak gyere, és vissza tudlak fogadni, és ki szakíthatna el szívemtől?

Állj fel, megmentelek, megmentem Ysét a haláltól, mert látod, hogy eljöttem hozzád.

Csend.

Nem hiszel nekem? Öreg kínai vagyok, ismerem a titkokat.

Jelet viselek magamon, amelyet mindenki tisztel. Gyere, vedd gyermekedet,

Hallod? Kis dolog az élet? Gyere!

Az életet hozom neked.

Csend.

Gyere, megmentelek! És ha nem akarsz már engem,
Hagyj legalább, hogy visszavigyelek gyermekeidhez.

Csend.

Így tehát igaz! így, így valóban igaz!
Így, így, ezt a férfit
Szereted, és engem nem szeretsz már, hanem gyűlölsz!
Szereted és vele hálsz.
És inkább akartad a halált, a halált vele, mint velem az életet.
És mégis szerettél engem! És két héttel azelőtt, hogy hajóra szálltál,
Meg akartam csókolni arcodat, és te könnybe lábadt szemmel,
Erővel szájon csókoltál. Két héttel, csak két héttel elutazásod előtt!

Csend.

Szuka! mondd nekem, mit gondoltál, amikor először
Odaadtad magad, eltökélten, ennek a kóbor kutyának,
Egy másik férfi gyümölcsével a méhedben, amikor gyermekem első életedezése
Belevegyült a kettős házasságtörés gyönyörétől felajzott anya vonaglásába?
Lelkem, amelyet odaadtam, életem, amelyet közöltem veled,
Te elparáználkodtad egy másikkal, és mit gondoltál a terhesség nehéz napjaiban, amikor gyermekem fejlődött,
És akit elvittél ehhez a férfihoz, és amikor növekvő hassal, tele gyermekem testével, karjai között aludtál?
Könyörgöm! Érzem, hogy egy kis dolog remeg!
Ne követtess el velem nagy vétket! Nem tudod, hogy te és én
E pillanatban közel vagyunk a kárhozathoz. Csak egy kis mozdulatot kell tenni.

Hosszú csend. Mesa az asszonyhoz közelíti a lámpát és vizsgálja.

Ugyanaz.
Lám, Ysé, ez már nem a déli tűző nap. Emlékszel még Óceánunkra?
De a síri lámpa színezi arcodat, és füledet, és halántékodat,
És a fény visszatükröződik szemedben, szemed pedig a tükörben.

Kezébe veszi az asszony haját.

Ugyanaz a haj, ó, megismerem illatáról,
Amikor belédhatoltam egészen az orrlukakig mint mély örvénybe,
Ugyanaz a haj, de most már nagy ezüstcsíkok vegyülnek az aranyba.

Elfújja a lámpát.

A kis lámpa kioltva. És most kihunyt szerelmünk utolsó napja, az a nagy déli, augusztusi nap
Amelyben egymásnak istenhozzádot mondtunk a falánk fényben, elválva egymástól, kétségbeesetten
Integetve egymásnak az egyre növekvő távolságon át.
Istenhozzád, Ysé, egyáltalán nem ismertél engem! Ezt a nagy kincset, melyet magamban hordok,
Nem tudtad kitépni,
Elragadni, én nem tudtam odaadni. Nem az én hibám,
Vagy igen! ez a mi bűnünk és a mi büntetésünk. Mindent oda kellett adni!
És ez az, amit nem tudtál megbocsátani.

Csend.

És mégsem volt nevetség, hogy szerettelek! Ó, Ysé, ha tudnád, milyen komolyan hordoztalak szívemben,
Ó szerelmem, milyen jó volt neked szívemben!
Ó ha én ott lettem volna, megvédtelek volna és senki sem tudott volna kitépni szívemből, életem!
És el kell viselni ezt! Nem válaszol! Itt van, ó istenek, itt van!
Itt van és nincs itt. Ugyanaz, és már egyáltalán nem ugyanaz.
Egy éjjel láttam, hogy felém közeledsz azzal a büszke és könnyű lépéssel, titokkal tele mosollyal.
Ezt mondtad: « Nagy titok ez, Mesa, hírül adom neked, hogy gyermekünk megszületett. »
És én sírtam, nevettem, és csak ezt gondoltam: Ez te vagy!
« Miért nem írtál nekem, kegyetlen! »
De te, mint aki tud, ezt mondtad ajkad mozdulatával: Csend!
Csak egy mosollyal válaszoltál és láttam, hogy mosolyogsz, ó kedves!
És most a borzalom!

Csend.

De nincs jogod! Nincs jogod! nem vagy egyedül!

Nem igaz, hogy elfelejtettél engem! Nem igaz, hogy többé már nem szeretsz! ó szerelmem, nem igaz, hogy gyűlölsz engem!

Nincs mit tenni, Ysé! Vajon visszavehetem-e, amit neked adtam? Nem viszel-e engem is magaddal, bárhova mégy? Van-e jogod ahhoz,

Hogy ne tartozz hozzám? Mi van benned, amit nem adtál nekem,

És amit én nem kaptam meg, nem ettem meg, lélegeztem be, és ami nem táplált tűzzel, könnyel és kétségbeeséssel!

Válaszolj! nézd, hogy szenvedek! fordíts felém arcodat, szépségem, és mondd, hogy ez nem igaz!

Csend.

Ysé, mit tettél gyermekünkkel?

Csend.

Talán meghalt?

Csend.

Ysé, nem hagyhatod meghalni. Add nekem gyermekemet, hogy megmenthessem.

Csend.

Talán meghalt? Talán megölted?

Csend.

Ha itt van, megtalálhatom.

Az ajtó felé indul. Amalric lépései hallatszanak, aki most belép.

AMALRIC

Ki van itt?

MESA

Én vagyok

Amalric előre lép. Meggyújt egy gyufaszálat, és a két férfi egymással szembe néz, amíg ég. Kialszik.

AMALRIC

Mesa, egyáltalán nem örülök, hogy viszontlátlak.

MESA

Eljöttem ezért az asszonyért, aki hozzám tartozik és ezért a gyermekért, aki az enyém.

AMALRIC

Egyiküket sem adom oda.

MESA

Akaratod ellenére elviszem őket.

AMALRIC, száraz nevetéssel.

És Ysé akarata ellenére? Mit mondasz, Ysé?

Mesa megremeg.

Mit választasz, mondd?
Vagy elmenni ezzel és élni?
Élhettek, te és a gyermek, ebben az esetben nyújtsd ki kezed.

Csend.

Vagy meghalni velem?

Csend. Ysé mozdulatlan marad.

MESA, ordítva.

Ez már sok!

Fegyvert vesz elő zsebéből. Amalric ráveti magát és elveszi tőle. — Szörnyű viaskodás a sötétben.
Mesa megtörve földre zuhan.
Ysé, aki mindent látott a tükörben, meg se mozdult.

YSÉ, különleges hangon, anélkül, hogy helyzetet változtatna.

Gyilkos!

Amalric meggyújtja a lámpát és Mesa teste fölé hajol, vizsgálva azt.

AMALRIC

Az történt, amit sejtettem. Kificamítottam jobb vállát. Ő pedig, azt hiszem, tönkretette saját lábát. Milyen ügyetlen!

Feláll. Ysé mosolyog a tükörben.
Az asszony felé megy és halántékon csókolja.

YSÉ

Amalric, ez szörnyű. Ne hagyd így a földön elterülve.

Amalric felemeli a testet és a pamlagra helyezi.

* * *

Részletek a Nagy Ódákból

Első Óda

A Múzsák (befejező rész)

Ó barátnőm a hajón! (Mert az az év volt
Amikor látni kezdtem a lombhullást és a világ tűzvészét elharapódzni,
Hogy megmeneküljek az évszakoktól, a friss este hajnalnak tűnt nekem és az ősz mozdulatlan fényű tavasznak,
Követtem mint a visszavonuló hadsereg, mely mindent feléget maga mögött. Mindig
Előre, egészen a fénylő tenger szívéig!)
Ó barátnőm! Mert a világ már nem volt ott
Hogy kijelölje helyünk számtalan mozgása szövedékében,
Elszakadva a földtől csak mi ketten voltunk egymagunkban,
E fekete mozgó morzsa lakói, belefúlva,
Elveszve a tiszta Térben, ahol maga a talaj is tiszta fény volt.
És minden este hátunk mögött Nyugat felé, ahol elhagytuk a partokat,
Újra meg újra megjelent a lángbaborulás
Melyet tűztől lángoló jelenünk táplált, a való világ mint Trója lángokban!
És engem, földalatti bányában meggyújtott mécsest, e titkos tűz még most is emészt.
Sohasem alszik ki lángja a szélben? ki tartja vissza a nagy emberi lángot?
Te meg, barátnőm, dús szőke hajad a tengeri szélben
Nem tudtad szorosra kontyba tűzni; szétbomlott! súlyos karikákban
Csavarodnak a tincsek válladra, a selymes szép hajtömeg

Szétbomolva száll szerte a holdfényben!

Mintha a csillagok maguk is fénylő hajtű-fejek lennének! és az egész világmindenség egyetlen könnyű ragyogás,

Melyet királynői hajzatként most bont szét a fésű!

Ó barátnőm! ó Múzsa a tengeri szélben! ó hajként lobogó eszme a fedélzeten!

Ó sérelem! ó követelés!

Erato! engem nézel és kiolvasom szemedből az elhatározást!

Olvasom a választ, olvasom a kérdést szemedben! A választ és kérdést szemedben!

A vágy harsogását mely szétharapódzik benned mint aranytűzvész a szérűn a szalmakazlakban!

Válasz szemedben! Válasz és kérdés szemedben.

(Párizs, 1900. Foutschéou, 1904)

* * *

Második Óda

A szellem és a víz

(Teljes fordítása e kötet elején)

* * *

Harmadik Óda

Magnificat (részletek)

* * *

Nevemen szólítottál

Mint aki ismer engem, kiválasztottál a korombeli fiatalok közül.

Ó Istenem, te tudod mennyire tele van a fiatal szív gyengédséggel, és mennyire nem ragaszkodik szennyéhez és hiúságához!

És íme egyszerre Valaki lettél!

Mózest hatalmad villáma sújtotta le, de szívemben úgy vagy jelen mint ártatlan.

Ó bizony én is asszony szülötte vagyok! mert az ész, a mesterek tanítása, és az abszurditás, mindez semmit sem ér

A szív hevessége ellen és e kis Gyermek felém nyújtott keze ellen!

Ó könnyek! Ó nagyon gyenge szív! ó könnyek kitörő aknája!

Gyertek, hívek, imádjuk ezt az újszülött gyermeket!

Ne tartsatok ellenségeteknek! Nem értek, nem látok, azt sem tudom hol vagytok. De felétek rodítom könnytől ázott orcám.

Ki ne szeretné azt aki szereti őt? Lelkem ujjongott Üdvözítőmben. Gyertek, hívek, imádjuk ezt a kisdedet, ki nékünk született.

— És most már nem vagyok újonc, hanem férfi életem delén, tudom

Ki áll meg és ki marad állva nagy erővel, türelemmel és ki nézeget mindenfelé.

És ebből a szellemből és zajból, melyet belém helyeztél,

Íme én sok szót és kitalált mesét faragtam, és sok-sok személyt alkottam szívemben számtalan hanggal.

És most vége a hosszú harcnak.

Íme most hallom magam, feléd fordulva, mássá változva, kezdek

Énekelni több hangon mint a hegedű melyet két húron húz a vonó...

[...]

Ó Istenem anyja! ó asszony az asszonyok között!

Elérkeztél hát hozzám a hosszú út után! És íme most bennem boldognak hirdet minden előző nemzedék!

Így mihelyt belépsz, Erzsébet rád figyel,

És íme már a hatodik hónapban van ő kit meddőnek hívtak.

Ó mily súlyos a szívem a dicsérettől és mily nehezen lendül feléd,

Miként a nehéz aranyfüstölő teletömve tömjénnel és parázssal,

Egy pillanatra magasba lendül lánca végén, majd újra leszáll

Nagy felhőt hagyva maga után a sűrű füstön áttörő napsugárban.

A zaj legyen hang, és a hang bennem fakadjon fel szóban!

A dadogó világmindenségben hadd készítsem fel szívem, hisz tudom mit kell mondanom.

Mert a Teremtmény mély ujjongása nem hiábavaló, sem az a titok, melyet az égi csillagok miriádja virrasztva őriz;

Szavam legyen hasonló hallgatásukhoz!

(Tientsin, 1907)

* * *

Negyedik Óda

A Múzsa mely a Kegyelem

(Részlet a II. strófából)

— Nem, tovább nem hátráltatsz engem. Szavak, szavak,
Szavak, asszony-szavak! szavak, istennő-szavak! kísértő szavak!
Miért kísértesz? miért ragadsz el oda, hova nem akarok repülni?
Miért mutatsz olyat, amit nem láthatok?
És szabadságról beszélni e föld fiának!
Feladatom van, be kell töltenem! feladattal tartozom minden dolognak,
Mindegyikkel szemben köt a kötelesség, hagyj hát
Hogy ahhoz tartozzam amit nem tudok birtokolni!
Egy asszonynak nincs kötelessége.
Nevessünk, mert ez jó! Ó gyengédség! legalább e pillanat jó. Ó asszony aki bennem vagy!
Kemény küzdelemmel lettem meglett ember, szoktam hozzá ezekhez a dolgokhoz, melyek nem ingyenesek,
Melyeket meg kell ragadni, tanulni, érteni.
Ó, bár a szívem megszakad, nem!
Nem akarom! menj el tőlem egy kicsit! ne kísérts ily kegyetlenül!
Ne mutasd nekem
Ezt a fényt mely nem való a Föld fiainak!
Ez a fény itt számomra oly gyenge hogy csak az éjszakában tud megvilágítani engem, halvány házi lámpa!
És kívül a sötétségek és a Káosz, mely nem fogadta be az Örömhírt.
Uram, meddig tart még?
Meddig maradok még az éjszakában? Látod, hogy szinte elnyel! A sötétség lett lakásom!
Az értelem éjszakája, a hang éjszakája!
Isten hiányának éjszakája! Aktív sötétség mely rádrohan mint a párduc,
És Isztár lehelete gyomromban, és a Halottak-Anyja keze testemen! Rossz szívem sötétségei!
De kötelességem nem az, hogy elmeneküljek, hogy másutt legyek, hogy valamit is elengedjek kezemből,

Sem az, hogy győzzek, hanem hogy ellenálljak,
Sem győzni, hanem ellenállni, megtartani elfoglalt állásomat!
Nem kell győznöm, de nem szabad legyőzetnem!
Uram, meddig tart még? ez a magányos virrasztás és e sötétségek elviselése, melyeket nem te alkottál?
Nem azt parancsoltad nekem, hogy győzzek, hanem azt, hogy ne hagyjam magam legyőzetni...

(Tientsin, 1907)

* * *

Ötödik Óda

A becsukott ház

(Részlet)

* * *

Ó Istenem, emlékszem a sötétségre, melyben csak mi ketten voltunk egymással szemközt, azon a zord-bús téli délutánon a Notre-Dame-ban,
Én egészen egyedül, hátul, szemben a nagy bronz-Krisztussal, melyet egy kis gyertya világított meg.
Akkor mindenki ellenünk volt, és én nem válaszoltam semmit, a tudomány, az értelem hallgatott,
Csak a hit lobogott bennem és én csendben néztelek, mint akit csak barátja érdekel.
Veled együtt leszálltam sírodba.
És most hol vannak a minket eltipró Hatalmak? csak néhány obszcén álarc hever itt lábaimnál.
Nem mozdultam és sírod széle kitágult a Mindenség méreteire.
Mint ha valaki kis gyertyájával meggyújtja az egész körmenet gyertyáit,
Íme, pár krajcáros mécsesemmel meggyújtottam magam körül minden csillagot, melyek örökégő lánggal virrasztanak jelenléted előtt...

(Tientsin, 1908)

* * *

Vers d'Exil, VI

A számkivetés versei, VI

A szerelem és a szégyen izzó pírja
Önti el arcomat honnan épp elvettem kezem.
Állva maradok, szembenézve bátran az emberekkel
Mint megbélyegzett aki senkinek sem számít.

A leleplezett hitvány, a tanúsított áruló,
A rajtakapott hazug és tetten ért házasságtörő,
A gőgös aki hall de hallgatnia kell
A tékozló ki egy tallérért eladja örökségét.

A kicsúfolt béna, a gyermek kit anyja kinevet
És aki az élők között meztelenül vonul el
Aki szívében és legbensőbb érzelmeiben
Nem ismert mélyebb és keserűbb megaláztatást.

Mégis megállok helyemen ott ahol vagyok,
A halál megjelölt, de élek! Semmiségemben létezem!
Hiszek és akarok, állhatatosan kitartok,
Amit bárki más elérhet én is megteszem.

Menj, ne félj! Őrizd meg szívedet, emeld fel arcodat!
Ó Istenem, sem az emberek előtt, sem Előtted,
Nem sütöm le szememet. Ez vagyok én!
Ez vagyok én! Győznöm kell vagy nyomban meghalnom.

A könyörtelen szerelem hajamnál fogva tart.
Minthogy a tiéd vagyok, fedd fel arcodat!
Minthogy Te fogod kezemet, mit akarsz tőlem?
Te hívtál meg, mondd meg hogy mit tegyek.

Minden pusztaság felkelő napvilágod előtt!
És homlokomon viselem vérpiros tanúságként,
Mint a nappal szembenéző ember,
A szerelem és a szégyen izzó pírját.

* * *

La Messe là-bas

Mise Braziliában

Introitus (részlet)

(...)

Hogyan lenne a dolgoknak *értelme*, ha ez az értelem nem az elmúlás lenne?

Hogyan lennének teljesek, ha sorsuk nem lenne a kezdés és a befejezés?

És én magam is, aki szólok: mi beszél, ha nem az, ami halhatatlan bennünk és ami meg akar halni?

Ha nem az, ami meghal a fájdalomtól e sok szép dolog között!

Ha világ nem beszélne oly erősen Rólad, fájdalmam nem lenne oly heves.

Ha hangjuk nem lenne olyan megindító, ha nem beszélnének másról olyan szépen,

A teremtményeknek nem lenne kérdésük számunkra
és békében lennénk a rózsával.

De a szavak, ha nem tudnak szólni, mire valók?

És ha nem adják vissza nekünk azt, ami bennük van,
mire szolgál a fülemüle és a zafír?

Hogy megtaláljuk azt, amit ki kell mondani, hogy megértessük magunkat Veled azzal a szóval, amit felfedeztünk,

Nem túlzás az, ha búvárként kikutatjuk a tengert és az eget és a világ végéig elmegyünk.

Hol van végül is a lényeges szó, drágább, mint a gyémánt,

Ez a vízcsepp, hogy Beléd olvadjon, lelkünk,
mint a szerelmes a kedvesébe?

Ez a szó, amely mint beleegyezés a halálba,
nem más, mint a te Jelenléted, túl minden hasonlaton!

Nem fizetünk túl drága árat a halállal, Istenem,
ha Te így jobban létezel!

(...)

Áldozás (részlet)

Ó, ez a sivatag lenne, — és nem kaphatnék nagyobb sivatagot, mint ez a város

(Egy villamos halad el, és hallom, hogy a reggeli nap fellángol a tenger és Brazilia felett);

Ó, ez az éjszaka lenne, — és nincs mélyebb éjszaka, mint bennünk a tanács és a tekintély

Amely azt akarja, hogy végre behunyjuk szemünket
minden teremtett dolognak;

Ó ez a halál lenne, — de máris itt vannak a temetési gyertyák és virágok,

És a halotti lepel és az ásító sírüreg,
melyet az ítélet Angyala őriz;

De ha mindez meglenne is, a leboruló lélek megsemmisülésének, aki mint lefátyolozott nő adorál,

Valami hiányozna még: ez a lassan szétáradó illat és ez a rózsa, amely lassan fonnyadtan megfakul!

Bűnös napjaim barátnője, Isten veled! lemondok tövisedről,

Többé már nem találom a rózsát az isteni illatokat belélegezve!

És mégis, ami felém jött, ugyanazzal a hússzívvel fogadom!

« Nincs két szerelem! » — amint Lacordaire írta.

Ugyanazzal a naív bűvölt csodálkozással, amellyel a szív ráfeledkezik örömmel mindarra ami szép!

Hogyan tagadnám meg hitemet attól, ami ismeri nevemet?

Hajdan a rózsa áradata ó nem balzsamozott-e be?

Erős bor kellett, hogy elfeledtesse azt.

Az a bor, amelyet az összekapcsolt lélek és test sajtol a prés alatt.

Nem kevesebb, mint az, ami az emberben Istentől való,
párolja a fekete vért egyazon sűrű cseppjében!

E titokzatos bor, melyet hajdan előre jelzett
Noé részegsége,

E fürt szenvedése érettünk, amely a kereszten forrott és erjedt!

E szavakkal, amelyek csak szavak, semmint jelenlétének felerősítései,

Szól hozzánk bennünk aki eljött, — de nem mélyíti el csendünket:

« Hol vannak most már lábaid, amelyek menekülnek előlem és hogyan akarod megszervezni menekülésedet?

Mondd nekem, ki felé tárod ki karod most, hogy elvettem látásodat?

Hol vannak a folyók, amelyeket nem merítettél ki? Milyen kaland maradt még számodra, milyen szerelem?

Már épp ideje volt, hogy vakká és süketté tegyelek!

Igaz-e, hogy én Istened vagyok? azt hitted, hogy olyan könnyen elmenekülhetsz tőlem?

És mindannak ellenére, amit ellened tettem,
vajon oly könnyű nem szeretni engem?

Nemde nagyon nehéz volt egyszerűen azért, mert mindezekben, amelyeket kegyetlenül megtiltottam neked adva őket, én nem voltam jelen?

Ez az étkezés, amely az első falattól undort keltett, távollétem miatt?

De mit mondasz most erről a lakomáról, amelyet kettesben fogyasztunk el?

A kenyér, amelyet enned adok tiszta-e, és a bor, amely én vagyok, erős-e?

Mi hasznod lenne abból, ha elválasztanád személyedet az enyémtől?

Melyik lényednek az a része, ahol nem vagyok és amely nem tartozik hozzám?

EGO SUM. Én vagyok. Lakásod elég nagy, hogy magába zárjon engem.

Mielőtt tudtad volna, én már jelen voltam ott, és ezzel az emberrel maradok, akit én alkottam.

Megszűnnél létezni, ha én visszavonulnék.

Gyere velem oda, ahol Én Vagyok, térj be önmagadba, és neked adom a létezés kulcsait.

Ott, ahol én vagyok, ott van örökre születésed titka.

Hiába is hadakozol, mindörökre nem tudod megvédeni magad békémmel szemben.

Érzed-e, hogy itt vagyok, az a vendég, akit vártál?

Nyugalmam elég mély-e számodra, mit mond szegény szíved?

A jászol mély, nyitva áll az Úr minden báránya előtt.

Ha nem lennénk különbözők, nem lenne ez a vágy, nem lenne ez az igény, nem lenne ez a nagy ölelés mint a hitvesek között!

Ha te nem lennél fiam, én nem lennék ma ez az Atya, akinek nyakába borul a tékozló fiú.

Mióta végre egymásra találtunk ebben a lemondásban és erőfeszítésben,

Mióta egyesültünk, mit tettünk a halállal?

Hogy ne engem válassz, nem kellett volna megismerned.

Mit tesz majd a halálnál az, akit egészen létem bensejébe engedtem?

Hol vannak kezeid, melyek ne lennének enyémek? és lábaid, amelyek ne ugyanazon keresztre lennének szegezve? hol vagy te, aki nem hallgatsz engem?

Meghaltam és feltámadtam egyszer s mindenkorra!

Nagyon közel vagyunk egymáshoz, és egyre nehezebb lesz szétválnunk.

Hogyan szakadhatnál el tőlem anélkül, hogy ki ne tépnéd a szívemet? »

* * *

PIERRE EMMANUEL (1916-1984) életének és költészetének központi témája a nő és az Isten közti vívódása; ezért is tudta olyan éleslátón elemezni Baudelaire és Claudel művét (minderről írtam a *Szavak forrása csend* c. műfordításaim bevezetésében). Most ismét fordítottam tőle néhány költeményt, az « örök női » (*Sophia*), ill. a jungi *Animus-Anima* illusztrálására. Helyesen mutatott rá Olivier Clément (*Les Visionnaires,* 129k), hogy Emmanuel költészetét a Biblián kívül a keleti (és még ősibb) vallások, valamint az orosz filozófusok (pl. Szergij Bulgakov) ihlették, akiknek pedig egyik forrásuk J. Böhme gnózisa. *Az orosz vallásbölcselet virágkora* c. kétkötetes válogatás (1988), amely Török Endre bevezetőivel jelent meg a *Vigilia*-könyvek sorozatában, erre vonatkozóan jó eligazítást ad.

Bulgakov pl. ezt írja az Isteni Sophiáról (II, 84-85), részben a keleti egyházatyáktól is ihletve: « a *Sophia* nem személyes lét, mégis eleven és élő *lény*. Az Isteni világ él, mert Istenben nem lehet elképzelni valamit, ami ne élne (...). Az élet ereje, tüze pedig a szeretet, és Istenben élni azt jelenti, hogy szeretni. A nem személyes szeretet nem ismeri azt az önmegtagadó, áldozatos önállítást, amely kifejezi az isteni, háromszemélyű szeretetet, a személyes kimerítésnek ezt a körforgását, mely azért történik, hogy a másikban felöltse magát. E szeretetnek más a természete: csak *tartozni* tud máshoz, odaadva magát, szeretve, s ebben az odaadó, 'nőies' szeretetben tudja megvalósítani az élet erejét, a szeretet boldogságát. A Sophia szeretete ebben (de *csak* ebben) az értelemben nőies. A feleség, a menyasszony bibliai képei, melyeket az Egyházra alkalmaztak, ősforrásukban a Sophiára vonatkoznak. »

Szergij Bulgakov és az oroszok « sophiológiája » külön probléma; itt nem térek ki rá. Megemlítem még Hamvas Béla *Scientia Sacra* (Magvető 1988) c. « misztikus » könyvét, amely — nem tévedek talán — kiváló kommentár lehet Pierre Emmanuel gnózisához, az utolsó évtized terméséhez (amelyből a *Szavak forrása csend* hozott műfordításokat), valamint utolsó nagy művéhez, a *Grand Oeuvre*-hez (így, hímnemben), amely az alkémiára utal. Hamvas írja (164-66) J. Böhmét magyarázva (« Az asszonyt az Úr Ádám esszenciájából alkotta »): « Úgy, hogy a Teremtő Ádám létének kvintesszenciáját kivonta, és ebből a kivonatból, ebből a sűrített létből alkotta meg Évát.

A létbe mint az ember és a lét esszenciája lépett: *Matrix mundi* — ahogy Böhme írja: a világ alapmintája, ősképe, ősalakja: ősanyja (...). A *Sophia* nem Böhme elnevezése. A középkorban az alkimistáknál rejtett hagyomány volt, amely az alexandriai gnózison, főként Philónon át visszanyúlt Egyiptom őskorába. A *Világszűzről* (...) szóló hermetikus értekezés minden valószínűség szerint több ezer éves hagyományon nyugszik. A Sophia-mítosz elbeszéli, hogy amikor az ember elanyagiasodott, Ádám első és ősi lényege és lénye 'a szűzies lény, a tisztaság és szemérem ősképe' nem zuhant le az anyagba, hanem a szellemvilágban maradt. Ez a szűzies lény Sophia — a Bölcsesség. 'A Bölcsesség a Szeretet mása.' 'A Szeretet a Bölcsességben látja és ismeri fel magát.' Sophia szűz leány alakjában Istennél maradt, és helyébe az anyagba süllyedt Ádám az 'asszonyt', a hús-vér Évát kapta. Sophia az eszmény, a világ ősi Szűz Anyja, a Matrix, a Bölcsesség, akiben a Szeretet önmagát megismeri, ő a Tündöklő Leány, az Égi Asszony. Éva a földi lény, az elanyagiasodott ember mellé rendelt, ősi lényének elveszett mása és pótléka. »

Megjegyzem: A bibliai *kinyitatkoztatás* alapján mondhatjuk, hogy Istenben van *nőies,* anyai vonás: a gyengédség, a prófétáknál a *rahamim*, a belső részeket, az anyaméhet (« szívet ») jelenti. Pl. Jer 31,20: « Szívemnek meg kell indulnia, meg kell könyörülnöm rajtuk... » Iz 49,14-16: « Így panaszkodott Sion: 'Elhagyott az Úr! Megfeledkezett rólam!' De megfeledkezhet-e csecsemőjéről az asszony? És megtagadhatja-e gyengédségét méhe szülöttétől? S még ha az megfeledkeznék is: én akkor sem feledkezem meg rólad. Nézd, a tenyeremre rajzoltalak... » Iz 66,13: « Mint a fiút, akit az anyja vigasztal, úgy vigasztallak meg én is titeket. »

Y. Congar a Szentlélek teológiájáról szóló háromkötetes monográfiájában (*Je crois en l'Esprit Saint*, 1980), egy fejezetben foglalkozik Isten « nőiességével » (III, 206kk), éspedig a keleti patrisztikus hagyomány és a misztika (meg Scheeben) alapján a Szentléleknek, az Atya és a Fiú közti Szeretetnek tulajdonítja a nőies gyengédséget. Krisztus szeretetkapcsolata úgy viszonylik az Egyház-Szentlélekhez, mint Ádám Évához. A Szentlélek szerepe természetfeletti (kegyelmi) életünkben szintén anyai: általa születünk az új életre. A Szentlélek « anyai » (női) szerepét újabban túlságosan Máriára « ruházták át ».

* * *

PIERRE EMMANUEL

A másik születés

« A lényegénél fogva hazug lény, a nő
az a lény, aki ha lélegzik már csal
Őrizkedj tőle nem a bűntől való félelem miatt
hanem hogy lelked le ne térjen az Útról. »
Ez volt a tilalom, a fenyegető szédület,
a magába szívó vihartól terhes üresség
A nő által bennem nyitott seb küszöbén
Az ovális küszöbön honnan megszülettem.

Sötét szívem küszöbén melynek félkörös visszhangjai
felerősítik Bensőmet ovális hullámokban
Álltam, a nap vállamnál. A barlangban
árnyékom éj-fáklyája lobogott.
Ott volt a zsákutca. Ott volt a kijárat. Feneketlen.
Reménytelen. Kellett. Parancsom volt.
Mi más egy tiltás, mint parancs? És mi az Én
ha nem tiltás és parancs egyszerre?
Én. Hány életen mentem már át? Én.
És még hányon haladok át? Vagy hányszor
ugyanazon?
De előbb el kell törölnöm az én-t. Lyukat ásnom. Lépnem.

Küszöb, üreg. Kerek tekintetem elbűvöl.
Szemüregem ez a szakadék bennem, saját távolléte.
Szemben a kékkel csak feketét látni. Csak feketét hallani.
Lábam alatt az űrtől az űrig alig van talaj.
Az élet szakadékszélre szűkülve. A lyuk
Egyetlen menedékem hátam mögött, — szakadék, sziklafal.
Lent a város: hullámtörői. Óceáni félelem
Trónol gyomorszájamban. Az én odatapadva
A nyíláshoz hogy ne az Én legyen a nyílás
(De mégis az idők nyüzsgő szeme bennem kutatott kikutathatatlan csendjével).

Ez a bagoly-arcú lyuk az arcomon
Ez a lyuk, az én bagoly-arcom. Koncentrikus szembogarak gyűrűznek a végtelenbe

Az én-milliókban, hullámról hullámra.
Egy föld nélküli parttalan sziget kereksége. És a nap,
Nincs. Napfogyatkozás fejem miatt. A vállamon ülő
Bagoly miatt. A semmi révén, a lyuk.
Elveszve, az árnyék. Már nem világítja meg léptemet.
Egyedül voltam a hely hiányában
Egyedül a hangtalan szavak nyüzsgésében, susogásában, nyúlós nyálkájában.

Kutyaszájú örvény szegélyezte lépteimet.
Levegő gyanánt medúzák-marta csalánkiütés.
Tagok és tekintetek tapadtak rám és lehámlottak.
Az engem motozó szagból értettem.
Magamban voltam de már nem én. És még nem.
Megfoganva méhemben. Felfalva.
Minden hús bennem egyetlen méhet alkotott
Egy egyetlen csupa-hús lény csírája számára.
Tengerdagály, hányinger. Az út tehát a nő volt
És az őt tiltó parancs csak arra volt jó
Hogy megszegjem, üreggé, ajakká válni.
Mindentudó vagyok itt öröktől fogva.
(« Itt mindig », e kripta kettős-egy neve)
Emlékezet előtti emlékezet semmit sem tudtam.
Beburkolództam és ott növekedtem. Tér voltam
Átitatva az ő vágyától aki engem kívánt.
Terhes nő, felpirkadó szellem. Szellem,
Mindenségek nyálkája. Csillag-fröccsenés: vízesés
Mely termékenyít, megvakítja a szemet. Egek oduja
Hevesen várakozó vaksággal vattázva.
Szemek
Nélkül
Hallás bőr szaglás ajkak nélkül
Szavak
És lét nélkül,

Gyúrni egyazon latyakban e hiányzó érzékeket
Kisarjasztani a sötétet a sötétből
Elborítani érzőszemölcsökkel a Semmit
És Abban, aki csak sodrón felfaló ár
Aki csak a vérrel áztatott anyagok elvetélője
Megragadni
Megragadni érinteni szagolni ízlelni és látni és mondani
Lenni

Lenni
Az éj munkája önmagán, egymásra rétegződések
Abszurd szükséges erőfeszítés itt megszületni
Annak, aki megszületve, sajnos!
Tudja hogy még meg kell születnie
Hogy még meg kell szülnie önmagát önmagától
Fejlődni hogy elszabaduljon a nőtől
Maga is nő minden rostban minden kiáltásban
Újraalkotni Évát kit annyi bálványozója abortált
És soha többé el nem veszíteni! Szeretni
Úgy hogy nem különbözni tőle a lejtőn
Ahol az általa vezetett szív foganja a lejtőt
Mely által egyik Évától a másikig abortált.

A lényegileg igazmondó nő aki
Álmomban lélegzik hogy lélegezhessem
Önmagában formál engem és magát bennem: Éva,
Ősanya és bimbózó Beatrice. Melyiknek
Fia vagyok és melyik a lányom?
Tisztelni a szűz anyát, a ráncosat, a fiatalt
Amelyiknek szívem most ház miután sírja volt
Ház hova visszatérek éj éj után
Hogy ő a nő megtanítson meghalni.
Meghalni: e nélkül megszületni maszlag
Meghalni: e nélkül elapad az éj teje az embernek
Aki nem találja többé útját házába, saját szívébe.

Aludni. Hordani magamban a gyermeket. Lehunyni szemem
Így újra helyreállítani a világok nászát. Kezdem

A halál döbbenetes kihordását
Ebben az életben ahol minden pillanatban minden elvetél.
De bölcsességem ahonnan egy másik Élet szellemet merít
Nem az enyém bár telve vagyok vele
Ürességem hajlatánál tapasztalom hova beírom.
Szellem! Megérthetetlen gyengédség oly hatalmas
A nem létező tér melyet megfogansz azokban
Akik csak egy pillanatra is elszenvedik érintésedet,
A te alvó-nő-mosolyod a Semmi mélyén
Előre hirdeti végtelen távolságokon át a tisztást
Ahol az álom mérhetetlensége: az Ember végre szül.

(*Tu*, 1978)

Te Én

1.

Zsenge ifjúként leszálltam
Barlangomba melyet az eredet vájt
Formája meleg és puha volt
Épp előtte hagyta el a nő
Azóta titokban éltem
Együtt lenni és nem lenni
Vétkesen
Egyetlen férfi azok közül kiket szerettem
Nem termékenyítette meg ezt a formát
Egyetlen nő azok közül kiket szerettem
Nem töltötte be és mégis
Valójában mindegyik azonos volt vele
Ma végre betöltött engem
A nőnemű Isten akadálytalanul
Olyan volt a szeretet túlcsordulása
Hogy valószínűtlenné vált az élet
Előre megtörve elfogadhattam
Hogy szeressek visszatartás nélkül mozdulatlan
A halál teljes tapintatával
Minden tőlem menekülő mosoly szárny
Megnyitja bensőmet mint a sebészkés

2.

Úgy tűnt nekem
Hogy Lényem két fele
Végre arc arcra borulva egyesült
A szó ünnepélyes csókjában
(Mikor ezt mondom még érzem
Fülemben nyelvedet szerelmem)
A kettős és egy szó egymásnak adta
Iker-mandula rejtélyét
Az idők vége volt e szentség
Mely megpecsétele kölcsönös eredetüket
A szellem és a víz oly tiszta egységét
Hogy a fény és az anyag között maga Isten sem
Tudta megkülönböztetni a kezdeti véletlent
Végül már nem voltunk mások mint egy könnycsepp
Melynek sója a világegyetem lehetett volna

3.

— Te vagy lényem látó része
Én vak részed vagyok
— Nem édes jegyesem elvakultál
Extázisod a dolgok lényege
Világosság a neved
— Nincs képzelőerőm (mondja a nő)
Maga vagy a képzelőerő (válaszolja ő)
Ha nem tebenned
Hol fogannám önmagam?
— Te bennem egészen tekintetedig
Csak magamon inneni kavargás vagy
Borzadok tőle
— Ez az önmagát kereső átlátszóság
A minden sűrűségén keresztül
A könnyek mélysége
Egyedül látó szem
— Miért figyeled kavargásomat?
Én halálos vonzásod vagyok
Lehanyatló árnyékod

— Te vagy a genezis szeretlek
Végtelenül mélyebb mint én
— Én azt szeretném hogy eszed legyen törvényem
És te visszautasítod
— Ki tett figyelmessé belülről?
Tekintetem formát öltő energiád
Ez az egyedüli érv egyedüli törvény
Fogadd el ezt a művet
Te Én

4.

E néma párbeszédben
A hím azt hitte övé az utolsó szó
Igen gyakran a nő ezt látszólag ráhagyta
A dolgok rendje szerint
De jól tudta —
Mivel kísértette a Márta-szerep
Hogy mindent rendbe rakjon —
Tudta hogy soha sincs utolsó szó
Csak orgonapontok a mélység fölött
Csak szünetjel a közelgő káosz előtt.

(*Sophia*, 1973)

A szamariai asszony

A víz és a szomjúság
Közti rokonság: a nő.
A férfi mindig találkozik vele
Egy kút nyílásánál.
Hogy Eliézer szomját oltsa
Rebekka kezén lecsúsztatta
A mélybe a kötelet
Majd elfedte arcát
Jákob itt itta a csókot
Ráchel ajkáról és sírásra fakadt

Milyen ez a szomjúság mit a nő ad
És milyen vizet merít
Hogy oltsa azt?
A válasz kristálytiszta
Mint maga a víz.
Sötétebb
Mint a kút.

Jákob kútján ülve
Ahol a kezdettől csillog a víz
Örök jegyesként
Szűzen túlcsordulón
Te aki tudod a választ
Kire vársz itt?
Kit kérdezgetsz?
Az asszonyt kinek öt férje volt
S most is egy férfival él
Aki nem az övé.
Lénye legmélyén kéred őt
Hogy merítsen a poshadt vízből
Melyet megtisztít ajakad
Ott ahol a nő felfogja
A Te saját ajándékod
Hogy Te igazán őt szomjazod
S valójában ő is Téged szomjaz
E szomjúság mérhetetlen
A vágy felszíne alatt.

(*Tu*, 1978)

Hajnali mise

(Részletek)

Credo

Hiszek

Minden egyetlen kezdet mélyen bennem és körülöttem
Minden tekintet minden lendület a belőlem szökellő magasság felé
Szememtől megtömött földedet Te mintázod kezemmel
Leheletem a tiédbe vegyülve sodrón kinyitja egeid pagodasorát

Hiszek

Bár teremtésed mélyén én az ember-örvény vagyok
Aki csak súlyosbítom a bajt amelytől szabadnak tudom magam
Ha örvényem egyre mélyül Benned állítsd belé kereszted
Ha kiragadsz halálomból amely eltemet Téged: vagyok

Hiszek

Az Énekben amely feltámaszt és visszájáról megfúrja nehézkedésem
Lelkek égő csipkebokra mely még a rosszat és a bajt is átváltoztatja
A himnusz száll és fokozatosan széttejed a mezőkig csataterekig
A szárnyaló kórus felszív engem s erejében átvedlik a teljes ember

Sanctus

Szent

Háromszor Szent
Láthatár Csúcs Örvény
Mindenütt fegyverben
Megszámlálhatatlan fáradhatatlan mozdulatlan
Világok hierarcháija
Szentséged.
Minden lehelet csak villámod tömjénfüstje
A Mindenség szüntelen elhamvad feléled
Elhamvad hogy dicsérjen Téged.

Egy méreteinkre szabott
Szív mindenütt-jelenléte!
Napod mindenkihez
Emberalakban jön el.
Te Semmi áldott legyen Arcod
És Neved Te ki nagyobb vagy minden névnél!
Áldott legyen leheleted
Melynek szárnya a hírnök ajka.
Lehelete tanítja szavainkat
Hogy dicsérjenek Téged.

Agnus

Kezdettől feláldozott Bárány
A világ oltárán

Könyörülj az emberen kinek
Sohasem lesz elég véredből
Hogy kiürítse sebeit

Kezdettől megszentelt Bárány
A világ szerelméért
Könyörülj az emberen ki
Annyira fél szeretni
Hogy véredbe burkolózik
Hogy Hozzád esedezzen

Kezdettől megdicsőült Bárány
Hajnal a világ előtt
Add hogy az ember sebeidből
Merítse leheletét amikor
Az Ének által kutatja
Békédet mely őt kutatja

(*Tu*, 1978)

KERESZTES SZENT JÁNOS « JEGYESI MISZTIKÁJA »

A spanyol kármelita misztikus (1542-1591) életművének elemzése idestova könyvtárt tölt meg. Nem kell azonban ezt az irodalmat végigtanulmányoznunk, ha pár költeményét a magunk módján « érteni » akarjuk. Hiszen a szimbólum örök, feltárja a misztériumot, mégha elrejti is. A szimbólum mélysége az olvasó mélységétől is függ; az eredeti misztikus tapasztalatot aszerint éli meg, amennyire egybeesik az eredeti intuíció « mozdulatával », lendületével. A következőkben Georges *Morel* S.J. monográfiájából (*Le Sens de l'Existence selon S. Jean de la Croix*, I-III, Párizs 1960-1961) veszek át néhány gondolatot, különösen is a III. kötetből, amely kifejezetten ezzel a *szimbolikával* foglalkozik. Felhasználom továbbá Hans Urs von Balthasar Keresztes Szt. Jánosról írt tanulmányát (*Herrlichkeit* II, 465kk).

A költő és a misztikus (szimbolikája)

Morel hangsúlyozza, hogy a titok nem ellenkezik a megnyilvánulással, hanem inkább természeténél fogva fel akar tárulni. Minél inkább rejtett, annál nagyobb erővel fel akar fakadni, mint a föld alatt felgyülemlett, feszülő forrás. A szerelem egyszerre belső és külső, állandóan kiszolgáltatja — bizonyos külső jeleken keresztül — intim bensőségességét. *Ezért az ember, aki lényegénél fogva véges részesedés az Abszolútumban, a Szeretetben*, nemcsak *theopathikus* (vagyis elszenvedi Istent), hanem *theophánikus* (Istent kinyilvánító): vagyis embernek lenni annyi, mint aktívan elszenvedni az Abszolútumot és azt kifejezni. A megnyilvánulás szükségképpen a *jelenségen* keresztül történik. A misztikus egyszerre az örökkévalóban és az időben él. A nyelvezet sűríti magába a kifejezéseket, illetve azonosul azzal a tapasztalattal, amelyből fakad, de *negatív* módon: valóságos *igen*-je mindig egy *nem*. « De ez a tagadás a misztikus számára oly kevéssé félelem a nyelvezettől, hogy vágyakozása arra, hogy a fizikai halálon túl találkozzék az Abszolútummal, *egyben* vágyakozás arra is, hogy végre megtalálja a megfelelő nyelvezetet a dicsérethez és a hálaadáshoz. A keresztény szentháromságtani megfogalmazás szerint a Fiú az Atya Igéje, és a világ, amelyben a

misztikus él, már az a világ, ahol a Szó, a mindig ősi és mindig új, állandóan fakadva felszökell. Mégis, a halálon inneni itt és most szakaszában a dicsőség *Igen*-je szükségképpen negatív formában fejeződik ki. Ezért az emberi nyelvezet a tapasztalattal kapcsolatban különböző formákat ölt, amelyekben a folytonosság és szakadás még nem valósították meg teljes összhangjukat: innen az emberi nyelvezet sematikus, kategoriális jellege minden szinten » (III, 30-31).

A misztikus (és a metafizikus) megtapasztalja az Abszolútum és a kontingens (esetleges) találkozását, illetve valamiképpen megérzi a szeretett Lény Jelenlétét. Jelöljük egyszerűen *Jelenléttel* a misztikus tapasztalatot. Ennek kifejezése több szinten történhet.

Az emberi nyelvezet első formája, szintje a *logikus beszéd* (fogalmi nyelvezet): ez, miután az értelem megragadta a tapasztalat lényeges belső elemeit, az elvonatkoztatás (absztrakció) útján fogalmakkal fejezi ki. Ezen az első szinten a nyelvezet azt jelöli, hogy a tapasztalat milyen feltételekkel lehetséges, de nem vezet be önmagától az eredeti tapasztalatba. Megjegyezzük azonban: a fogalomban is mindig több van, mint maga az elvont fogalom; a szellem állításával a valóságot, a tapasztalatot *célozza meg*. A szerelem fogalmának megalkotásánál pl. az értelem túlhalad önmagán a valóság felé. Keresztes Szent János is használja a fogalmi nyelvezetet, amelynek sajátja egy bizonyos ismétlés, leírás, állandó visszautalás az érzékletesre.

Az ismétlés jellemző a *mitikus* nyelvezetre is, amely az időtlen időben « lejátszódott » történetet próbálja megjeleníteni, az ismétlésekkel megjátszani. A *misztikus* viszont a valóságos, *a vele megtörtént* tapasztalatot próbálja kifejezni: körülírni és kimondani a titokzatos Jelenlétet; *kimondani a kimondhatatlant*. Ezért használ képeket. Keresztes Szent János költeményei a leghétköznapibb dolgokon, képeken keresztül is a most felfakadó Valóságot, a Jegyes Jelenlétét próbálják kimondani, az élő Igazságot, amely (aki) Szeretet. A Jelenlét kiengeszteli az időt és az örökkévalóságot, a profánt és a szentet, a lényeget és a jelenséget: maga a Lét (Jelenlét) ragyog át a jelenségen ebben az « *ontophániában* » (J.P. Manigne OP.). Miként az emberi arcon, tekinteten átragyog a lélek. A lét és a jelenség e kifejezésben, « megjelenésben » elválaszthatatlan, miként a mosoly elválaszthatatlan az arctól.

Pontosan ezzel jellemezhetnénk a *szimbolikus nyelvezetet*, amely nem csupán egyfajta beszédmód, hanem a *logosz a maga teljességé-*

ben. Amikor a misztikus (vagy költő) a végső Valóságot akarja « megragadni » (valójában az Abszolútum ragadja meg szellemét és szívét!), amikor a kimondhatatlan Jelenlétet akarja kifejezni, amikor egybe akar esni a teremtéssel, a *világgenezis* lendületével, akkor szimbólumot használ vagy teremt. (Jól látjuk ezt Claudel *Második ódájá*ban). Az *eredeti* (= eredethez visszanyúló) nyelvezetet nevezzük *szimbólum*nak. Igaz, a mítosz is etiológikus, vagyis « oknyomozó », az eredetet kutatja, próbálja kifejezni. De amíg ez az időtlen időbe nyúlik vissza, addig a misztikus az *itt és most kibomló genezist*, a most fakadó forrást akarja elérni, abból meríteni.

Ha *keresztény* misztikusról van szó: ő a *hitben, reményben és szeretetben* « éli meg » a teremtő és irgalmas Szeretetet, aki minden pillanatban létre hívja, létben tartja, hiszen végessége miatt a semmibe zuhanna, sőt bűnei miatt — az irgalmas kegyelem nélkül — a kárhozat örvényébe.

Keresztes Szent János megfogalmazása — képe — szerint az ember « Isten árnyéka », Isten-mint-árnyék. Vagyis, jóllehet az ember önmagában semmi, « árnyék »-léte mégsem azt jelenti, hogy elenyésző valóság, hanem azt, hogy fő jellemzője az eredendő kontingencia, esetlegesség, amennyiben Isten teremtménye. Isten állandóan teremti, létben tartja, mert szereti, szeretetből alkotta. « Ha tehát az ember Isten árnyéka, a szimbolikus nyelvezet ez az árnyék a fenomenális síkra vetítve », — hangsúlyozza Morel (III, 39). « Az árnyék nem választható el a naptól, így a szimbolikus nyelvezet az embertől: a beszéd nem járuléka az emberi lényegnek. »

A szimbólum egyszerre *eredmény* és *új kiindulási* pont: annak a mozdulatnak az eredménye, amely révén az egyén egybeesett saját genezisével, amelyben — megfosztva minden részlegességtől — igazi egyénné vált; ugyanakkor örök befejezetlensége miatt állandó kérdezés is, átmenet újabb felfedezés felé. « A szimbólum a *már* és a *még nem* közti feszültség, a minden más antinómiát magában foglaló alapvető antinómia feloldása. De az ellentétek kibékülése a szimbólumban — amikor véget vet az antagonizmusnak — nem a merev nyugalmat hozza: az ellentétek ugyan elsimulnak, de ugyanakkor fel is erősödnek a tapasztalatban; a nyugalom itt az életben van és az élet a mozgásban. Ezért a szimbólum mindig nyitott a nem-ismertre: a kimondhatatlan megöli, hogy életre keltse. »

A szimbólum állandóan tagadja azt a szükséges módozatot, amelyben a Jelenlét kifejeződik. Szimbolikuson beszélni annyi, mint

*nem*et mondani nemcsak az érzékletes, az elképzelt, az értelmi, az akarati reprezentációknak (« ábrázolásoknak »), amelyek révén az ember szemben áll az igazsággal. Ezt a logikus (fogalmi) beszéd is megteszi, itt is van tagadás. Hanem *nem*et mondani maguknak a képeknek, szimbólumoknak is; mert az ember tudja, hogy a valóság nem az — több, mélyebb, kimeríthetetlen! — nem az, amit a szimbólum jelez. A szimbólum a fenomenális világban kinyilvánított tagadás. A szimbólum nemcsak a beszéd tagadása, hanem *önmagát is tagadja*, különben ez a « nyelvezet » sem hagyná el a formalizmus zónáját. « Ez a tagadás ébreszti fel a szimbólumon belül az eltűnés mozdulatát, ami lényeges eleme: beszélni ugyanis annyi, mint elmosódni, feláldozni magunkat, megsemmisülni. De az eltűnés itt mégsem végleges elveszés; ellenkezőleg: helyet hagyunk a Valóság eljövetelének; csakugyan a halál, amely magával ragadja, a szimbólumot, a Jelenlétben leli létjogosultságát, amelynek mindig végletes szempontja szükségszerűen szétfeszíti a logosz korlátait. Az emberi szónak ebben az áldozati szempontjában nincs semmi következetlenség: azok, akik az Abszolútummal kapcsolatos fogalomban csak ürességet látnak, megállították tapasztalatukat az absztrakt mozzanatánál, nem érzik magatartásuk ellentmondásosságát, mintha a megtapasztalt szédület az örvény szélén a *semmi*től eredhetne (ebben az esetben csakugyan jobb lenne *semmit* sem mondani) » (III, 40-41).

Most már Keresztes Szent Jánoshoz visszatérve: van-e valami mondanivalója a XX. század emberének? Morel szerint igen (III, 49), mégha szimbolizmusának bizonyos járulékos (allegorizáló) elemei a XVI. századi spanyol (és olasz) pásztorköltészet, bukolika körébe tartoznak is. Éppen mivel a modern ember annyira a *valóságra* vágyódik, mivel el akarja vetni az ideológiai felépítményeket, illetve megszüntetni a múlt századi idealizmus által okozott szakadást az objektív valóság és az eszme (szubjektum) között, van mondanivalója a szentjánosi misztikának, amely a legvalósabb Valóhoz, az Abszolútumhoz vezet el. Természetesen, ha az ateista (marxista vagy más) elzárkózik a *teljes* tapasztalat előtt, ha az ember transzcendenciáját lefokozza, ha az isteneszmét eleve elidegenítőnek tartja (mivel az ember egy rajta kívül álló, illuzórikus lénybe vetíti ki legjobb önmagát, amiből megszülethetne az Ember-feletti-ember), akkor a misztikus tapasztalatot is elidegenítőnek tartja. Valójában Keresztes Szent János *költeményei* (bármilyen magyarázatot fűzött

is utólag hozzájuk), illetve a toledói börtönben megélt « sötét éjszaka », megtapasztalt valóságot fejeznek ki: nem a feneketlen mélységű örvénybe való reménytelen bezuhanást, hanem olyan « utat », amely a sötét éjszakán, sivatagon (az érzékek és a szellem tisztulásán) keresztül vezet a hajnal, ill. a csúcs, majd a Szerelmessel való izzó egyesülés felé.

Ebben a szimbolizmusban — a korabeli irodalmi műfajoknak megfelelően — kereszteződnek a természet és az emberi szerelem képei. A szerelem nyelvezete, szimbolizmusa — minden változó modalitása ellenére — lényegében örök; minden kor megérti, mit jelent az égő vágy vagy kín, a szerelemtől sebzett szív sajgása mardosó láng, szomjúság... Szakemberek megmutatják, hogy Keresztes Szent János elsősorban a Szentírás (*Énekek Éneke*, próféták...) illetve az egyházatyák és a keresztény misztikusok szimbolikájából merített, amikor szerelmi költeményeit megírta, ill. magyarázta: Isten és a lélek (egyház) szeretet-dámáját illusztrálva.

Az egész *Cantico* tulajdonképpen az *Énekek éneke* művészi átköltésének tekinthető. Keresztes Szent János kifejezetten hivatkozik kommentárjaiban az *Énekek énekére*, továbbá Ózeás prófétára, aki Jahve és népe viszonyát a hitvesi kapcsolat nyelvezetével illusztrálja. Hogy mennyire konkrét a *Cantico*, azt Szent János kommentárja elárulja pl. *A lélek éneke* 27. strófájával (*) kapcsolatban: « Miként a testi házasság konszumálásánál a kettő egy test lesz, amint az Írás mondja, ugyanúgy a lelki házasságnál, amikor Isten és a lélek egyesül, két természet van egyetlen szellemben és Isten szeretetében. » Ebben az esetben valóságos szimbólumról van szó, nem pusztán metaforáról. Valóságos találkozás az ember és az Abszolútum (Szeretet) között (Morel III, 177). A spanyol misztikus a Teremtésre utal (a kettő testben egy lesz), tehát a testi kapcsolatra. De az igazi, mély szerelem, a férfi és a nő *valóságos* (teljes) egyesülése nem lehetséges a végtelen Szeretet Jelenléte nélkül.

A testi egyesülés még a « földi » házasságban is (nemcsak a lelki házasságban!) a *transzcendencia jele*: bizonyos vallási tapasz-

---

(*) A Menyasszony behatolt
A szép kertbe, melyre vágyott,
Itt kedvére lepihent már,
Nyakát karjával könnyedén
Átfogja most a Vőlegény.

talat kifejezése. Mert igazában Isten a Szerelmes (a Szeretet), Ő minden szerelem-szeretet forrása. Nélküle a szerelmi kapcsolat öncélú erotikává, epidermikus érintkezéssé « mechanizmussá », gyönyörhajhászó hedonizmussá válhat. Ha nem is kifejezett a transzcendencia-élmény, a férfi és a nő, mivel szellemi lények, mivel létük értelem és szabadság vég nélküli lendülete, valami örököt, véglegest, végtelent keresnek egymásban, illetve találnak meg, ha *egymáson túlhaladva*, végességüket virtuálisan túlszárnyalva *a Végtelen felé lendülnek*. Minden egyes személy korlátozott másokhoz viszonyítva, de egy bizonyos szempontból mindegyik túlszárnyalja az összes többit. *Az ember önmagát is végtelenül túlszárnyalja,* ahogy Pascal mondotta. Az ember — férfi és nő — szerelmében is, miként létében, a legfőbb Te, a végtelen Szeretet függvényeként és igézetében lehet önmaga; de ez a függés és vonzás valóságos létet ad, az ember annál inkább önmaga, minél inkább függ a Teremtőtől, annál gazdagabb, minél inkább merít a Lét- és Szeretetforrásból. De ugyanakkor — amíg itt a földön él — annál inkább éhezi és szomjúhozza a teljes Valóságot és a kimeríthetetlen Szeretetet, minél többet merített Belőle. *Igazában Isten az Élő Víz-Forrás, de egyben (üdvös) Szomjúság-Forrás*!

Morel — joggal — hangsúlyozza a jánosi misztika *negatív* szempontjait (és itt erősen befolyásolja az értelmezést az újhegeli beállítottság, ami termékeny, de néha túlzásba esik, amint pl. P. Fessard SJ is Szent Ignác Lelkigyakorlatai « dialektikájának » elemzésénél!). Hans Urs von Balthasar így értelmezi Keresztes Szent János istenkeresését: « Ez drámai, túl minden földi drámán, mivel a lélek a teljes — mindentől megfosztott — éjszakában halad: előbb behatol az éjszakába, amely magával ragadja, — azután felfedezi, hogy a Minden, amely felé halad, nem valami. Isten nemcsak az Egészen-Más, hanem — túl a legszélsőségesebb ellentéten — ő a *Non-Aliud*. A léleknek — túl az alany-tárgy feszültségén — meg kell valósítania, amit lényege szerint csak e feszültségben tud megvalósítani: ez pedig olyan eljárást követel, amely túlhaladja az élet minden területét, és csakis a pokolnál is erősebb szeretetben lehet rá vállalkozni: a halálból kilépő élet által. Olyan szeretetről van szó, amely nem saját erejéből hódítja meg a szeretett tárgyat, hanem amelyet röptében megragadott Isten feléje kitárulkozó szeretete, amely a szeretőt szeretett vőlegénnyé teszi. De ez csak akkor történik meg, amikor a szeretet önmagától a végsőkig megy el, mint Magdolnáé,

aki az élő Vőlegényt a holtak között keresi. Beatrice élő, és Dante — a bűnbánat és a lemondás révén — életben maradva keresheti a vele való találkozást. De Krisztus halott, elszakadt a mátkától; ezért Magdolnának meg kell halnia vele, és így keresheti őt a valóságos halálban. Amit Magdolna tesz a farizeus lakomáján, nagyon merész és feltárja szerelmi mámorát; de amit húsvét hajnalán a sírnál tesz, esztelenség, és mégis 'a szerelem sajátossága az, hogy semmit sem tart lehetetlennek'; ezért az *Énekek éneke* menyasszonya kimegy a közterekre, és az emberektől az eltűnt Vőlegény iránt érdeklődik. Keresztes Szent János szerint hasonlít a (nőstény) oroszlánhoz vagy medvéhez, amely erővel és szorongva elvitt kicsinyeit keresi, amelyeket nem talál; a megsebzett lélek Istent keresi szorongva. És mivel sötétségben van, úgy érzi, hogy elszakadt Tőle, ugyanakkor haldoklik az iránta érzett szerelemtől... » (Hans Urs von Balthasar, *Herrlichkeit* II, 478-479).

G. Morel már Keresztes Szent Jánosról írt monográfiája *előszavában* (I, 46-47) felhívja a figyelmet a lényegre: különbséget kell tennünk a misztikus költő és a kommentáló teológus között. « Műveinek nagyrésze nem teológiai traktátus a szó szigorú értelmében. Ez a munkám megmutatja konkrét példákon, hogy egészében véve Keresztes Szent János nyelvi kifejezése nem éri el tapasztalatát: itt nem a szimbolikus kifejezésről beszélek, hanem arról a diszkurziv alépítményről (magyarázatról), amely kommentárjai hátterében meghúzódik. A spanyol misztikus igazi költő volt, de nem volt a reflexió szakembere, és félelemből vagy hozzáértés hiányában nem mindig tudta átalakítani azokat a fogalmakat, amelyeket egyetemi tanulmányai során kapott. Egyébként ugyanezt mondhatnánk a misztikusok nagy részéről, akik — gyakran környezetükkel szembeni reakciójuk folytán — nem tudtak megszabadulni a kapott fogalmaktól, persze nem életükben, hanem a szakszerű kifejezésben. De nem kell itt sem túlozni és azt hinni, hogy a misztikusok nem segítenek bennünket a reflexió fogalmi készletének felújításában. Gondolhatunk pl. a rajnai misztikusok ragyogó csoportjára, akik megpróbáltak életet önteni a skolasztikus fogalmakba, amelyeket egyesek már dolgokként kezeltek... »

Ugyanazt hangoztatja H.U. von Balthasar már idézett fontos tanulmányában (« Juan de la Cruz », *Herrlichkeit*, II, 463-531). Itt megjegyzem, hogy — bár bizonyos fenntartással él Morel újhegeliánus beállítottságával szemben, elismeri a monográfia kiváló-

ságát és idézi is. De Balthasar Ker. Szent János-portréja kiegyensúlyozattabbnak, teljesebbnek tűnik (főleg teológiai szempontból), mint Morel (*), vagy a még korábbi, újkantiánus Baruzi értelmezése.

A költő és az értelmező kommentátor közti különbségre Balthasar a *Cantico* 11. strófájának példáját hozza fel. A költemény fordításomban így hangzik:

Ó tündöklő kristályforrás,
Ha ezüst tükrödben hirtelen
A Kedves képe megjelen:
Az annyira vágyott szempár,
Amint azt őrzöm szívem rejtekén!

A misztikus a felszökellő forrásban *a hit* szimbólumát látja. (Ugyanígy *A Forrás* c. költeményben). Magyarázata lényegében ez: az ezüst *tükör* (*felszín*) mintegy a hit kijelentéseit jelképezi, a külső kifejezési formát, amely itt a földön « *ezüstös* », a belső *arany*-valóságot csak odaát, az örök életben látjuk meg. Ugyanezzel a logikával az « *annyira vágyott szempár* » az isteni sugarakat jelöli, az « *isteni igazságokat* », amelyek idelenn még csak homályosan világítanak meg bennünket a hitigazságok közvetítésével. E szempár az emberi szív rejtekén rajzolódik ki: a szív ezeket az igazságokat a belénköntött erények révén birtokolja, de még homályosan, tökéletlenül. Ezen túl — mondja a kommentár — ott van még a szeretet, amely a szív rejtekén kirajzolja a szerelmes szempárját: « *a szerelem, amely átalakítja azokat, akik egymást szeretik, olyan hasonlóságot hoz létre közöttük, hogy ezt lehet mondani: egyikük is, másikuk is kölcsönösen a másik, és ugyanakkor a kettő egy* ». — Balthasar így folytatja: « Mindez szép és igaz, de mily kétségbeejtően távol áll a költői látomástól! Mily különös az a hiányról és nosztalgiáról árulkodó '*ha*'! ('*Ha* ezüst tükrödben hirtelen...'); *ha* meg-

(*) Morel egyik nagy érdeme az aktualizálás. Pl. a II. kötetben (139kk), ahol az ember és Isten viszonyát filozófiailag is elemzi, helyesen mutat rá, hogy Keresztes Szent János misztikájának radikalizmusa — a *Todo y Nada*-világszemlélet — túlszárnyalja Heideggert. A teremtés-eszme már magában is felveti az alapvető kérdést: *Miért van egyáltalán valami és nem a semmi?* (Heidegger ezt tartja a metafizika alapkérdésének). De a spanyol misztikus radikálisabb; mert a teremtményi esetlegességet meghatványozza, a végletekig fokozza: a hitben és szeretetben megéli a legsötétebb éjszakát, a teremtményi semmi szédületén túl a Szeretet-Isten távollétének sajgó tapasztalatát.

történhetne *ez: ha* a mozgó, ezüstösen csillogó felszínen (ami azonban mégiscsak maga is forrás, kristálytiszta, átlátszó egészen a mélyéig, tehát ezért kikutathatatlan), *ha* Te hirtelen feltárnád az igazi tekintetet, a szem kikutathatatlan mélységét — *Videntem videre*! — amelynek árnyéka, körvonala, jele lelkem szemében jelen van, lelkem forrása mélyén kirajzolódik: ha tehát Te Szemed *rám*-nyitnád és mégis *bennem* lennél, szemem *előtt* és mégis *szememben*! A kommentárnak igaza van, ha itt az objektív krédóra utal, mert csak ha a szentháromságos Isten objektív kinyilatkoztatása a testté lett Isten Fiában érintetlenül megmarad, a kölcsönös tekintet csak akkor nyeri el a Szentlélekben igazi távlatát, igazi mélységét, és csak így óvható meg minden hamis azonosítástól » (*Herrlichkeit* II, 485-486).

Ez az egy példa is mutatja, milyen *minőségi különbség* van a misztikus *költői kifejezése* és *prózai kommentárja* között. Keresztes Szent János a Szentíráson kívül felhasználja az egész keresztény hagyományt (főleg a Pseudo-Dionysius hat rá, de annak újplatonikus filozófiájától megszabadult), a patrisztikus-teológiai-misztikus hagyományt, amelyet a salamancai egyetemen magába szívott. Sokszor azonban prózai kommentárjaiban kölöncként akadályozza a későskolasztika fogalomrendszere. Ennek ellenére meglepő, hogy « dialektikájában » mennyire érvényesül a *tagadás*. Az is igaz, hogy a patrisztikus teológiában és misztikában Juan de la Cruz megtalálta a *via negativá*-t, illetve az egyesüléshez vezető « megtisztulás » és « megvilágosodás » útját. A teremtmény *semmi* Isten nélkül; *semmiféle teremtmény nem Isten*; mivel a teremtmény csak visszfény, alakzat, ezért *el kell hagyni mindent*, hogyba az ember meg akarja látni Istent. Tulajdonképpen ez csak a *halállal* lehetséges. Világos, hogy az érzékszervek nem ragadhatják meg Istent. De még az értelmi megismerés is tehetetlen önmagában, hiszen a szellem a jelen, földi állapotban a test börtönébe van zárva. Ezért *a természetfeletti hit vezeti a vak értelmet*: « megmondja azokat a dolgokat, amelyeket sohasem láttunk, meg sem értettünk ». Ezeket az igazságokat csak « hallásból » tudjuk, a kinyilatkoztatásból; a hit hallásból ered, mondja Szent Pál, a hallás pedig Krisztus szavához kapcsolódik (Róm 10,17).

De bármennyire radikális is Keresztes Szent János a « tagadásban », a puszta hit, az éjszaka, a sivatag hangsúlyozásában, nem jut el a lutheri *sola fides*-hez, és nem követi a protestáns « képrombo-

lást ». *Vezére a teremtett szépség és a szerelem*: ezeken keresztül jut el a Szépség és a Szeretet Forrásához, amint költeményei, főleg *A lélek jegyesi éneke*, ezt tanúsítják. Mivel a szerelmes lélek mindenben felfedezi a Kedves (az isteni Vőlegény) jelenlétét, szinte azonosítja a teremtett dolgokat Teremtőjükkel:

Mi Amado, las montañas,
Los valles solitarios nemorosos...

Szerelmem mint a hegységek,
Magányos árnyas völgyvonulatok
Mint exotikus szigetek,
Mint zúgó folyamok,
Szerelmes szelek sivítása...

Igazában a *mint* fölösleges (csak a könnyebb érthetőség kedvéért fordítom így), mert a spanyol költeményben nincs *copula*. (A magyar nyelv alkalmas ennek érzékeltetésére a névszói állítmánnyal: « Szerelmem: a hegységek », vagy így: « A hegységek: Szerelmem »). Nem csupán bukolikus olasz-spanyol pásztorköltészet elemeit látjuk tehát a *Cantico*-ban, hanem Keresztes Szent János kicsit « panteista » színezetű világfelfogását is. Költőknél, misztikusoknál ez mindig kísért. Valójában azonban a szerelmes lélek és a hit szemével látó « *pan-en*theizmusáról » van szó, hogy Teilhard-t idézzem, aki Szent Pál (és Szent Ignác) nyomán mindenben meglátta Isten jelenlétét: « Isten minden mindenben », és az areopáguszi beszéd: « Benne élünk, mozgunk és vagyunk », amit Teilhard az *Isteni miliő* mottójául írt fel: « Benne élünk ». (Ezért ajánlottam annakidején, 1964-ben Párizsban Rezek barátomnak, hogy az *Isteni miliő* rossz hangzása miatt, a « miliő » többértelműsége miatt, adjuk a könyvnek a *Benne élünk* címet). Egyszóval: Keresztes Szent János is, miként a hívő költők, misztikusok, a teremtésben felfedezte Isten *diaphániáját*, átlátszóságát. Jegyesi misztikája mégsem olyan « negatívnak », « sötétnek » mutatja őt, amint a hegeli dialektikát ráerőltető Morel sejteni engedi. Persze, azért igaz, hogy a Kármelhegy útja, az Istenhez vezető út meredek, hogy sötét éjszakán át vezet, hogy az érzékiség és a szellem bűneinek megtisztulására van szükség, ami *halált, elszakadást kíván*; hogy sivatagon keresztül haladunk, ahol égő szomjúság gyötör; hogy a szerelmi egyesülést az aggódó, gyötrődő keresés, a hiány miatti kín előzi meg. De a kín lehet édes is, mert a szerelmes mintegy *elővételezi* a végső egyesü-

lést — a *hitben*. Mert « a szeretet mindent elhisz, mindent remél, mindent elvisel » (1 Kor 13,7). Az *Élő szeretetláng* ezt sejteni engedi:

Ó te édes lángmardosás!
Ó te áldott sebhelysajgás!
[...]

Míly szelíd és szerelmetes
itt keblemen ébredésed
— egyedül a Te lakásod!

* * *

Balthasar megjegyzi, Keresztes Szent János *tagadó*, minden képet elvető, « éjszakai » beállítottságáról, világmegvetést sugalló és a teremtményektől való elszakadást túlzottan hangsúlyozó szellemiségéről írva, hogy lelki nővére, *Avilai Teréz* sokkal « realistább », « pozitívebb » volt. « Tudjuk, hogy ezen a ponton János nem ért teljesen egyet Terézzel, aki túlságosan hosszú ideig és szántszándékkal megállapodott az alakokban bővelkedő látomásoknál és a meghatározott tapasztalatoknál. A Terézt égető *érosz* pontosan a számtalan részleges szépségnél gyulladt fel és tisztult meg. Ebből a szempontból Teréz túlságosan « spiritualistának » tartotta ezt a Jánost, akit annyira becsült és szeretett: 'Isten őrizzen meg bennünket az annyira spiritualizált emberektől, akik kivétel nélkül mindenből tökéletes szemlélődést akarnak csinálni.' Teréz János módszerét az ignáci *Lelkigyakorlatok*éhoz hasonlítja (...): 'Ez sokba kerülne nekünk, ha Istent csak úgy kereshetnénk, ha meghaltunk. Nem volt halott Magdolna, a szamariai asszony, a kánaáni nő, amikor megtalálta Jézust!' A szenvedélyes hang elárulja — fűzi hozzá Balthasar —, hogy ez a kezdeti kritikája lehet annak a kritikának, amelyet János minden földi forma ellen irányít... » (*Herrlichkeit*, II, 493).

Keresztes Szent Jánost az éjszakában a « szent szerelem » vezérli:

Ó éjem, hű vezérem!
Ó éj, hajnalnál drágább fényem!
Ó éj, te frigybe fűzöd szépen
a mátkalelket szűzi Jegyesével,
ha már kiégett szerelme tüzében.

(*A sötét éjszaka dala*)

Az ilyen költemény minden kommentárnál többet mond. Keresztes Szent Jánosnál az éjszaka tapasztalata: önmegtagadás, a megtisztulás kemény, « tisztítótűzi » próbája, keresztrefeszítettség. Ez az a folyamat, amely révén — Szent Pál szerint is (Ef 4,24) — a hívő levetkőzi a régi embert, hogy az újat öltse magára, meghalt Krisztussal, hogy Vele új életre támadjon (Róm 6). Az « aktív éjszaka », amelybe a *Kármelhegy útja* vezet be, illetve a « passzív éjszaka », amelyet a *Sötét éjszaka* dala ír le, igazában nem is egymást követi, hanem egyik a másikba fonódik: « ugyanazon folyamat két szempontját jelöli; miként az « érzékek éjszakája » és a « szellem éjszakája » is tulajdonképpen egybekapcsolódik. A hagyomány csak didaktikai szempontból különbözteti meg a « *via purgativá* »-t és a « *via illuminativá* »-t: valójában *a megvilágosító (isteni) fény legelőször tisztító tűz.*

Hangsúlyoznunk kell Balthasarral, hogy Keresztes Szent János nem akar filozófiai misztikát megszerkeszteni, hanem « utat akar nyitni az élő Isten megtapasztalásához, a Biblia Szeretet-Istenéhez, és feltárni a tudatossá vált *isteni erények távlatát, amennyiben ezek az erények (hit, remény, szeretet) a szentháromságos Isten életét 'öntik', árasztják az emberbe: ez a Szentlélek világa.* Legfeljebb azt lehet kérdezni, hogy vajon a *beata nox* (boldog éjszaka), amelyet leír, inkább a *theologia crucis*, avagy a *theologia gloriae* körébe tartozik-e. Erre a válasz nem könnyű. *A Kármelhegy útja* elején olvashatunk az éjszaka hármas felosztásáról: e szerint olyan folyamat zajlik le, amely a Kereszt dicsőségén áthaladva, az örök élet és az örök Isten-látás hajnaláig megy. És ha János erősen hangsúlyozza azt az örvényt, amely elválasztja a legmagasabb földi Isten-tapasztalatot az örök égi Isten-látástól, ezt kétségkívül azért teszi, mert egy bizonyos rendszerező logika — és nemcsak a szeretet abszolút lendülete a végső egyesülés felé — arra ösztönzi, hogy észrevehetetlenné tegye a korlátokat. A legmagasabb lendületben szükségszerűen kifejez olyasmit, mint a megkezdett örök élet, 'Isten átlátszóvá vált arca', 'tiszta fényből álló árnyék', és végül a költő dadogva ennek jelölésére nem talál mást, mint ezt: *obumbraciones* ('beárnyékolások'). 'Végül is megízleli Isten dicsőségét a dicsőség árnyékában, amely megismerteti vele Isten dicsősége dicsőségének sajátosságát és képét'. Ha az 'éjszaka' ezt a nagy ívet feszíti: a gyökeres lemondás és a világtól való elszakadás aszkézisétől — a minden dologban (sőt az Istenben!) való gyönyörködés passzív mellőzésén keresztül,

a tiszta vak hit éjféli sötétségén át — egészen addig a hajnalig, amikor a lélek elkezdi Isten útjainak új lényegi élvezését és az áttetsző Isten-látás ízlelését, akkor azt lehet kérdezni: mi is a közös az annyira különböző útszakaszokban és tapasztalatokban. A költemények válasza világos: a közös a *szeretet*, amely nélkül János nem tudja elképzelni a hit egyetlen pillanatát sem. Az a 'szerelem', amely kiválasztotta egyetlen Szerelmesét (Vőlegényét) és amely ezért, egyazon lendülettel bátran túlszárnyal minden teremtett dolgot és alázatosan mindennél mélyebbre ereszkedik: 'Minél jobban közeledtem a csúcshoz / E fenséges sebkráterhez / Annál alacsonyabban találtam magam / Kimerülten, leverten.' Olyan szeretet ez, amelynek vakmerősége mindennek ellenáll, még Istennek is, aki komolyan veszi azt és felemeli mindentől elszakítva, hogy ott egyedül találja őt, akit szeret; végül olyan szeretet, amely éppúgy hagyja magát kifosztani, mint elhalmozni, és amelynek egyetlen vágya az, hogy megtegye a Szerelmes (Vőlegény) akaratát, legyen az az ég vagy a pokol... » (*Herrlichkeit*, II, 498-499).

Keresztes Szent János számára tehát *a hit*: *szeretettapasztalat*. Innen van az, hogy paradox módon azonosítja a hitet és a szemlélődést. Mert a hitet mint nem-látást, nem-értést írja le, viszont a szemlélődés látás. E paradoxont is a misztikus szerelem élménye oldja fel. Mert aki szeret, a Szerelmes (a Vőlegény vagy Menyasszony) jelenlétét *a távollét módozatában* éli meg. Vagyis: a hiány, az űr kimutat magából a hiányzó, sajgó fájdalmat okozó Kedves felé: tudja, hogy Ő létezik, szerelme nem illúzió, de távollététől gyötrődik. Ez a szenvedély-szenvedés nemcsak kínt szül, hanem olyan vágyat is, amely szinte elővételezi a véget, a végső boldog egyesülést. A szerelmes kész a halálra, pokolra, ha ezen át eljuthat a szeretett lényhez.

A hívő ember számára az éjszakába való belépés *genezis*. Amikor Isten megérinti a lelket, elindul a keresés, a vándorlás az éjszakában, pusztaságban, magányos úton, megpróbáltatások közepette, szomjúságtól gyötrődve. Keresztes Szent János szerint a szomjúság olyan égő lehet, hogy az ember azt hiszi, belehal. Az Isten szenvedélyes szerelme is szenvedéssel jár. Kín és kéj a szerelem. A lelki ember megszületése gyötrelmekkel jár, de a vajúdás örömre fordul. A hívőt a halál árnyéka veszi körül. De « sötét éjszaka » nem örök. Az éj után jön a virradat, a sivatag kivirágzik. A lélek

megtalálja — majd odaát! — Jegyesét. Szent Pál a szeretethimnuszban figyelmeztetett: « Most tudásunk töredékes, prófétálásunk is töredékes. Mikor azonban eljön a beteljesedés, véget ér az, ami töredékes. (...) Ma még csak tükörben, homályosan látunk, akkor majd színről színre. Most csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerek, ahogy én is ismert vagyok. Most megmarad a hit, remény, szeretet, ez a három, de köztük a legnagyobb a szeretet. Törekedjetek a szeretetre! » (1 Kor 13,9-10, 12-13). A keresztény tudja, mert hiszi, reméli, mert Isten ígéretére hagyatkozik, hogy egyszer jön a virradat, tudja hogy a remény nem csal meg, hiszen Isten végtelen szeretete kiáradt szívünkbe a ránk árasztott Szentlélek által (Róm 5,5).

Gondolatok a hitről

Nemcsak a misztikus tehát, hanem az egyszerű hívő is itt a földön homályban, vagy sötét éjszakában jár, ahol a hit, a remény és a szeretet vezérli. Most már elhagyva a spanyol misztikust, néhány megjegyzést teszek a « mindennapi » hívő, vagyis saját magam és testvéreim keresztény tapasztalatáról, ahogy azt már *A rejtett Isten útjain* c. könyvemben (48-57) kifejtettem.

A hit világosság is, de homály is, nem a nappal világosságát nyújtja. *Az éjszakában virrasztók hite nem lehet « diadalmas », hanem tapogatódzó, sebezhető, alázatos.* A hit hívás; a hit mindenekelőtt *a szeretet rendjéhez tartozik; bizalom* Abban, aki beléd vetette bizalmát — és mindig elsőnek szeret. Továbbá a hit kérdés: miért szeret Ő? Miért szereti az emberiséget? Miért szereti az embereket és köztük engem? Miért az Ő, ami: Szeretet?

Szögezzük le Pascallal: a hit, amely a szeretet rendjéhez tartozik, természetfeletti. « Valamennyi testből együtt véve nem tudnánk kicsiholni egy kis gondolatot: ez lehetetlen, mert a gondolat más rendből való. Valamennyi testből és szellemből együtt véve nem tudnánk előhívni az igazi szeretet egyetlen aktusát: ez lehetetlen, mert más rendből való: a természetfelettiből. »

Az élő hit tehát csakis természetfeletti *ajándék* lehet. Az ember a hit aktusára önmagától képtelen. A hit a Szeretetben e Szeretet Lelkének ingyenes ajándéka.

(A hit: természetfeletti ajándék)

J.-F. Six helyesen írja: « A hit és a hitetlenség nem egy formulában fejeződik ki, hanem a szívben. Szent János szerint a nem hívés alapjában véve a Lélek elleni bűn. Sokkal inkább abban nyilvánul meg, hogy az ember birtokába akarja venni Istent, semmint abban, hogy elutasítja Istent vagy ateistának mondja magát. Mert annál, aki ateistának vagy agnosztikusnak vallja magát, meglehet még egy bizonyos becsületesség, hogy elismerje: az ember számára Isten 'olyan óceán, amely számára nincs se bárkánk, se vitorlánk', amint Littré mondotta. Az ateista elég gyakran olyan ember, aki hallatlan, öntelt, sőt esztelen dolognak tartja azt a meggyőződést, hogy valaki birtokolja *az Igazságot*, tudja, hányadán áll Isten kérdésében. Ilyen szempontból sokan vannak azok a keresztények, akik deisták: számukra Isten evidens, mintegy magától értetődik; szemükben a hívés természetes az ember számára. Ezek a keresztények azt állítják, hogy az ember természetszerűen hívő (gyakran maguk bebiztosítására teszik ezt), és mintegy léte spontán mozdulatával afelé fordul, aki 'az eget és a földet teremtette'. De mit jelent ez az odafordulás az önmagunkon túlra, a földünkön túlra, a történelmen túlra? » (Six, *L'incroyance et la foi ne sont pas ce qu'on croit*, 85-86).

Világos, hogy a « túlvilág » nem valami « árnyékvilág », de nem is valami « hátsó » vagy felső világ, olyan értelemben, mintha Isten vagy a természetfeletti a mi világunk feletti « emelet » vagy ehhez a világhoz « hozzáadható » valóság lenne. H. de Lubac 1980-ban megjelent könyvében (*Petite catéchèse sur nature et grâce*), átveszi korábbi könyvének pontos meghatározását (*Surnaturel*, 1946, 428) a természetfelettiről: « A természetfeletti kétségkívül nem *anormális* a csoda módjára; mégis csodálatosabb, mint a csoda, és megvalósulása sokkal inkább túlhaladja emberi természetünk *erőit*, mint ahogy a csodás jelenség meghaladja az anyagi természet fizikai okainak erőit. A természetfeletti nem is valami *járulék*, « hozzáadás », mint amilyenek azok a 'természetfeletti ajándékok' lehettek, amelyeket az ártatlanság állapotában levő embernek tulajdonítottak; mégis a természetfeletti sokkal nagyobb 'méltóságot' ad az embernek, sokkal inkább *lényege* fölé emeli, mivel teljesen összemérhetetlen ezzel. Végül a természetfelettit nem lehet egyedül az *ingyenesség* jegyével definiálni; mégis végtelenül jobban ingyenes, mint bármi

más jótétemény lehetne, és végtelenül túlhaladja bármilyen természet *igényeit*. E hármas értelemben tehát a természetfeletti kiválóan megérdelmi nevét. »

Tegyünk még hozzá P. de Lubac-kal, hogy a Szentírás, különösen is Szent Pál szóhasználatával a természetfeletti a *pneumatikosz* (pneuma = lélek). Vagyis a Szentlélek ajándékáról van szó. A keresztény az, aki megkapta a « Lélek zsengéit » (Róm 8,23). A Zsinat ezt tanítja: « A Szentlélek ajándékaképpen a hit által eljut odáig az ember, hogy Isten titokzatos tervét is szemlélheti, és benne gyönyörködhet » (*Gaudium et Spes*, 15). « A keresztény ember a Fiúnak, a sok testvér között elsőszülöttnek a képmása; megkapja tehát a 'Lélek zsengéit' (Róm 8,23), és így teljesíteni tudja a szeretet új törvényét. Ez a Lélek — 'örökségünk záloga' (Ef 1,14) — bensőleg megújítja az egész embert 'a test megváltásáig' (Róm 8,23). 'Ha pedig bennetek lakik annak Lelke, aki feltámasztotta Jézust a halálból, ő, aki Jézus Krisztust feltámasztotta a halottak közül, halandó testeteket is életre kelti a tibennetek lakó Lelke által' (Róm 8,11). A keresztény ember — ez magától értetődik — kénytelen, sőt köteles is, sok gyötrődés közepette küzdeni a rossz ellen, és el kell szenvednie a halált is, de reményből merített erővel a feltámadás felé menetel, hiszen a húsvéti misztériumban részesedett, és Krisztus halálához hasonul » (GS 22).

A hívő élete tehát halál és feltámadás Krisztus Jézusban. Jóllehet fiak vagyunk a Fiúban és ezt kiáltjuk a Lélek ösztönzésére: « Abba, Atya! » (Vö. Róm 8,15; Gal 4,6; Jn 1,12 és 1 Jn 3,1-2), még « sóhajtozva várjuk » a remény beteljesedését (Róm 8,22-25).

A szorongás, a szenvedés (testi és lelki), a halál az emberi állapothoz tartozik. A hívő embernek mindezen át kell mennie. Nemcsak a tudományos kutatásban, hanem a *létezés minden zónájában megtapasztaljuk a homályt, sötétséget, a korlátokat, az egyedüllétet és a halál fenyegetését. Még a művészi extázisban és a legígéretesebb szerelemben is.* Mindez a hitre is vonatkozik. A szerény és sebezhető hitet esetleg egyes keresztények mint hibát, vétket tapasztalják meg, vagy annak fogják fel. Mások, főleg kortársaink, inkább pozitívumot látnak a hiányban, az esendőségben: *felix culpa*! Igen, mert így az ember könnyebben kilép magabiztosságából, könnyebben megnyílhat mások felé, türelmesebb lesz, nem használja hitét — « saját igazságait » — arra, hogy visszaéljen vele, hogy megítél-

jen, kiátkozzon, esetleg megégessen másokat, mert mást vallanak, másként gondolkodnak, mást hisznek.

(Az ajándék befogadása: szeretet)

Az igazi hit megközelítésére több út van, de a legjárhatóbb a *szeretet* megtapasztalása. De ez az út sem könnyű, mivel a mi mai társadalmunkban a fő mérce a produkció, a kereskedelmi érték, az « adok-adsz » elv, a pénz és a hatalom. Márpedig az igazi szeretet *ingyenes*; « haszontalan » is a termelés, a « produktivitás » szempontjából. Persze ez nem jelenti azt, hogy a szeretetben nincs dinamizmus és éltető erő. *A szeretet találkozás, párbeszéd, ünnep, a javak kölcsönös megosztása: kölcsönös önajándékozás.* Egymás kölcsönös elismerése és tisztelete azt jelenti, hogy kilépünk önmagunkból, elhagyjuk saját igazságunkat is, hogy a másikkal a teljesebb igazságban egyesüljünk. *És a kölcsönös önajándékozásban felfedezzük, hogy nem mi teremtjük a szeretetet, hanem azt ingyen kapjuk.* Ekkor megértjük, hogy szegények vagyunk, kicsik vagyunk, nincs sok megosztani valónk; legfeljebb kölcsönös szegénységünket osztjuk meg.

Amikor Istennel találkozunk és őt elismerjük, különbözőképpen viselkedhetünk. Isten végtelenül gazdag, és szeretetből adni akarja önmagát. Mit adhat? Adhat Törvényt. Istenben láthatom a Hatalmat, aki törvényt ad, védelmez, végül majd megjutalmaz, ha megtartom parancsolatait. És ebben van igazság. A törvény is életet véd, életre vezethet. Mi lenne a társadalommal, ha nem lenne a « Ne ölj! » parancs, ha az erőszak szabadon tobzódhatna. Mindenki élete veszélyben lenne. De az ember, ha a legaggályosabban is megtartja a törvényt, még tudja, hogy halandó. A törvény nem bizonyul hatékonynak a halállal szemben. Sőt, ez az élmény az ellenkező végletbe csaphat át: az ember felfedezi, hogy a törvény nemcsak gyenge, hanem elnyomó; megakadályozza kibontakozását. Ekkor fellázad a törvényhozó Isten ellen. Igyekszik lerázni a terhes igát.

A halál által veszélyeztetett embert tehát nem védi meg a törvény. Más utat keres, hogy szembenézzen a halállal. Pl. gyermekeiben akar tovább élni, vagy művészi alkotásokat teremt, hogy « halhatatlan » legyen. Vagy esetleg azon fáradozik, hogy az utána következő nemzedékeknek szebb jövőt készítsen elő. De mindez még

nem igazi halhatatlanság. Pedig az ember a teljes, végleges életre vágyakozik.

A hívő Istenben keresi az éltető erőt, a hitben akarja megtalálni az éltető lendületet, hogy legyőzze a halált. Isten teremtő energia lesz, — minden emberben és az emberiségben dolgozó erő, hogy megvalósíthassuk vele együtt az igazságosságot és a békét. Isten az élet értelme: vagyis cél és jelentés.

De ugyanakkor a hívő felfedezi azt, hogy körülötte élnek olyan emberek, akiknek nincs szükségük « Istenre », hogy megvalósíthassák terveiket és a halál ellen küzdjenek. Vajon az Isten-Energia is nem amolyan « pótlék », hogy gyengeségeinket helyettesítse? Valójában Isten elsősorban nem energiaforrás; nem akar mást adni, mint önmagát. Isten nem ad az embernek biztosítékokat, nem óv meg betegségtől és haláltól... Az ember nem rendelkezhet vele, hogy megszabaduljon a haláltól, hogy jobb világot építsen. Isten, miként nem lehet fogalmaink « rabja », nem lehet még a legszebb vágyaink vagy eszményeink « foglya » sem. *Mert Isten Szeretet, vagyis Ajándék.* Ezt az Ajándékot el lehet fogadni, de nem lehet birtokolni, hatalmunkba keríteni. Az élő, személyes Szeretetnek megnyílhatunk, vele egyesülhetünk, Őt közvetíthetjük is; de nem foglalhatjuk le magunknak. Nem rendelkezünk Felette, mind valami tárgy felett.

Az igazi hit tehát Isten és az ember szeretetkapcsolata: kitárulunk az ingyenes, szabad Ajándéknak; kitárulásunk mértéke szerint befogadjuk Őt, aki — Szent Ignác szavaival — *annyira adni akarja magát nekünk, amennyire befogadni képesek vagyunk.* De ezt a kitárulást, nyitottságot is Ő adja. Ő hív, Ő vonz, Ő vonz magához és teszi tanulékonnyá a szívet. És ha valaki befogadta az élő Szeretetet — Isten, Krisztus Lelkét —, akkor maga is élő és éltető szeretet lesz Általa, Vele és Benne. A hitben való állhatatosság, a hűség is Isten ajándéka. És ha igazán hiszünk és szeretünk, akkor megtartjuk a törvényt is. De nem azért, hogy jutalmat kapjunk. Miként Istenben nem keressük gyengeségeink « pótlékát » sem.

A Szeretetnek való kitárulkozás nem jelenti azt, hogy passzívan várjuk az Ajándékot, vagy hogy a « kegyelemre hagyatkozva » azt várjuk, hogy Isten cselekedjék *helyettünk.* A természetfeletti nem helyettesít, hanem cselekvőkké tesz bennünket. « Dieu fait *se faire* les choses », szerette mondani Teilhard de Chardin. Isten cselekvőkké tesz bennünket, hogy magunk alakítsuk önmagunkat teremtő

Lelke erejében. A kegyelem és szabadság rendjében nem lehet összeadni Isten és az ember tettét. Nem *részben* Isten (kegyelem), *részben* az ember (szabad cselekvés), hanem *teljesen* Isten és *teljesen* az ember, — de más-más szinten. Vagy még pontosabban: *teljesen Istentől függve teljesen magam teszek mindent.* A Lélek által kapott kegyelem nem hozzáadás, hanem új teremtés: újjá alakít, fiú leszek a Fiúban, így a Fiú Lelkében cselekszem, illetve Ő cselekszik bennem, általam, de úgy, hogy én annál inkább önmagam leszek, minél inkább kiszolgáltatom neki szabadságomat. A szeretet kölcsönös önajándékozás, « ex-sztázis »: de az önmagunkból való kilépéssel nem veszítjük el önmagunkat. Az igazi kommúnió (szeretetegység) differenciál. Ennek legtökéletesebb — istenemberi példája — Jézusnak, a Fiúnak az egysége az Atyával. A Fiú egész léte az, hogy mindent az Atyától kap és mindent — egész lényét — teljesen visszaadja neki a szeretet Lelkében.

Mindezzel már nem a természet-*természetfeletti elvont* viszonyát tartjuk szemmel, hanem a keresztény titok szívében mozgunk; vagyis nem csupán a teremtést és az ember isteni hivatását szemléljük általában, hanem a konkrét ember helyzetét, akit megjelölt a bűn, de akit Isten « Jézus Krisztusban újjáteremtett » (vö. Ef 2,10), akit bűnei ellenére az Atya szeretetközösségébe hív az Üdvözítő által, aki a Lélek által valóban Isten gyermeke lehet. Más szóval: itt a (bukott) természet és a *kegyelem konkrét* rendjében vagyunk. A « kegyelem » és a « megkegyelmezni » szó egy tőből származik; csakugyan a kegyelem jelenti a megkegyelmezést a bűnbocsánat értelmében.

Itt tehát még világosabban látjuk az ingyenességet, a felülről jövő ajándék abszolút szabad voltát, az isteni Szeretet « természetfelettiségét ». « Most már nem elég azt mondani, hogy a természetfeletti egészen más, mint a természet meghosszabbítása vagy beteljesedése, egészen más, mint az (emberi) természet legmélyebb vágyának megvalósulásához elengedhetetlenül szükséges segítség. Nem csupán arról van szó, hogy a bűnös emberi természet és az isteni kegyelem rendje más, heterogén, hogy a kettő közötti végtelen távolságot az ember önmagától képtelen átlépni. Antagonizmusról, éles ellentétről van szó (« *natura filii irae* », Szent Pál a harag gyermekeinek természetéről beszél). A kegyelem és a bűn között kiengesztelhetetlen a harc. Ezért a kegyelem hívása többé már nem

egyszerűen a 'felemelkedésre' szóló hívás (mégha a klasszikus kifejezés szerint e 'felemelés' átalakító is); sokkal gyökeresebben: ez a hívás a 'megfordulásra', a 'szív', vagyis egész lényünk 'megtérésére' szól » (H. de Lubac, *Petite catéchèse sur nature et grâce*, 84-85).

A bukott, bűnös teremtmény csakis a Lélek újjáteremtő erejében lehet Isten gyermeke, a Lélek által kapja meg a bűnbocsánatot és a ráváró « örökséget », az isteni életet. A mai keresztények allergiásak a bűnnel szemben. Talán sohasem lehetett annyira megtapasztalni a történelemben a rosszat, az emberi szabadság lázadásából, a hatalomvágyból, a gyűlöletből és testvérgyilkos versengésből származó rosszat, mint napjainkban. És mégis, a mai ember hajlamos arra, hogy az « igazságtalan struktúrákra » hárítsa a rosszat, mintha azok nem az emberi bűnökből, igazságtalanságokból származnának. Sőt maguk a keresztények is nemegyszer összetévesztik az üdvösséget a « felszabadítással ». A főhiba ott van, hogy az ember nem érzi bűnösségét, így nem vár Szabadítót sem. És itt emlékeznünk kell Pascal mélyértelmű, paradox meglátására: *csak a megbocsátott* (*megbánt*) *bűnöket ismerjük igazán.* Pascal felkiált: « Kitárom karomat Szabadítóm felé! » Mire Jézus csendben ezt válaszolja: « Nem szólítanád Szabadítódat, ha már nem találkoztál volna vele. » És a *Memorial*-ban Jézus ezt mondja neki: « Amilyen mértékben kiengeszteled (bűneidet), olyan mértékben ismered őket. »

Ha a keresztény hit nem csupán ismeret, igazságok elfogadása, hanem egész lényünk kitárulása a felső ajándék felé, az üdvösséget adó kegyelem felé, akkor egyszerű a mondottak alkalmazása a hitre. A megtérés, *metanoia* elengedhetetlen feltétele annak, hogy belépjünk Isten országába. Az Evangélium ezt lépten-nyomon hangsúlyozza. A megigazuláshoz szükséges hit legelső követelménye tehát a megtérés, az Istenhez fordulás, a kitárulás a Szabadítónak, a megbocsátó és bennünket szeretettel megajándékozó Szeretetnek. « Isten szeretete abban nyilvánult meg, hogy egyszülött Fiát küldte a világba, hogy általa éljünk. A szeretet ebben mutatkozik meg: Nem mi szerettük Istent, hanem ő szeretett minket, és elküldte Fiát engesztelő áldozatul bűneinkért. (...) Megismertük a szeretetet, amellyel Isten szeret bennünket, és hittünk benne. Szeretet az Isten: aki szeretetben él, Istenben él, és Isten őbenne » (1 Jn 4,9-16).

János itt azt is állítja, hogy Isten szeretetétől elválaszthatatlan a testvérek szeretete. A láthatatlan Istent a « szeretet szemével »

érzékelhetjük. Így tehát a « hit szemét » a szeretet teszi látóvá; és mindez a Lélek ajándéka.

(A hit alázata)

Az embernek tehát nemcsak a *teremtményi* mivoltával együtt járó végességet kell elismernie, a végességéből származó gyökeres elégtelenségét, hanem *bűnös* mivoltát is. A bűn gyökeresen eltávolítja a szent Istentől. Ha már általában az emberről is áll, hogy elevenen nem láthatja Isten arcát, még inkább « vaksággal van megverve » az a gőgös, aki szabadon visszautasítja Istent. Valóban « halálon » kell átmennie, vagyis a régi embernek meg kell halnia és újjá kell születnie, hogy « képes » legyen Istenre.

Isten « ingyenesség »: teljesen szabad, ingyenes, megbocsátó szeretetből önmagát adja nekem. Ő, a Másik szabadságomat felkelti, benne lakik: *interior intimo meo.* Jelenléte Szó és Tett. Azt mondja: azért vagyok a világon, mivel szeret, mivel örök szeretettel szeretett és nevemen nevezett; és avégből, hogy szeressek, ahogyan Ő szeretett. Ő adja — Lelke által — hogy erre képes legyek. Kegyelme által közli velem saját ingyenességét, és lehetővé teszi, hogy részesedjem életében. Az ember egyetlen természetfeletti célja: az « örök élet » (Jn 6,27; Róm 5,21), és ezt Krisztus Lelke árasztja az alázatos emberi szívbe.

Szent Pál « kenózisról » beszél (Fil 2,6-11): Isten Krisztusban « kiüresítette magát » a szeretet extázisában. Ezért beszélhetünk Isten alázatáról, amely önmagából való kilépés (excentráció). Krisztus alázata és önkiüresítő szeretete mintegy külső kifejezése a szentháromságos Személyek belső szeretet-extázisának. Azok, akik az ember nevében tagadják Istent, nem értették meg, ki is igazában az élő Isten. Pontosan az ellenkezője az elnyomó Erőnek, a zsarnoki Hatalomnak. Ha Isten csupán a törvény megszabója, vagy csak személytelen Hatalom, akkor könnyen zsarnok és az ember elnyomója lehet. Természetesen, ez az isten nem létezik, ezt az emberek valóban a saját képmásukra alkotják meg. Jézus Krisztus Istene, akiben hiszünk, személyes Szeretet, Atya, Fiú és Szentlélek szeretetközössége. *Ez az Isten a szeretet extázisában adja magát, közli életét, hogy az ember legyen.* Isten minden « jelzőjét » (attributumát), így mindenhatóságát is csak az « alázatos », önkiüresítő szeretet fényében

érthetjük helyesen. Persze nem teljes « megértésről » van szó, hiszen e Szeretet misztériuma felülmúl minden ismeretet (Ef 3,19).

François Varillon SJ írta *Isten alázatosságá*ról: « Isten mindenhatósága annak a *potentiá*-nak legfőbb ellentéte, amelyet az emberek képzelnek el eredendő gyöngeségükben, és amelyet most, hogy gazdagok és erősek lettek, mint vetélytársukat elutasítanak. Az alázatosság semmivel sem vetélkedik. Az alázatosság, a hatalom csúcsán annak a gyermeknek a sebezhetősége, aki a jászolban fekszik, és azé a fiatalemberé, akit keresztre szegeztek. Amikor a liturgiában ezt imádkozzuk: 'Mindenható, örök Isten...', miért oly nehéz Jézus szavaira emlékeznünk: 'Aki engem látott, látta az Atyát'? Nincs más Isten, csak Jézus Atyja. »

Isten alázatának megfelel a hit alázata. A misztériummal szemben az ember magatartása csak az az alázat lehet, amely több, mint valami erkölcsi erény; Péguy szavaival szinte meghatározza a keresztény létet. Mert az Ajándék « felülről száll le » (Jak 1,17). Az ember önmagától nem « istenülhet » meg. Isten Lelke teremt újjá bennünket. Isten szabad, irgalmas szeretete bocsátja meg bűnünket; ő viszi végbe bennünk a metanoiá-t, a megtérést. Isten részesít bennünket életében, a három Személy szeretetközösségében.

Ez a szentháromságos Szeretet a létezés értelmének nyitja. *Mert ez a kérdés: miért van egyáltalán valami* (teremtmény)? — *felmerül akkor is, ha valaki állítja egy abszolút lény létét.* Hiszen ha az abszolútum létezik, önmagának elég, tehát nincs szüksége magán kívül semmire. Egyedül a kinyilatkoztatás fényében, a Szeretet-Isten fényében lehet « igazolni » a véges lény létét, létünket. A szeretet ingyenessége, « érthetetlen » nagylelkűsége lehet megalapozása esetlegességünknek, « haszontalanságunknak ». *Csak a szeretet hihető, hitelre méltó.* És Isten önkiüresítő, értünk önmagát adó szeretetére nincs más magyarázat, mint az, hogy Krisztusban örök szeretettel szeretett engem és nevemen nevezett. Hasonlóképpen: csak az *van* igazán, aki szeret, annyiban, amennyiben szeret. Egyébként a megteremtett ember csak « egzisztál »: « ha szeretet nincs bennem, mit sem érek » (1 Kor 13,2). Igazán lenni annyi, mint szeretve lenni és szeretni.

KERESZTES SZENT JÁNOS KÖLTEMÉNYEI

A SÖTÉT ÉJSZAKA DALA

(A Kármel-hegy útja)

Egy sűrű, sötét éjen
szorongva, nagy szeretetlángban
mily boldog sors a részem!
titokban kiutat találtam,
mikor már elszenderült házam.

Bizton mentem, sötétben,
a titkos lépcsőn, álruhában,
mily boldog sors a részem!
elrejtetten az éjszakában,
mikor már elszenderült házam.

E boldogító éjben
titkon és teljes észrevétlen,
semmit sem láttam én sem,
nem volt más fényességem,
csupán a tűz a szívem belsejében.

E belső tűz vezérelt
biztosabban, mint déli fények,
oda, hol engem kémlelt,
Ki jól ismert már, e vidéket
nem járta senki emberlélek.

Ó éjem, hű vezérem!
Ó éj, hajnalnál drágább fényem!
Ó éj, te frigybe fűzöd szépen
a mátkalelket szűzi Jegyesével,
ha már kiégett szerelme tüzében.

Virágos volt a keblem,
Őnéki őriztem meg mindig hűen,
rámdőlve szunnyadt csendben,

amíg arcát cirógattam és ott fenn
a cédruságak legyezgették hűsen.

Szellőivel eljött a hajnal,
mikor már haját szétbontottam,
és lám ő szellő-szelíd ujjal
nyakamon sebet ejtett, én ájultan
érzékeimtől elragadva éjbe hulltam.

És ott feküdtem öntudatlan,
orcámmal Édesem fölé hajoltam,
világ és minden aggodalmam
a semmibe enyészett, szinte holtan
hevertem boldogan a liliombokorban

A LÉLEK JEGYESI ÉNEKE

A Menyasszony

1.

Hová rejteztél, Szerelmem,
Hogy így gyötrődni hagysz engem?
Szarvasként elszöktél
Miután megsebeztél.
Eltűntél, bár kiáltozva utánad mentem.

2.

Pásztorok, kik arra jártok
A dombtetőn az esztenák körül,
Ha látnátok, mondjátok néki,
Ki mindennél drágább nekem:
Kíntól kesergek, lankadok, meghalok.

3.

Keresve Szerelmesemet,
Hegyeken, folyókon átkelek,

Virágot sem szedek,
Vadaktól nem rettegek,
Erőd s határ nem állíthat meg.

4.

Ó cserjések és sűrű erdő,
Miket kedvesem ültetett,
Ó zöldellő rétek
Virágokkal kihímezve,
Mondjátok meg, ha erre járt Ő!

A teremtmények

5.

Miriád szépséget szórt széjjel,
Midőn az erdőn sietve áthaladt
És egyetlen tekintetével
Pazar pompába öltöztette
Az elbűvölt tájakat.

A Menyasszony

6.

Ó jaj, ki gyógyít meg engem!
Végre magadat add már teljesen,
Kérlek ne üzengess nekem
Ezentúl hírnökökkel,
Hisz nem értik kérdésem.

7.

Akik erre járnak-kelnek
A Te szépségedről zengedeznek
S csak sajdítják szívem sebét,
Én pedig haldoklom már,
Furcsa dadogásuk nem értem.

8.

De, Életem! hogyan lehetséges,
Hogy életedtől távol élhetsz,
Mikor halálra sebeznek
Szívedbe szálló nyilai
Vágyva-vágyott Szerelmesednek?

9.

Miért nem gyógyítod meg
E szívet, ha megsebezted,
S ha már elraboltad,
Miért hagyod magában?
Vidd magaddal zsákmányodat!

10.

Oltsd el égő kínjaimat,
Hisz erre más már képtelen!
Bárcsak szemem látna Téged,
Mert Nálad talál fényességet,
Csak Érted őrzöm szemem világát!

11.

Ó tündöklő kristályforrás,
Ha ezüst tükrödben hirtelen
A Kedves képe megjelen:
Az annyira vágyott szempár,
Amint azt őrzöm szívem rejtekén!

12.

Szerelmem, fordítsd el szemed,
Mert én most elrepülök!

Vőlegény

Térj vissza, galambocskám,
Mert a sebzett szarvas

Feltűnik fenn a dombtetőn
Felfrissülve szárnycsapásaidtól.

Menyasszony

13.

Szerelmem mint a hegységek,
Magányos árnyas völgyvonulatok
Mint arómás szigetek,
Mint zúgó folyamok,
Szerelmes szelek suttogása.

14.

Mint csendes éjszaka
Mikor már a hajnal pirkad,
Elhalkult édes muzsika,
Csendben zenélő magány
Szerelembe ringató vacsora.

15.

Virágos már az ágyunk,
Őrzik bátor oroszlánok,
Bíborbársonnyal bevonva,
Békességgel megvetve,
Ezer arannyal ékesítve.

16.

Lépteid nyomában
Szűzlányok szaladnak az úton,
Szikráidtól égő vággyal,
Óbor arómája árad,
Isteni balzsamillatok szállnak.

17.

Szerelmem pincéje mélyén
Ittam az óbort s mikor kijöttem

És a rónán áthaladtam,
A mámortól elbódultam,
Merre ment nyájam, már nem tudtam.

18.

Ott szívét nékem adta,
S bevezetett édes tudományba,
Én teljesen övé lettem,
Semmit sem tartva vissza,
Ott lettem végleg menyasszonya.

19.

Lelkem minden javával
Ezentúl néki szolgál,
Nincs gondom többé nyájra,
Nincsen más tényked̈ésem,
Mint hogy csak Őt szeressem.

20.

Ha már nem látnak a réten
Ha nem találnak többé engem,
Mondjátok hogy elvesztem,
Nagy-nagy szerelmembe estem,
Valakinek önként rabja lettem.

21.

Reggel csobogó harmatban
Szedett virágokkal s zöld ékkővel
Készítünk virágfűzért:
Szerelmed szűzi szála
S egy hajszálam fűzi össze.

22.

Elég volt ez a hajszál,
Mely a nyakamra rászállt
Melyet keblemen láttál:

Rabja lettél végleg
Szemem megsebzett téged.

23.

Amikor engem néztél,
Szemed szépséged belém véste,
Most már így szerettél,
Szemem már méltó Hozzád
Imádja azt amit Benned lát.

24.

Kérlek, ne vess meg engem,
Ha bőröm túl barna volna,
Most már szemlélhetsz, bennem
Ott hagytad kegyelmi szépséged
Mit szívembe szemed tüze vésett.

25.

Űzzétek el a rókafiakat,
Hisz szőlőnk virágzik már,
Míg leszedjük a rózsákat,
Belőlük kötünk bokrétákat,
Senki se járjon a domb oldalán.

26.

Állj meg, fagyasztó északi szél,
Jöjj te délszaki, szerelmet ébresszél,
Fújj keresztül kertemen,
Nyomodban illat árad,
S a virágok közt jön a Vőlegény.

A Vőlegény

27.

A Menyasszony behatolt
A szép kertbe, melyre vágyott,

Itt kedvére lepihent már
Nyakát karjával könnyedén
Átfogja most a Vőlegény.

28.

Az almafa alatt
Ott lettél a mátkám,
Ott adtam kezem örökre,
Ott váltottalak vissza,
Hol anyádat erőszak döntötte földre.

29.

Könnyű röptű madarak,
Oroszlánok, dámvadak, szökellő szarvasok,
Hegyek, völgyek, suhogó vízpartok,
Vizek, szelek, égető hőségek,
És álmatlan éjben kóborló rémek,

30.

Könyörgöm! lágy lantzenével,
A szirének énekével
Csituljatok el csendesen
Ne közelítsetek a kerthez,
Ne keltsétek fel alvó Kedvesem!

A Menyasszony

31.

Ó Júdea nimfái,
Míg rózsalugasban a virágok közt,
Az ámbra-illat árad,
Maradjatok csak távol,
Ne közelítsetek küszöbünkhöz!

A SZERETET ÉLŐ LÁNGJA

(Élő szeretetláng)

Ó élő láng, szent szeretet
mily gyöngéden sebzed meg lenn
lelkem legmélyebb központját!
Bár nem érzem már hevedet,
ha úgy tetszik, tombolj bennem,
édes násznak tépd szét fátylát!

Ó te édes lángmardosás!
Ó te áldott sebhelysajgás!
Ó könnyű kéz! lágy érintés
letörleszti a tartozást,
örökélet ízével szállsz
ölő lánggal élethintés!

Ó tűzlángok tündöklése!
ebben a szűz ragyogásban
izzik érzék barlangéje
— vak éjszaka sötétsége —
furcsa fehér csodalángban,
fényt-tüzet szór Kedvesére!

Mily szelíd és szerelmetes
itt keblemben ébredésed
— egyedül a Te lakásod! —
csókmézízű leheleted
— tele jóval, dicsőséggel —
súg szerelmet, élő lángot!

A FORRÁS

Jól ismerem a forrást mely fakad suhog
Bár tart az éjszaka!

Rejtett az öröklét forrása
De én tudom hogy hol a lakása
Bár tart az éjszaka!

Eredetét nem ismerem mert nincsen,
De tudom, hogy tőle ered minden
Bár tart az éjszaka!

Tudom hogy nincs hasonló szépség
Hogy itt oltja szomját föld s ég
Bár tart az éjszaka!

Tudom hogy feneketlen mélység
És nem gázolt át rajta népség
Bár tart az éjszaka!

Tündöklőn tiszta víz ragyog ölén
S tudom belőle minden földi fény
Bár tart az éjszaka!

Tudom hogy oly bőséges buzogása
Hogy ég-poklot népet itat hűs folyása
Bár tart az éjszaka!

A patak mely e forrásból fakad
Tudom hatalmas zúgó áradat
Bár tart az éjszaka!

Az áram mely a kettőből ered
Tudom egyiküket sem előzi meg
Bár tart az éjszaka!

Rejtett az öröklét forrása:
Az élő kenyérben életünk táplálja
Bár tart az éjszaka!

Teremtményeit szólítva jelen van
Kik e forrásból isznak a homályban
Mert tart az éjszaka!

Ezt az élő forrást úgy kívánom!
Ebben az élő kenyérben megtalálom
Bár tart az éjszaka!

II.

SZOMJÚSÁG-FORRÁS

Új versek (1987-1988)

« J'ai connu cette source de soif! »

(Claudel, *Második Óda*)

Tengerek keserű kínja
ringatja-marja szívem
megismertelek édes Életem
s Benned felfedeztem
a születő Halált:
a szomjúság-forrást —
mennél jobban buzog
annál szárazabb a szám
ha nem segít egy nagyobb Szerelem
maholnap belepusztulok!

I. GENEZIS

KEZDETBEN VAN A FORRÁS

Kezdetben van a forrás
amely már csobog
eredetét tehát
nem láthatod

Kezdetben van
fölém hajló anyám
mosolyba nyíló arca
anyámé és enyém
elválaszthatatlan

Kezdetben van a Szó
anyámtól száll felém
benne a feslő értelem
a mag az örök Ige
az Eredet: az Atya ölén

GYENGÉDSÉG

1.

Az idő éjszakája mélyén
a méhvíz tengeréből felmerülve
most szállsz fel a felszínre
keresve a szilárd pontot
a parttalan áradásban
hormonjaidban megmoccan
Anima magzata
a mindenség vérereiben
szétárad derűsen
a Gyengédség

2.

Selyemforrások derűs suhogása
emlékezik mélyvízi létedre
a tó színén vízirózsaként vársz
a nőiség növényvilága dajkál
s a selyem-réten egy Kék Virág
nyújtózkodik a nyári napban
a Gyengédség felsajog
minden mozdulatban

ÚJ KEZDET

Nem kell az őskezdethez visszamenned
úgyis hiábavaló volt e kísérlet
a Kezdetet most megéled —

Eddig szabályos rendben hunyorogtak
a szelíd majd hideg csillagok
irányt mutatott
a Göncöl-szekér rúdja
hajdan Göcsejben
majd tavaly a Szináj tövében
mikor a színarany égbolt
a mély kékbe fordult

De nemrég szétrobbant kozmoszod
megért peteként felhasadt a Hold
tört tojás sárgájaként
szertefolyik a fény
s a Galaktikák közti árkok ölén
elszivárog a csillagtalan űrbe

Ki rendezi el táguló káoszod?

POMPEJI LÁTOMÁS

(1988. július 28, dél)

Kiszáradtak a hajdani kutak
a falrepedésekben kókadt füvek
közel kétezer évesek a kopott kövek
mély keréknyomok őrzik a kocsizörejt
kemény paták csattogását
a Fórum a Vénusz-templom a kocsma
a közfürdők örömházak magánpaloták
némán emlékeznek
a múzeumban vonagló férfi
fájdalmas anya gyermekével
csókba merevült szerelmesek
megkövült *eleven halottak*
mind kiléptek az időből

Megmozdul a történelem filmje
a rémület és látomás elragad:
míg merev szemű pogány istenek
könyökölnek az idő kilátóján
szánalommal szemlélem a lávaömlést
a Vezúv e részeg óriás okádja bensejét
a tűzkígyótól üldözött tömeg
rohan a nyílt tenger felé
vízhalála lesz szabadulása

TE A TENGER MEG A TŰZ

(Második tengerparti elégia)

1988 Ferragosto

1.

A tengerparton egyedül ballagok
talpam alatt a süppedő homok
lehúz — nehéz a szívem is
a fodros habok temetik lábnyomom
békés a víz most meditál a tenger
őskori szörnyek emléke mélyen gyomrába rejtve
hallgat a víz az életbölcső — *a közös víz*
ugyanaz itt is mint lejjebb Afrikában
ahol talán az ősember talpraállt
vagy mint Capriban Ostiában
meg Albano krátertavában...
Milyen jó lenne ha itt lennél velem
s elmondhatnám az életem
feltárnám múltam és remélt jövőm!

2.

Hol voltál mikor még nem ismertelek?
egyszer majd Te is feltárod életed?
A « fordulat éve » jött mikor születtél
én már nagydiák Egerszegen
a pesti Rádióban énekeltünk —
egy leánykar lelkesen
zengte előttünk a Sztálin-kantátát
mi pedig (véletlen irónia?)
egy németalföldi mester dallamát:
« Keletről, Keletről fény árad s kél a nap... »
A téli háztetőkön elnyúltak
a félelem árnyai
a rémuralom farkasa felugatott
hiába vártuk a virradatot
csillagtalan éjbe néztünk kilátástalan

3.

Látod milyen kamasszá tettél!
Most fellobog a diákszerelem:
(ez már a zalai táj nem a tenger)
zsong a vadvirágos júliusi rét
rejtelmeit sugdossa a nagyhegyi erdő
mintha most néznék leendő pályám elé
most még minden lehet:
most írom első versemet
jön egy leány leendő arám
az út végén átlibbensz piros kabátban
égő pipacs a tűzzuhító nyárban
reszketek az izzó sugárban

4.

Gyűjtögetem régvolt emlékeim mézét
s mind Eléd viszem
az ákác- a hárs- a jázminillat sem
oly édes mint hiszem
hisz *akkor még* nem voltál *nekem*
Most szemedtől frissen felragyognak
megfakult csillagok
kíváncsi angyalok
elhúzzák az ég függönyét
a Göncöl most esküvői hintó
száguldunk a tejúti árkok mentén
egyedül maradunk az űrben — ketten
betemet bennünket a hársillatú göcseji éjszaka

5.

Most ez itt megint a tenger
de a *tűzre* emlékezem
nem mentünk fel a Vezúvra
Te voltál a kitörő vulkán
sistergő piros láva

ömlött az éjszakába
a *Fárosz* fénye elsápadt melletted...
Vajon e tűz elhamvad egyszer
a távolsággal csökken a hő?
mindent szétmállaszt a porló idő?
Vágy és félelem csatázik bennem
s az égő seb mélyen sajog
hiába zsongnak itt a hűs habok...
Nem tudtam csak hallottam és olvastam
hogy a szenvedély s a szenvedés egy tőről fakad
hogy a szerelem gyönyört ad
de gyötrő kín is lehet —
most kezdem mindezt megélni Veled!

6.

A tenger zúg néha sirály sikong
száraz facsonkot vetett a hullám a partra
emberi csontváz? enyém? tiéd?
ilyenek leszünk majd egyszer
ha csontunkról a hús lemállik
hogyan bírjuk ki *külön* a halálig?
(Hiányod szüli ezt a költeményt
az lenne a Pokol ha nem lennél!)
De jó hogy vagy! légy csak teljesebben!
Nem! Nem! nem halunk meg egészen
nemcsak emléked emlékem
hanem a lényegünk
megmarad örökre
Pál mondta hogy nem múlik el soha
ha egyszer igazán szerettünk!

7.

A fürdőzők hazatértek egymagam maradtam
a tengerre nagy madárként rászáll az alkonyat
halálmadár — vagy tűzmadár?
(az ég peremén a víz és a tűz összeér)

ha egyszer majd eljön a vég
szeretném *Veled* fújni az alkony tüzét
hogy meghátráljon a közelgő sötét
az éj szene felizzana
s ebben a reményparázsban
önmagát emésztené a halál lánya

MÚZEUMBAN

Látod lassacskán visszatér minden emlék
eleven élet most feslő jelenlét
minden pillanat mit Veled töltöttem
Veled szebb volt minden
szemed tükrében kékebb a kék
s aranyabb arany Fra Angelico táblája
lángolóbbak a szentek glóriái
s a Szixtusz-kápolnában Michelangelo
Utolsó Ítélete sem riasztó —
mikor a szibillákat figyelted felvetett fejjel
féltőn követtelek nehogy eltűnj a tömegben
mikor a régi világtérképeket vizsgáltad
én Téged néztelek és mint huncut diák
szavaidra nem figyeltem — a képzelet szárnyán
messze délszaki szigeten jártam
(Veled kettesben)
az ártatlanság aranykori kertjében
hol örök a nyár...
A végső teremben
a « húsevő » szarkofágok között
hol ránk meredt sok vak szoborszem
fellángolt a szerelem szemünkben
s ebben a mini-nekropoliszban
csintalan csókkal köszöntöttük
a diadalmas Életet

PÁRBESZÉD

Animus

Sok kedves nőből akartam összerakni
azt akit eszménnyé színez ki a képzelet
s most úgy érezem megelégszem Veled
Ki vagy hát? Ki vagy Te nekem?
Nem is tudom megmondani
hiszen múltadat nem ismerem
Ki vagyok én? Kik vagyunk mindketten?
Két villámlás közt mélyülő sötét
vulkánömlés után merevedő két
szobor amilyet Pompejiben láttunk?
Mi a földi lét?
Labirintus, alagút, tömlöc
avagy tégely, anyaméh, bölcső?

Anima

Miért mindig a kezdet és a vég?
miért nem élsz a *most*ban, a *má*ban?
Most itt vagy velem
egymáshoz tartozunk
úgy lehetünk mélyebben egyek
ha a nagyobb Szeretet izzít át
s közösen fogjuk fel sugarát
A szerelem nem csaló öröklét
hunyd be a szemed s *szíveddel lásd*:
fényesebbek a csillagok
a belső éjszakában
ha a Szeretet tüze szívedben ég

Animus

Ilyesmit élt át s írt meg a toledói börtönben
János a « Sötét éjszaka » szentje
s Teréznek magyarázta
az Énekek énekét...

Anima

Hallgass rám most én leszek Beatricéd:
vaksi ez a múlandó földi lét
de ha szívedben kihajt és arcodon alakot ölt
a tiszta szerelem
máris az öröklét
ablakán tekinthetünk be — *ketten*
Ne hidd hogy árnyképed vagyok
alkalom hogy boldog lehess
én is lenni akarok!
Együtt egyek *vagyunk* — egy és más
a személyes lét nem egybeolvadás
csak Istenben
lehetünk egyek és mások
mind a ketten

Animus

De ha a páros út elvész a végtelenben
ha a távolság s a tilalom köztünk egyre nő
ha a hűséget is szétmállasztja a maró idő?
Hogyan lehet az hogy egymáshoz tartozunk?
Ki vagy Te nekem?
Légy hát húgom kislányom
életfakasztó arám
légy meder bölcső dajkáló anyám
maga a Gyengédség!
Légy levegőm szárnyaló szabadságom
a szerelemben együtt szálljunk
önmagunkon túlra!
Ami még hiányzik a mindenből
Tőled kapom mégsem vagy Mindenem
egyetlen dajkám ringat el
a bennem sajgó fölém hajló Végtelen!

Hiába hajtanám fejem
két kebled közé
mint Sulammit vőlegénye
nem menthetsz meg a haláltól
hiába ismételjük vég nélkül: « Szeretlek! »
egymásnak öröklétet szánva
mindkettőnket elragad a vég!
Egyedül Isten elég!
Csak a legfőbb Te — a Szeretet
tud bennünket Szívében elrejteni!
Értsük meg édes Életem
egyedül Ő az Élet és a Feltámadás
Ő lesz a Beteljesedés, miként ő volt a Forrás

SZABÁLYOS IKERPÁLYÁN

Hallgass rám ezt most Neked suttogom
bárhol vagyunk is — a kietlen Holdon
a tengerben vagy az alföldi ködben
most már örökre Hozzád tartozom!
És Te? Miért is kérdezem hiszen tudom
mit mond a szíved szótlanul.

Hiába száll bolygónk céltalan
a lakatlan néma űrben
hiába vesznénk el a táguló mindenségben
bepólyál meleg jelenléted —
Most már tudom:
az Abszolútum nem Hatalom
hanem dajkáló meleg Élet
mióta megérintett Gyengédséged
mélyen érzem
igaz amit a prófétának mondott:
« Örök szeretettel szerettelek
s tenyeremre rajzoltalak téged! »

Most ott megyünk a tengerparton összehajolva
helyreállt a rend a megbolygatott kozmoszban
míg a habok a lábunk csapdossák
felemel bennünk a feldagadó magasság
szivárvány lobog az alkonyatban
szárnyunk nő az aranyló fényben
s szabályos ikerpályán
eltűnünk az ég kelyhében

KIMONDHATATLAN

(Utószó a Genezishez)

1.

Ó selyemforrás: Gyengédség
csendmohában örömcsobogás
kinyíló mosoly
rádnevetek —
így vagyunk egyek
Anyám!

2.

Ó sóhaj mely sziromba szökken
és a csókban kivirágzik
ó jaj lángba lobbanó szerelem
kéj és kín egyszerre
kimondhatatlan! —
kínból kibomló Gyengédséget
kaptam Tőled
második Szülőanyám!

3.

Ó ősi és mindig új Szépség!
mely itt bennem fakad
most ismét megtaláltalak
a kibomló Gyengédségben
meg a csobogó Irgalomban!
Hagyom hogy szeress:
vedd vissza szabadságom
Te légy az én igen nagy jutalmam
és Ő a ráadás — a százszoros!

II. INTELMEK MAGAMNAK

INTELEM

« Örökre miénk a teremtmény,
amelyről lemondtunk. »

(Mauriac)

Nem juthatsz el a lét szívéhez
ha nem tudsz lemondani — nem
nem adok-adsz egyesség ez
halált kíván minden szerelem!
A Végtelen vágya vonítva
keresi az elérhetetlent
állandó vajúdás létünk itt lent
minden semmi Hozzá viszonyítva!

NAPFOGYATKOZÁS

(Vincent Van Gogh halála)

A téboly tündököl majd hirtelen
a sárga lázban bomlik az értelem
a Nap elfedi fél szemét
az auvers-i mezőn Vincent
oson — rejtve fegyverét
Nyögve suhog egy megcsavart cipruság
utolsó perceit éli a világ
a sárga ház a sárga szék a Sárga
örvénylőn bezuhan a sűrű éjszakába

Félholtan hazatántorog
teljes lesz a sötét

De a szellőzködő éjben ifjú napraforgók
keletre fordulnak s csakhamar aranyragyogásban
villogják Vincent szemét

RENÉ CHAR HALÁLÁRA

1.

A kérdésbozótban nem énekel madár
csak kígyó nyújtogatja nyelvét
lustán ásít a felzavart oroszlán
egymásra pislognak a kis gyíkok
a béke és az emberség
elmenekült

2.

Kis lánggal a kezünkben botorkálunk
hajnalváró virrasztók
lábunknál felásítanak a szakadékok
a fájdalom tüskéi figyelmeztetnek:
vagyunk

3.

Isten álmatlanul szemléli birodalmát
szorgos angyalok szájkosarat tettek
az ordító fájdalomra
felenged a görcsbe merevült derű
a lét tüskés bozótjában rigó énekel
hajnalodik

KERESZTREFESZÍTÉS

A kényszerűség vállra fektet bennünket
egy ideig nem sejtjük hogy a rossz
rákként szaporodik szívünkben
szájkosarat tennénk a jajokra
hanyattfekve a csillagokra
tekint véres szemünk
tüzes rostélyon vallat a való
átvert tenyerünkön rubint-stigmák
sarjadnak sajog a tudat
Isten otthonát
ostromolja lázadásunk —
míg a Keresztrefeszített
lehajtott fejjel csendben
imádja az Atyát

MÁRIA

Lengő loncág vagy
Názáret virága
méhzümmögéssel
feléd szállnak
névtelen sóhajok...

Kegyelem kávája
föléd hajolok
mélyedben villognak
születő csillagok

Pecsételt forrás
titkos hatalom
élő vizedet
mindig szomjazom

ÁTKÖLTÖZÉS

(Apám mesélte: Négyéves koromban
mikor szekéren átköltöztünk
Kálocfáról Bárómajorba
a *Vörösparttól* gyalog vonultam be
vígan fütyörészve a cselédudvarba...)

Jókedvemet forrásban fürösztöttem
rigókkal versenyez a füttyöm
napba nézve nyitott szemmel
megyek az alkonyat felé
este már a hajnalra gondolok
amikor az álmos csillagok
szemüket dörzsölve kihunynak
a fenti mezőkön harmatban járva
emelt fővel fütyörészve
érkezem haza az égbe —
anyám kék kötényben
a menny padlóját súrolja szorgoskodva
rámmosolyog amikor éppen ezt fütyülöm:
« Elhuzatom a cigánnyal
százszor azt a régit:
Jegenyefák, jegenyefák
nem nőnek az égig... »

ÍGÉRET

(Louis Massignon emlékének)

Szememben fészket rak Arcod képe
ajkamon Lakomád emléke
hajlékod szívemben itt benn
hol rejtőzöl hát Lélek-Isten?

Mindenütt vagy és mégsem vagy sehol
örök vagy — elporlik a jelen
mert nem vagy érezhetőn velem
Emmanuel — csak a hit birtokol

Pislog a hit nem jelez utat
keresve rejtett Istenséged
a szeretet a homályban kutat
csak a remény marad — az ígéret:

egyszer valóban megláthatlak Téged

CSILLAGPOR

(Pascalra emlékezve)

Belemerültél-e már
a néma augusztusi éjbe
mikor a csillagpor sziporkázik
és a lét szívébe
belemarkol a szorongás?
Néma az ég és néma az ész
csillagporrá omlott az értelem
de csodálkozik a szív magában
mert más rendből való
és más érvei vannak
míg a tejúti árkokban habzó
kanyargó fények elrohannak
s elvesznek az űri éjszakában

HEGYI BESZÉD — MAGAMNAK

Nyitott ablakom előtt alig leng a leanderág
milyen gondtalan a növény és rajt a szeplős virág
mily kérészéletű — remeg a pilleszárny-szirom!

Tegnap is megsuhintott a halálhír
egyre többen távoznak egykorúak — sőt fiatalabbak...
Mindig csak *mások* halnak meg?
Gondolj magadra eljön a te sorod is!
Vagy inkább ne gondolj önmagadra!
mennyi testvéred szenved szükségben fájdalomban
nekik nincs idejük hogy a holnapra
gondoljanak — elég a mai nap baja
ne a magad sorsát firtasd emlékezve-tervezve
mintha a Gondviselésnek egyetlen gondja az lenne
hogy mindent neked-érted rendezzen el
pedig háztartásához tartozik annyi testvéred
meg a csipogó veréb meg a kertben kóborgó cica
amely minden este az anyarigót riasztja...

Ha az Úrnak gondja van verébre réti virágra
neked sem hullik ki egyetlen hajad szála
az ő tudta-akarata nélkül —
élj a mában de ne a *carpe diem*
hanem a Hegyi Beszéd szellemében
bármit hoz is ez a tétova nyár
bólogass csak békésen az esti szélben
mint a leander az ablakod alatt
tudva hogy örök e pillanat

COLLOQUIUM MISERICORDIAE

Istenem, Teremtőm!
Miért kereslek a csillagokban
a mélyülő éjszakában
mikor itt vagy közel a harmatban
a hárslevél erezetében
a leveli béka pislogó szemében
szerelmesek gyengédségében
anyák kínjában
öröm- és fájdalomkönnyben
a szépségben, az irgalomban...

* * *

« Teremtőd és Megváltód vagyok
hatalmam nem a csillagok
mondják el melyekkel kezdetben játszadoztam
Fiam halála került a legnagyobb fájdalomba
s erőm az irgalomban
fejtem ki — azzal hogy neked is megbocsátok... »

* * *

Kezdetem és Végem Istene!
Teremtőm és végső Bírám a számadásnál
Te leszel *Jézus* stigmás és áldó kezeddel
mikor majd a tékozlókat visszavárod:
« Jöjjetek Atyám áldottai... »
Irgalmadtól remélem mennyországod!
Kétoldalt közbenjáróként két Asszony áll:
Fájdalmas Anyád és az én földi anyám
ezért is számítok Irgalmadra...

* * *

« Velem leszel a Paradicsomban! »

(1988. dec. 24)

III.

ÚJABB TÁVLATOK

Megemlékezések, könyvszemlék, tanulmányok

E harmadik részben közölt írások (a *Mérleg*ben megjelent könyvszemlék, a *Katolikus Szemlé*ben, *Szolgálat*ban és *Új Ember*ben már közzétett megemlékezések és tanulmányok) részben a központi témába vágnak, részben érdeklődési köröm távlatait érzékeltetik. Az elmúlt két évben több előadást tartottam, ill. tanulmányt írtam Pázmány Péterről, mivel most emlékeztünk halála 350. évfordulójára. Ezek a tanulmányok, és még egyéb teológiai és filozófiai írások itt nem szerepelnek, mivel távolról sem érintik könyvem tulajdonképpeni kérdéskörét. Majd egy későbbi tanulmánykötetben szeretném közölni őket.

Éppen csak a Pázmány-konferencia és otthoni előadásom emlékezeteként hozom az első két írást, az *Élet és Irodalom*ban közölt interjút, amelyet a konferencia idején Bukta Zsuzsa készített velem, valamint a konferenciáról írt rövid beszámolómat. A többi írás « élethelyzetét » már megjelöltem a « Majdnem napló »-ban.

SZABÓ FERENC

(Bukta Zsuzsa interjúja)

A jezsuita szerzetes 1967 óta a Vatikáni Rádió munkatársa, 1971-től a magyar tagozat vezetője. Most azon a háromnapos, világi és egyházi tudósok részvételével megrendezett egyháztörténeti konferencián vett részt és szólalt fel, melyet Pázmány Péter emlékezetére tartottak Budapesten.

— *Pázmány halálának 350. évfordulóján, tavaly, Rómában Lukács László és az ön szerkesztésében jelent meg egy könyv, Pázmány Péter emlékezete címmel.*

— Kötetünkben, mely több, eddig kiadatlan dokumentumot is tartalmaz, hazai és külföldi szakemberek tisztelegnek a jezsuita bíboros, a katolikus megújhodás vezére, Kosztolányi kifejezésével: « a magyar próza atyja » emléke előtt. Könyvünket az 1984-ben elhunyt Őry Miklós emlékének ajánljuk, aki gazdag Pázmány-dokumentációt hagyott hátra.

— *Mi a most megrendezett konferencia fontossága?*

— Illyés Gyula ezt írta Babits halálának huszadik évfordulójára: « A csárdákban valamikor leghetykébben a falu legnincstelenebb legényei vagdosták a falhoz a poharakat. Telik nekik is rá, van miből, nem nehéz kitalálni, mi hajtotta erre a lelket, milyen hazug önvigasz. A szerencsés nagy népek mellett mi bizony írói értékek dolgában is szegények vagyunk, de annyira még nem, hogy konokan épp a kincseink kiszórásával fitogtassuk a bőséget. » Ezt az illyési gondolatot a tékozló magyar népről húsz-harminc évvel ezelőtt Pázmány örökségére is alkalmazhattuk volna. Mára azonban szellemi hagyatékának ébresztése megkezdődött. Ez a konferencia is arról tanúskodik, hogy több fiatal és idősebb kutató fáradozik az örökség átmentésén. Ezért vállaltam szívesen a részvételt és az előadást.

— *Milyen szerepe van a Vatikáni Rádió műsorának a magyar katolikusok életében?*

— A Vatikáni Rádió a pápa rádiója, tehát elsősorban szentszéki híreket közöl. Terjesztjük a valláskultúrát, missziós tájékoztatót tartunk a világegyház helyzetéről. Évfordulókon irodalmi megemlékezéseket sugározunk neves katolikus írókról, gondolkodókról. *Magyar figyelő* című rovatomban a magyar valóságra reflektálok. A rovatban a marxista valláskritika, illetve az egyház életét érintő írásokhoz, cikkekhez szólok hozzá — ezért járatom többek között a Világosságot, a Kortársat, az Új Írást, a Nagyvilágot és a katolikus folyóiratokat, hetilapokat, így a Vigiliát, a Teológiát, az Új Embert. Fontosabb híreinket átveszi a Magyar Kurir, a püspöki kar félhivatalos lapja. Tevékenységünket a dialógus szellemében folytatjuk. Én már elég korán megkezdtem a kapcsolatok kiépítését az itthoni katolikusokkal — és nemcsak az egyháziakkal. A rádióban magyar költőket szólaltattam meg: például Pilinszkyt, Weöres Sándort. Régi jó kapcsolatom volt Rónay Györggyel, a Vigilia egykori főszerkesztőjével.

— *Mi a véleménye a keresztény hitéletről a mai Magyarországon?*

— Én mindig azt hangoztatom, hogy az egyház élt és él Magyarországon. Az egyház nemcsak a pápa és a püspökök, hanem a hívők közössége. Természetesen az egyházpolitika alakulása hat a hitéletre. Világjelenség ma a szekularizáció és a papok megfogyatkozása — a kettő egymással összefügg. Bizonyos emigrációs véleményekkel szemben én azt szoktam hangoztatni, hogy nemcsak az itteni konkrét politikai-társadalmi rendszer a felelős a hitélet hiányosságaiért, hiszen a nyugati társadalmakban ugyanezt látjuk: az elvallástalanodást. Egy idő óta Magyarországon is terjed a fogyasztói szemlélet, a gyakorlati materializmus, ami Nyugaton még sokkal erősebb. Ugyanazokat az erkölcsi hatásokat, következményeket tapasztaljuk, és erre az állam vezetői is rámutatnak. Szükség van az állam és az egyház, a nem hívők és a hívők összefogására, hogy ezen a helyzeten segítsünk.

— *Ön rádiós szerkesztői munkája mellett irodalmi tevékenységet is folytat.*

— Rendszeresen publikálok a Vigiliában, a Teológiában, az Új Emberben. A budapesti egyetemen magyar—francia szakos voltam. *Szavak forrása csend* című kötetemben Claudel-, Valéry- és Pierre

Emmanuel-fordításokat tettem közzé, bevezetővel. *Őszi ámulat* címmel verseimet és műfordításaimat jelentettem meg olasz, francia és német költőktől. *Mai írók és gondolkodók* címmel kezdtem közreadni egy olyan sorozatot, melyben hívő emberekről írok tanulmányt és válogatást közlök hozzá a műveikből. Az első kötet *Mauriac — önmagáról*. Ezzel a munkával hézagpótló funkciót kívánok betölteni. A Gondolat Kiadó megjelentetett már kötetet olyan polgári gondolkodóról, mint Nietzsche, viszont olyan katolikus gondolkodót, mint Gabriel Marcel még nem adtak ki — pedig már japánra is lefordították. Kedves költőm, Pilinszky János Itáliában megjelent olasz és magyar nyelvű válogatásához én írtam a bevezetőt — a Nagyvilág is közölt róla értékelést. Sokat foglalkoztam Babitscsal. *Jelek az éjszakában* című kötetemben van egy hosszú variáció Pascal egy mondatára. Azt mutattam meg, mennyire hatott Pascal Baudelaire-re és rajta keresztül Babitsra. Hosszú évtizedek után ismét elkezdtem verseket írni. Az ember olyasmit mond el lírában, amit prózában nem tudna: a kimondhatatlant próbálja versbe foglalni.

(*Élet és Irodalom*, 1988. március 11)

PÁZMÁNY PÉTER EMLÉKEZETE

Egyháztörténeti Konferencia Budapesten

1988. február 29 és márc. 2 között nagyszabású egyháztörténeti konferenciát tartottak Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A háromnapos összejövetelt a Magyar Püspöki Kar egyháztörténeti bizottsága, az ELTE középkori és koraújkori magyar történeti tanszéke, történelem segédtudományai tanszéke, valamint a Magyar Tudományos Akadémia egyháztörténeti bizottsága rendezte. A konferencia az első napon, febr. 29-én ünnepi ülés keretében megemlékezett Pázmány Péter (1570-1637), a magyar katolikus megújulás vezére, a nagyszombati egyetem (az ELTE őse) alapítója halálának 350. évfordulójáról, majd a következő két napon — a Szent István halálának 950. évfordulójára meghirdetett jubileumi év keretében — Szent Istvánról, valamint az ezer éves magyarországi egyház történetének különböző mozzanatairól hangzottak el színvonalas előadások katolikus, protestáns és marxista kutatóktól. A konferencia légkörét a tudományos tárgyilagosság jellemezte.

A megnyitó ünnepségen megjelent és beszédet mondott Paskai László prímás, esztergomi érsek; Dankó László kalocsai érsek pedig, mint a püspöki kar egyháztörténeti bizottságának elnöke, mind a három napon jelen volt az előadásokon és részben elnökölt is. Az első napon reggel Székely György akadémikus az ELTE nagy aulájában latin nyelven köszöntötte a Szentszék képviselőjét, Mons. M. Maccarronét, a Pápai Történettudományi Bizottság elnökét, aki felolvasta A. Casaroli bíboros latin üdvözlőtáviratát. Majd ő maga olasz beszédében többek között megemlékezett Fraknói Vilmos és Ipolyi Arnold múlt századi vatikáni kutatásairól. A Szentszék képviselője azt kívánta, hogy a magyar történeti kutatás a jövőben még szélesebb keretek között hasznosítsa a vatikáni levéltárak nyújtotta lehetőségeket.

Paskai László prímás megnyitó szavaiban elismeréssel állapította meg, hogy a konferencia elsősorban Pázmány Péter életművét teszi vizsgálat tárgyává, aki « a magyar történelem és egyháztörténelem meghatározó egyénisége » volt. A konferencia ugyanakkor más egyháztörténeti kérdésekkel is foglalkozik. « Az egyháztörténelem

tanulmányozása — hangsúlyozta a prímás — része a kultúrtörténelem, főleg az európai művelődéstörténet megismerésének. A kereszténység az európai kultúra megteremtésének lényeges eleme volt », alkotó tényező a történelem, a társadalom, a kultúra formálásában. « Biztos vagyok abban — mondotta még Paskai prímás —, hogy a mostani egyháztörténeti konferencia munkája segít sok félreértés tisztázásában, segíti a tisztánlátást és a helyes értékelést, hozzájárul a magyar történelem és kultúra formálásához, amelynek alkotó eleme volt Szent István király óta a kereszténység, és amely által magyar népünk az európai kultúra értékes és megbecsült tagja volt és marad. »

Köpeczi Béla akadémikus, művelődési miniszter « Pázmány Péter, az államférfi » címmel tartott előadást, amelyet márc. 1-én teljes terjedelemben közölt a Magyar Nemzet. Idézzük végkövetkeztetését: « Az egyoldalúságon, amely az 1945 utáni történetírást sokáig jellemezte, túljutottunk és ma a *tudományos objektivitás alapján* tudunk szólni Pázmány Péterről, az ő egész munkásságáról halálának 350. évfordulója alkalmából. »

Az első napon még a következők tartottak előadást Pázmányról: Szántó Konrád OFM, R. Várkonyi Ágnes, Kállay István, Bitskey István, Szabó Ferenc S.J. (Róma), Tarnóc Márton, Hargittay Emil, Mészáros István, Péter Katalin, Granasztói György, Várszegi Asztrik OSB. P. Szabó előadása elején bemutatta azt a gyűjtőkötetet, amelyet Lukács László SJ közreműködésével szerkesztett és adott ki Rómában (*Pázmány Péter emlékezete,* 1987; vö. *Katolikus Szemle* 1987/1); ebben a kötetben több olyan Pázmány-kutató szerepel, akik az ünnepi ülésen felszólaltak.

A konferencia márc. 1-én és 2-án a Bölcsészettudományi Kar tanácstermében folytatta munkáját rendkívül népes közönség részvételével. Ime néhány előadás témája és szerzője: A Szent Jobb (Fábián János); Az 1938-as eucharisztikus világkongresszus (Gergely Jenő), A Szent Korona-elmélet (Kardos József), « Anyanyelvünk, imádságunk » (Holl Béla), A pálos rend középkori liturgiája (Török József), Johanniták a középkori Magyarországon (Érszegi Géza), A jezsuita rend feloszlatása (H. Balázs Éva), Római katolikus egyetemalapítási törekvések a 19-20. század fordulóján (Szögi László), XX. századi magyarországi szerzetesrendi kezdeményezések (Rosdy Pál).

Az 1985-ben Esztergomban és 1987-ben Keszthelyen megtartott egyháztörténeti konferencia folytatásaként ez a harmadik már nagyobb szabású volt, tartamban és tematikában sokkal bővebb, mint az előzőek. Dankó László érsek a febr. 29-i esti fogadáson többek között megjegyezte: « Remélem, hogy folytatás következik Szent István királyunk halálának 950 éves jubileumi évében... Reméljük, hogy a nyári kétnapos tudományos ülésszak is bizonyítani fogja, hogy az egyháztörténet szerves része hazánk történetének. » Kosáry Domokos pedig márc. 2-án, a konferenciát kiértékelő és lezáró beszédében — miután maga is hangsúlyozta, hogy az egyháztörténet szerves része a magyar történelemnek, és így az egyháztörténetírás is integráns része a magyar történetírásnak — nyomatékosan sürgette: hozzá kell fogni a hosszú ideig elhanyagolt, ill. elferdített magyar egyháztörténet forrásainak felkutatásához minden szinten, majd pedig a magyar egyháztörténet tárgyilagos kidolgozásához.

(*Katolikus Szemle* 1988/1)

GÖRCSÖT FELOLDÓ DERŰ

René Char halálára

1988. február 19-én hunyt el Párizsban *René Char* költő, aki 1907-ben született a dél-franciaországi Isle-sur-la-Sorgue-ben. Tanulmányait Aix-en-Provence-ben végezte. Elkötelezte magát Spanyolországban a republikánusok mellett, majd a negyvenes években hazájában az ellenállás egyik vezetője volt. 1945 után Dél-Franciaországba költözött. 1965 után alig hagyta el szülőfalaját. Az eszmélődésnek és a költészetnek élt.

Fiatal korában *A. Breton* és *P. Eluard* mellett a szürrealizmus mozgalmával haladt, majd elvált tőlük és kidolgozta a saját formanyelvét: tömör, kristályos, hermetikus, aforizmaszerű prózaversei a filozófia és a költészet között helyezkednek el. Humanista és egzisztencialista költő: keresi a létezés kulcsát, a titokzatos, érthetetlen valóságot a saját tapasztalatán, értelmén és szívén átszűrve objektiválja. Úgy fejezi ki a valóságot, hogy azt újraalkotja, de nem magyarázza, nem egyszerűsíti le. « A dolgok nagyon könnyűek lennének — írja róla Pierre Berger —, ha a költő egy napon elhatározná, hogy tisztává vagy egyszerűbben meghatározhatóvá, lakhatóvá teszi őket. De vajon ez megvalósítható-e? » Senki olyan következetesen nem alkalmazta a hermetikus elliptikus fogalmazást, mint René Char. Képszerűsége ellenére (számos festő barátja volt és kedvelte a festészetet) elvont marad.

Életszemlélete hasonlít nagy barátjáéhoz, *Albert Camus*-éhez. Vele együtt küzdött az ellenállás idején; ott élték meg a testvériséget, ami Char számára — egy bizonyos természetmisztika mellett — különleges « földszagú » és etikai misztikája forrása lett. Egzisztencializmusa sokat köszön Heideggernek, akivel baráti kapcsolatot tartott fenn. René Char — Camus megfigyelése szerint — a preszokratikusokkal egy bizonyos tragikus optimizmust vallott. « *Ha a villámban veszünk lakást, ez az örökkévaló szíve* » — írta Char. Camus ezt a kijelentését idézi, majd hozzáfűzi: « Char költészete pontosan a villámban vett lakást, és nemcsak átvitt értelemben. Az ember és a művész — mindkettő együtt halad — bevetette magát a hitleri totalitarizmus elleni küzdelembe, ma pedig leleplezi az ellen-

kező és cinkos nihilizmust, amely szétszaggatja világunkat. A közös harcból Char az áldozatot, nem az élvezetet vállalta. » Még az ellenállás, a harc idején, ahogy Camus emlékeztet rá, a költő ezt merte kiáltani: « *Sötétségeinkben nincs hely a szépségnek. Minden hely a szépségé.* » Camus hozzáfűzte: « Ettől a pillanattól, kora nihilizmusával és minden tagadással szemben Char minden költeménye a reménység útját jelölte meg. »

René Charral az egyik legnagyobb modern francia költő távozott el, ahogy a sajtó ismételgette. Kevesek ismerték, forgatták, de akik megszerették, nem tették le vers- és esszégyűjteményeit. A Gallimard kiadó még életében megjelentette Összes műveit a híres Pléiade-sorozatban. (Char a Gallimard-kiadó sajtószolgálatának felelősét, Marie-Claude de Saint-Seine-t vette feleségül, így — minden bizonnyal — könnyebben megnyílt az útja a világhírű Kiadóhoz...)

(*Új Ember,* 1988. márc. 27)

Les Matinaux (1950)

Matutinum

(Részletek)

Les nuits justes

Az igaz éjszakák

Hevesebb széllel
Tisztább lámpafénnyel
Megtalálhatjuk a helyet
Hol az éj ezt mondja: « Átmehettek! »
És akkor tudjuk meg hogy ez igaz
Mikor kialszik a lámpa fénye.

Ó gyengéddé vált föld!
Ó ringó ág hol érik örömöm!
Az éj torka fényes lett
Ami ott benne tündököl
Te vagy bukásom, szerelmem, pusztulásom.

Rougeur des Matinaux

Hajnalpír

Ó nagy fekete sorompó!
Útban a halál felé
miért mindig te villogsz felém?

I.

A felkelő nap lelkiállapota a vidámság a kegyetlen nappal és az éjszaka emléke ellenére.

II.

Amikor az ébresztés a küldetésünk, hajnal előtt patakban mosdunk. Az első bűvölet és az első elragadtatás sajátunk.

III.

Szabd ki esélyedet, szorítsd magadhoz boldogságodat és indulj kockázatod felé. *Ők* majd — téged nézve — hozzászoknak.

IV.

A legnagyobb zivatarban is van egy madár, amely biztonságot ad. Ez az ismeretlen madár. Mielőtt elröppenne, énekel.

VI.

Törj a lényegre: nem lesz szükséged más csemetére, hogy befásítsd erdődet.

VII.

Az izzás hallgatag. Képe nem az. (Szeretem azt, ami elvakít és utána teljesebbé teszi bennem a sötétséget).

IX.

Fújni kell a kis lángra, hogy világosság legyen. Szép tüzes szemek még ráadások az ajándékra.

XII.

Személyes kaland, tékozló kaland, hajnalaink közössége.

XIII.

Hódítás és állandó megőrzése e hódításnak *magunk előtt előre*, hol már hajótörésünk zúg, — eltéríti kiábrándultságunk.

XIX.

Ne panaszkodj, hogy közelebb élsz a halálhoz, mint a halandók.

XXI.

A lehető legkevésbé utánozd az embereket abban, hogy — rejtélyes betegségük folytán — folyton csomókat kötnek.

XXII.

A halál csak azért gyűlöletes, mivel külön-külön éri el öt érzékszervünket, majd pedig egyszerre valamennyit. Szigorúan véve: a hallás maga elhanyagolná.

Toute vie...
Minden élet...

Minden élet amely fakad
megsebez valakit.
Íme a fegyver,
semmi,
te, én, visszafordíthatón
e könyv
e rejtély
amivé te is válsz
a homoktenger keserű szeszélyében

A une sérénité crispée (1952)

Görcsbe merevült derű

Nárcisz, inni kellett, nem pedig magadat csodálni! Többet kockáztattál: *szép maradok*!

Egyetlen madár sem mer énekelni a kérdések bozótjában.

Esős napokon tisztogasd a puskád. (Karbantartani a fegyvert, a dolgot, a szót? Tudni megkülönböztetni a szabadságot a hazugságtól, a tüzet a gonosz tűztől).

A hit világa és a megismerésé között ott van az Első Figura levágott feje, és még korábban Dionüzosz általuk megvetett száraz szőlőfürtje, amely — ki tudja? — holnap talán újra kizöldül.

Hosszú ideig magányosan sírni: ez elvezet valamihez.

Behunyt szemmel, erőlködve, hogy elaludjak, látom amint pilláim mélyén izzik egy parázs, amely a makacs lélek, nappalom dicsőséges hajótörésének pislogó roncsa.

Reszelőajkú idő, egymást váltó arcokkal önmagadat élesíted és lázas leszel...

Az egyensúlyt csak az igazságosság kárára nyerhetjük el. Nem így van-e, anyák, akik csalánnal megtömött hasatokban hordoztatok bennünket?

Kísértés, hogy eltűnjünk a kezek burjánzása mögött.

Tapasztalat, amelyet az élet meghazudtol: ezt kedveli a költő.

Az a pillanat, amikor a szépség, miután hosszú ideig váratott magára, a közönséges dolgokból merül fel, átszeli ragyogó mezőnket, összeköti mindazt, ami összeköthető, meggyújtja mindazt, ami meggyújtható sötétségnyalábjainkból.

A költészetben valamivé válni annyi, mint kiengesztelni. A költő nem mondja az igazságot, hanem éli; és megélve azt hazuggá válik. A Múzsák paradoxona: a költemény igazisága.

Aromates Chasseurs (1978)

Vadászó fűszerillatok

Azt szeretném, ha vén bánatom lent lenne, mint a kavics a folyóban: egészen medrem mélyén. Így vízsodrom gondtalan szaladna.

* * *

Az Idő csendesen suhant évezredeken át, amíg az ember kialakult. Jött az eső, véget nem érő esőzések; azután az ember járt és tett-vett. Megszülettek a sivatagok; feltört a tűz másodízben. Akkor az ember a megújuló alkímia hatalmával elrontotta gazdagságát és lemészárolta övéit. Víz, föld, tenger, levegő követték, de egy atom ellenállt. Ez pár perccel ezelőtt történt.

* * *

Körülöttünk és bennünk minden csak óvás és fenyegetett növekedés. Ezt fellázadó, intenzíven átélt kétségbeesésünk, éleslátásunk és szeretetszomjunk állapítja meg. És annyi öntudat végül betapétázza az elillanót. Drága lakó-kocsi!

Hídépítők

Két part kell az igazságnak: az egyik átmenetünknek, a másik visszatérésünknek. Utak, amelyek ködüket isszák. Amelyek érintetlenül megőrzik boldog nevetésünket. Amelyek összetörve is kimentik a jeges vizekben úszó unokáinkat.

Csonkítók

Elég lett volna egy fényes nem, hogy a végtelenbe nyújtsuk és felemeljük ujjunkat a térben és a dolgok fölé. A mérföldkő megcsonkított, ahol a sás közül kiömlött az egész felfogható forrás. A mi helyünkön gondozzuk a megroppant derekú Időt.

Szibériai jegyzet

A hó nem szaladt már a gyermekek kezébe. Összegyűlt és szülte északi arcunkon a határokat. Ebben az egyre összezsugorodó éjszakában már nem különböztettük meg, ki született.

Miért akkor ez az ismétlés: szikra vagyunk az ismeretlen eredetnél, egyre előre szalad gyújtó lángunk, hogy ez a tűz hörög és ordít a kialvás pillanatában? Semmi más, csak annyi, hogy szenvedők voltunk, elannyira, hogy az óriási csend központjában meghasadt.

Részegség

Amíg az aratás végül is rávéződött a nap réztányérjára, egy pacsirta a nagy szél résében ifjúságáról énekelt, amely csakhamar véget ér. Őszi hajnal a nap tűznyilaitól felszabdalt tükreiben tündökölve három hónap múlva visszhangozná.

S. KIERKEGAARD SZÜLETÉSÉNEK 175. ÉVFORDULÓJÁRA

E. Mounier a II. világháború után kiadott « Bevezetés az egzisztencializmusokba » c. könyvében az « egzisztencialista fa » gyökereire Szókratészt, Szent Ágostont és Szent Bernátot írta, a törzs aljára Pascalt, magára a hosszú törzsre pedig *Kierkegaard* nevét: belőle ágaznak ki, a fenomenológián keresztül, egyrészt a « nihilisták »: Nietzsche, Heidegger és Sartre, másrészt a hívők: Jaspers, Marcel, Scheler, Buber, K. Barth, Szolovjov... De az ágazaton még ilyen neveket is olvashatunk: Blondel, Bergson, Péguy...

A dán filozófust, aki 1813. május 5-én született Koppenhágában és ott is halt meg 1855-ben, joggal nevezhetjük az egzisztencializmus « atyjának ». Jóllehet műve lényegében a XIX. század első felében bontakozott ki, igazában csak száz évvel később kezdődött jelentős « hatástörténete ». Ma is « időszerű » gondolkodó; fontos szellemtörténeti pozíciója tagadhatatlan, bármint értelmezik és értékelik is eszmevilágát. Ezt még Lukács György sem vitatja el, aki *Az ész trónfosztásá*ban meglehetősen negatívan és torzítón mutatja be a vallásos « irracionalista » filozófust, akinek eszméi — szerinte — « reakciósak » és szoros kapcsolatban állnak a hegelianizmus bomlási folyamatával.

Rögtön szögezzük le Gusdorf francia filozófussal: « Kierkegaard szellemi világa a kinyilatkoztatás szellemi világa úgy, ahogy ez az írásokban rögzítve szerepel: azokban az írásokban, amelyek az élő Isten Igéjét közvetítik. A keresztény kinyilatkozatás azt tanítja, hogy az ember Isten teremtménye, vagyis nem önmaga teremtette önmagát. S maga az igazság Isten ajándéka: ha Isten nem közölte volna ezt az igazságot az emberekkel, nem tudták volna fölfedezni. Ez az első és végleges bizonyosság, amelyet Sören Abye Kierkegaard tanult és magáévá tett otthon, a templomban és az iskolában: hihető, hogy Kierkegaard sohasem távolodott el ettől az alapvető bizonyosságtól. A keresztény tanításhoz való hűségen kívül Kierkegaard műve abszurd és érthetetlen ».

Kierkegaard nem alkotott rendszert, mint pl. Hegel, akinek filozófiáját oly sokat bírálta. Pascal gondolattöredékeihez vagy Nietzsche aforizmáihoz, költői eszmefuttatásaihoz hasonlók egyes — irodalmi szempontból is jelentős — írásai. Mint Pascal, a maga módján Kier-

kegaard is rá akar ébreszteni bennünket az igazi létezésre, hogy felébredjünk az álomból és befelé fordulva, az ágostoni « belső örökkévalóságba » megtérve — a bűnből megtérve Istenhez — az isteni igazságot éljük. A bensőségesség vagy a « szubjektivitás » az igazság. Ez a gondolat lépten-nyomon visszatér Kierkegaard írásaiban.

A dán filozófus szerint az emberi egzisztencia a véges és a végtelen, az idő és az örök szintézise. Az idő és az örökkévalóság tulajdonképpen nem szintétizálhatók; az emberi szellem paradoxona éppen az, hogy *életében* szintézisbe hozza ezt a kettőt. Innen ered az ember örök ellentmondásossága: az időben él és állandóan az örökkévalót akarja megragadni. Az idő és az örök egymást kizáró ellentétét az ember a pillanatban egyesíti; ez olyan csodálatos lényeg, amely a tartalmatlan, üres időt — egy pillanatra — « jelenné » változtatja. A pillanatnak az ad tartalmat, hogy lényegileg az örökkévalósághoz tartozik, « az örökkévalóság ablaka » (L. Lavelle szép kifejezésével).

A jelen az a « hely », ahol az emberi szabadság az isteni kegyelemmel találkozik; a jelenben hallom meg — a hit révén — Isten hívását, és a jelenben engedelmeskedem neki, működöm közre vele. Kierkegaard szerint az imában is főleg arra törekszik a hívő ember, hogy meghallja azt, amit Isten mond neki, hogy engedelmesen megtegye akaratát, mégha nem is érti. Az ember minőségi « ugrással » — a hit aktusában — átadja magát Istennek. Kierkegaard eszmefuttatásai a hitről a dialektikus protestáns teológia ihletői voltak. Ezen a ponton a katolikus teológia eltér a protestáns felfogástól, amely túlságosan alábecsüli az emberi értelmet a hit megalapozásában, a kinyilatkoztatás történeti igazolásában. Szerintünk a hitnek értelmes hódolatnak kell lennie. Ez nem jelent racionalizmust (igaz, egyes katolikus teológusok a múltban túlságosan engedtek a racionalizmusnak), hiszen hangsúlyozzuk, hogy a hitaktus az isteni kegyelem műve. Teljesen Istené és teljesen az emberé, de más-más szinten. Mert a kegyelem felfokozza az emberi szabadságot és cselekvővé tesz bennünket. A fideizmus és a racionalizmus között tehát a középúton járunk, vagy inkább: a kettő dialektikus egységét igyekszünk megvalósítani.

Kierkegaard (és már Pascal) helyesen mutatott rá arra, hogy a keresztény hit az egész ember egzisztenciális elkötelezettségét követeli. Igen, egy bizonyos « minőségi ugrásra » van szükség. Választásra

és az igazság megvalósítására, mert csak az jut el a fényre, aki megteszi az igazságot. A hit paradoxonát összefoglalja az, hogy Isten Jézus Krisztusban belépett az időbe, megtestesült, emberré lett. A hit nemcsak egységbe fogja a pillanatok által szétdarabolt, elporló időt, hanem — mivel Krisztus meghalt és feltámadt — Krisztus kortársaivá és sorstársaivá tesz bennünket: az Ő Lelke erejében már elővételezzük az abszolút Jövőt.

(*Új Ember*, 1988. máj. 22)

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT BERNANOS

« 1888. február 20-án születtem Párizsban, ahol szüleim télen tartózkodtak, de gyermek- és ifjúkorom legjobb napjait egy régi vidéki birtokon töltöttem, amely apám öröksége volt, a kis Fressin faluban (Pas-de-Calais); nagy erdők és legelők terülnek el itt, ahol csaknem minden regény-hősömet életre keltettem. » — Így kezdte Bernanos 1945-ben, három évvel halála előtt egyik önéletrajzi jegyzetét. Mindig nagy szeretettel gondolt gyermekkorára és szűkebb hazájára: ezek voltak az ihlet forrásai. Sokszor idézik a *Nagy temetők a hold alatt* szép bevezetőjének vallomását: « Artois vidék útjai késő ősszel, nehéz állat-szagokkal, korhadó ösvények a novemberi esőzésekben, nagy felhővonulások, égzengések, holt vizek... Megérkezve benyomtam a rácsos vaskaput, majd a kandalló tüzéhez közelítettem esőáztatta bakancsaimat. A hajnal jóval azelőtt elérkezett, hogy a lélek csendjébe visszavonultak volna (...) alig megformált regényhőseim, ezek a végtagok nélküli embriók: Mouchette és Donissan abbé, Cénabre, Chantal, és te, te az egyedüli teremtményeim közül, akinek — azt hiszem — sikerült néha körvonalaznom arcvonásait, de akinek nevet nem mertem adni, kedves ambricourt-i plébános... Vajon ti voltatok a mestereim? Ma is azok vagytok? Ó, jól tudom, hogy hiábavaló visszahajolni a múltba. Bizony, életem már tele van halottakkal. De leginkább halott a halottak közül az a kisfiú, aki voltam. És mégis, ha eljön az óra, ő foglalja el az első helyet életemben, összegyűjti szegény éveimet, egészen az utolsóig, és mint a veteránok ifjú feje, csatlakozik a szétzilált csoporthoz, és elsőnek lép be az Atya házába. »

« Az a kisfiú, aki voltam »: Bernanosnál tehát a gyermekség témája a haláléhoz társul. A gyermek összegyűjti élete éveit, regényalakjai kis csapatát, és élükön bevonul az Atya házába. Albert Béguin vette észre, hogy az idézett metafora összekapcsolja a kezdetet és a véget, és hogy a gyermekség és a halál (öröm-szorongás) végigvonul Bernanos egész életművén. A téma utoljára a tuniszi télben tér vissza, amikor — halála előestéjén — megírja *A Kármeliták párbeszédét* a francia forradalom alatt kivégzett apácákról. A két novicia, Blanche és Constance itt utoljára tanúskodnak a Gyermekség és az Agónia titkos találkozásáról.

Most, hogy újraolvastam Bernanos nagyobb regényeit, feltűnt, hogy szinte mindig *éjszaka van*, — « Isten napja » ritkán ragyog, ezzel szemben a « Sátán (Lucifer) napja » veti rá árnyékát arra a belső tájra, ahol a lelkek a reménység és a kétségbeesés, az öröm és az undor, a szeretet és a gyűlölet között vergődnek. De bármennyire sötét is ez a világ, mégsem a kétségbeesésé, hanem a reménységé és a húsvéti öröm az utolsó szó, mert Jézus meghalt a kereszten, mert az isteni kegyelem túláradt ott is, ahol eláradt a bűn. Akiben pislog a hit mécsese, aki « Isten édes irgalmában » bizakodik, aki gyermeki alázattal megnyílik a kegyelemnek, aki nemcsak másokat, hanem önmagát is igazán szereti, az rátalál a szorongásban is az öröm forrására. Ilyen *Az Öröm* hősnője, Chantal, és lelki mestere, Chevance abbé, vagy az ambricourt-i plébános. Az *Egy falusi plébános naplójá*ban olvassuk: « Sokkal könnyebb gyűlölnünk önmagunkat, semmint azt hinnénk. A kegyelem az, hogy elfelejtjük magunkat. De ha már minden gőg meghalna bennünk, a kegyelmek kegyelme az lenne, hogy alázatosan szeretjük önmagunkat, mint Jézus Krisztus bármelyik szenvedő tagját. »

Bernanos a balzaci realizmussal párosítja a dosztojevszkiji lelki (természetfeletti) « szürrealizmust ». A külső valóság leírása valóban csak keret, szimbólum (az éjszaka, a szomorú, szürke táj, az elhagyatott vidék...): a történés, a tragédia a lelkekben játszódik. Predestináció és végzet, kárhozat és megváltás, reménység és szolidaritás a bűnben-megváltásban stb. mind-mind teológiai témák. Kétségkívül, nem kell Bernanost egyházatyává nyilvánítanunk (ez ellen ő maga tiltakozott volna leginkább), de, ahogy már Hans Urs von Balthasar megfigyelte 1954-ben megjelent nagy monográfiája bevezetőjében (*A keresztény Bernanos*): az ilyen nagy katolikus íróknál gyakran élőbb teológiát találunk, mint bizonyos szakteológusoknál. A regényíró, katekizmusán kívül, az újszövetségi írásokat, főleg az Evangéliumokat forgatta, elmélkedte át (meg akarta írni Jézus életét); élő hite segítette arra, hogy megérezze az üdvösség drámáját. A kegyelem (természetfeletti) és a természet csatáját saját maga is megvívta, a kétségbesés kísértésén hőseivel együtt maga is átment.

Balthasar, Milner és Estève Bernanos-kritikái mellett újabban Pierre Gille elemezte Bernanos regényeit (*Bernanos és a szorongás,* 1984). A strukturalista módszert alkalmazva világítja meg a szorongás tematikáját, némileg módosítva (és bírálva) Hans Urs von

Balthasar módszerét és megállapításait, főleg azt, hogy a svájci teológus eleve azonosította a keresztényt és a regényírót, mintegy a keresztény igazságok illusztrálását látva a regényekben. (Ugyanakkor nem állítja azt, mint egyesek, hogy H.U. von Balthasar egy eleve megkonstruált ideológiára fokozta le Bernanos regényvilágát). Kétségtelen, a Balthasar-féle értelmezéseknek megvan az a veszélyük, hogy mintegy zárójelbe teszik a regények belső lendületét, sajátos dinamizmusát, tehát az élethelyzetekre és a szereplőkre kevésbé figyelnek, mint a tematikára.

Pierre Gille — híven a strukturalista módszerhez — egyedül Bernanos regényeinek *szövegét* elemzi, figyelembe véve a variánsokat, javításokat, módosításokat is. Ez a módszer termékeny. De nem lenne az Hans Urs von Balthasar, Albert Béguin vagy Max Milner korábbi intuícióinak felhasználása nélkül. Gille-nek igaza van abban, hogy Bernanos üzenetét nem lehet megfogalmazni regényhőseinek vívódásától függetlenül. Ezekben a regényekben a transzcendencia *tapogatódzó keresésének* vagyunk tanúi, azé a lelki drámáé, ahol a bűnös és a szent nemcsak szolidáris egymással (ezt már a korábbi kritikák is megállapították), hanem bizonyos mértékig felcserélhetők egymással. Mert a szentnek is meg kell küzdenie a kétségbeesés kísértésével, a hívő szívében is ott fészkel a rossz: még az « ártatlan » gyermek sem ártatlan, ahogy Mouchette története példázza; ugyanakkor a gyilkos, az öngyilkos és a parázna is számíthat Isten « édes irgalmára », hiszen Krisztus mindenkiért meghalt, a bűnösökért jött, — « hogy keresse azt, ami elveszett ». A fontos az, hogy gyermeki alázattal megnyíljunk a kegyelemnek. « Ha nem lesztek olyanok, mint a kisdedek, nem mentek be a mennyek országába... »

Mouchette és Chantal testesítik meg a sátánit és az istenit, a kétségbeesést és az agóniában is győzedelmeskedő örömet.

A Sátán árnyékában Mouchette-je még gyermek, ezért megdöbbentő sátánossága, « öregsége » a bűn tudásában. *Mouchette új története* (1937) újra csak egy tragikus « esetet » dolgoz fel. A két leányka között az a közös, hogy — a regényíró szerint — mindkettő tragikus magányban élt és halt meg. Mouchette sátánossága egy évtizeddel később már átengedi a teret a szánandó, szerencsétlen kisleány bűnben is ártatlan alakjának. Az « új » Mouchette részeges apja örökségét (terheltségét?) hordozza, nyomorban él csa-

ládjával; a részeges Arsène erőszakot követ el rajta, anyja ugyanazon az éjszakán meghal; nincs az égvilágon senkije. Bernanos olyan nagy gyengédséggel kíséri tekintetével a leánykát, annyi mentő körülményt sorakoztat fel, hogy amikor a tó vize összecsap az öngyilkos leányka feje felett, azt gondoljuk: nem veszett el; a regényíró-pap, Isten « édes irgalmának » képviselője, feloldozta. (Ezt jelzi a *Mouchette új történeté*-hez írt figyelmeztetés is: « Isten legyen irgalmas mindkettőnek! »).

Chantal de Clergerie (miként lelkiatyja, Chevance abbé) a gyermeki tisztaságot és örömet testesíti meg. Egy kicsit Lisieux-i Terézre emlékeztet, miként az ambricourt-i plébános is. Az öröm a gyermekek és a szentek kiváltsága. De a szentnek bizonyos « lelki éjszakán », sötétségen, gyötrelmeken kell keresztülmennie, hogy a kereszt által — a Keresztrefeszítettel együtt — eljusson a húsvéti öröm fényére. Chantal, aki az orosz sofőr áldozata lesz, lelkiatyja halála után és a saját halála előtt ismeri meg a húsvéti örömnek ezt a két oldalát. Egy bizonyos misztikus elragadtatásban eszmélődik, felidézve Chevance abbé korábban hallott szavait. (Közben a regényíró mint kommentátor kíséri ezt a belső párbeszédet).

« Mi tettem? » — ismételte szomorúan. « Milyen vétket követtem el? » — Nem merült fel benne az a gondolat, hogy talán ok nélkül szenved, céltalan; hogy a felvetett kérdésre nincs lehetséges válasz; hogy szorongása azért van, hogy annyi mással együtt elvesszen az egyetemes derűben, miként egy kiáltás nem száll túl a tér egy bizonyos körén, illetve e körön túl már semmi... Nemde eddig azt hitte, hogy minden napnak elég a maga baja? De eljön a nap, amikor az élet megtöri a kicsik mennyei gondtalanságát, és hirtelen döntő választás elé állít, egy pillanat alatt beletörődéssel helyettesíti az örömet. — « Nem vagyok rezignált! » — mondotta hajdan öreg barátjának. « A beletörődés szomorú. Hogyan lehet beletörődni Isten akaratába? Vajon az ember beletörődik abba, hogy (Isten) szereti? » — Ez világosnak tűnt neki, nagyon világosnak. Csakhogy kétségtelenül van Isten akaratában egy rész, amelyet a szomorú emberi szeretet nem tud teljesen lefokozni, nem tud teljesen beépíteni saját lényegébe. A nagy szomjúság, az örök Szomjúság, elfordult az élő forrásoktól, csak epét és ecetet akart, csak keserűségre vágyott. Egyébként Chantal nem az első ízben érezte, hogy valami új világ határaihoz ragadtatott, amely nagyon külön-

böző attól, amit meg akar élni; de mindig azonnal elfordult tőle, nem akart belőle semmit sem ismerni. Most úgy érzi, hogy az események e világ felé hajtják, hogy máris belép, sőt már belépett ebbe a világba. — « Leányom, mondta még neki Chevance abbé, az eleven gőg nem gondol sem a türelemre, sem a szelídségre... Vízcsepp az izzó vason. » — « De — válaszolta Chantal békés tekintettel nézve rá — ahol a szelídség és a türelem semmit sem tehet, elég az öröm, Isten öröme, amivel mi fösvényen bánunk. (...) A szentek mennyire átlátszók! És én mennyire homályos vagyok, ez a baj! Egy kis világosságot sugárzok néha, fösvényen, szegényen. Vajon Isten nem kér többet? Kristálynak, tiszta víznek kellene lennünk. Hogy Istent lássák rajtunk keresztül... »

Az « örök Szomj », amire Bernanos (a kommentátor) utal *Az Öröm* idézett szakaszában, a kereszten függő Jézus *Sitio*-kiáltása (Szomjúhozom!). A kereszten az emberi szeretet hatalmát magáévá teszi és istenivé fokozza az Istenember, aki magára vette az emberek minden bűnét és szenvedését. Itt a végtelen Szomjúság nem telhetetlen vágy, nem a szegény emberi érosz, hanem maga az *Agapè*, Isten, aki önmagát adja az emberért, együtt-szenved vele, és felajánlja neki isteni életét. Krisztusban az isteni Szeretet abszolút Vágya csatlakozik az emberi szeretet abszolút Vágyához, és ezt betölti teljességével. A Fiú a sötétség, elhagyatottság, kifosztottság közepette nemcsak « beletörődik » az Atya akaratába, hanem teljesen azonosul vele, amikor a Lélekben kijelenti: « Beteljesedett! ». Ez a teljes önátadás kifejezi fiúi mivoltát, kinyilatkoztatja, hogy Isten Szeretet; ez a feltámadás, az élet, az öröm forrása. Ebből meríthetnek mindazok, akik hisznek Krisztusban, akik befogadják a Világosságot és elvetik a sötétség (Sátán) cselekedeteit és a feltámadott Lelkéből élnek. Ennek a húsvéti örömnek a prófétája Georges Bernanos.

(*Katolikus Szemle*, 1988/2)

JONESCO ISTENKERESÉSE

1988 augusztusában a Riminiben megrendezett Meeting (a Népek Baráti Találkozója, amelynek témája ez volt: « A Végtelen keresői, a történelem építői ») Eugène Jonesco és Dominique Probst Maximilian Kolbéról szóló kisoperájával nyílt meg. A román apától és francia anyától származó világhírű drámaíró 1912-ben született Bukarest mellett, 1946 óta Párizsban él és alkot. Ő maga, feleségével, Rodicával, jelen volt Riminiben a bemutatón és interjúkat is adott. Az *Avvenire* munkatársának pl. elmondta, hogy a domonkos P. Carré (kollégája a Francia Akadémián) egyszer azt javasolta neki, hogy írjon egy darabot az auschwitzi vértanú minoritáról, Kolbe atyáról; és ugyanezt kérte a fiatal zeneszerzőtől, D. Probsttól is. Jonesco megírta a szövegkönyvet, Probst pedig zenét szerzett hozzá, így született meg kisoperájuk. Jonesco azt is elmondta, hogy ortodox keresztény nevelést kapott; sokat olvasta az egyházatyákat és a misztikusokat. Jelenleg főleg a szakrum foglalkoztatja, sőt egyedül a szakrális művészetet tartja érdekesnek. Malraux-val vallja, hogy a XXI. század vagy vallásos lesz, vagy egyáltalán nem lesz. Végül az interjúban utalt naplójegyzeteire, amelyekben Isten-kereséséről vall.

A következőkben Jonesco naplójegyzeteiből szeretnék ízelítőt adni: *La quête intermittente* (Gallimard, Párizs 1987). *Meg-megszakadó keresés*-sel fordíthatnánk a sokatmondó címet. A könyvben Jonesco őszinte Isten-keresésének és küzdelmes hitének ad hangot; közben persze reflektál drámaírói tevékenységére, a kor irodalmára és művészetére, életre és halálra, és nem utolsó sorban politikai állásfoglalásáról is beszél. Kezdjük talán ezzel az utolsóval.

Élesen bírálja azokat a baloldali értelmiségieket, akik hosszú ideig nemcsak baloldaliak, hanem kifejezetten kommunisták maradtak, jóllehet sokan, miként ő maga, a román Jonesco, vagy a magyar Koestler is, elég korán leleplezték a sztálini diktatúra embertelenségeit. (Sartre pl. árulónak és gazembernek titulálta Koestlert...) « Nem volt jogunk kommunista-ellenesnek lenni — írja Jonesco —, amikor a 'fiatal' filozófusok kommunisták voltak; sztálinistának kellett lenni, vagy maoistának velük együtt, és most, *utánuk*, azt mondani, hogy tévedtünk: a fényt csak általuk kap-

hattuk. Haragudtak tehát rám, mivel előttük akartam látni, tudni, előttük tudtam. Tilos volt megelőzni őket. Baloldali és anarchista voltam 35 éves koromig... De ők hiú módon az elsők akartak lenni, éleslátóbbak. Sartre néhány évvel ezelőtt azt mondta, hogy a marxizmus az utolsó, a tökéletes, a végleges filozófia. De mihelyt megjelentek az ún. új filozófusok könyvei, egy összejövetelen kijelentette, hogy 'két év óta Simone és én már nem vagyunk marxisták'. Így a ravasz Sartre már nem volt elmaradott, hanem éppen ellenkezőleg, 'előfutár'... » (43-44).

Jonesco kissé háborogva tiltakozik az ellen is, hogy egy újság Beckettnek tulajdonítja az « abszurd színház » (Esslin kifejezése) feltalálását. Igaz, a *Godot-ra várva* 1953 végén jelent meg, de Jonesco *A kopasz énekesnő* c. darabját már 1950-ben színre vitte Nicolas Bataille. *A lecke* (1951), *A székek* (1952), *A költelesség áldozatai* (1953) szintén megelőzték *Godot*-t. « Amikor azt mondják, hogy Beckett az Abszurd Színház megalapítója, elhallgatva azt a tényt, hogy valójában én vagyok, az újságírók és a dilettáns irodalomtörténészek félreinformálnak, és ennek én vagyok az áldozata. Ez tudatos félreinformálás, mert én nem tetszem nekik! Miért? Azért, mert én nem voltam kommunista abban az időben, amikor nem illett nem kommunistának lenni. Nem bocsátották meg nekem, hogy kommunistaellenes voltam őket megelőzve. Ez arcátlanság volt » (46).

Amikor Jonesco így magának követeli az « abszurd színház » alapítói jogát, ez nem jelenti azt, hogy mindvégig megmaradt az abszurd filozófiánál, amelynek hangot adott; éppen ellenkezőleg. Ha a román drámaíró korábban kifejezte a modern ember elidegenedéseit, az elembertelenítő helyzeteket és a humanizmus hiányát, nem akart megrekedni a zsákutcában és a légüres térben (ellentétben bizonyos kritikusainak véleményével), hanem kereste a kiutat, rá akarta ébreszteni a modern embert abszurditásaira, hogy azokon túllendülhessen. Elfogadhatjuk az Angliában élő magyar származású drámatudós, Esslin véleményét: Jonesco optimista és előremutató. Sokkal inkább, mint Genet, Beckett vagy Sartre.

Jonesco világnézeti fejlődése, amelyet most megjelent naplójegyzetei tükröznek, minden kétséget eloszlat erre vonatkozóan. Az idős drámaírót elrettenti a halál, szorongva keresi az öröklétet igazoló « érveket » (néhol a *Kháron ladikján* Illyésére emlékeztet). Miért a munka, az írás? Miért az elmúlás? Milyen az a szeretet,

amelyet felesége, Rodica, és leánya, Marie-France iránt érez? Malraux jegyezte le Ch. de Gaulle-ról szóló könyvében — emlékeztet Jonesco —, hogy Sztálin egyszer kijelentette: « Végül is a halál győz ». Jonesco így töpreng: « A halál tűnik számomra az egyetlen igazságnak, mert ez az utolsó. Ez az a fal, amelyen túlra nem hatolhatunk » (53).

A jelenlegi szellemi helyzetre reflektálva megállapítja, hogy az irracionalitás hatalmasabb, mint a racionalitás, az értelem uralma. « Nem vagyunk urai az eseményeknek, amelyek ellenünk fordulnak. Gyakran kijelentettem és gyakran leírtam — de nem hallgatunk egymásra, nem tehetjük meg ezt, mert az irracionalitás uralkodik — ezer példát hozhatnánk fel: háborúkat indítunk, hogy megvédjük birodalmainkat, aztán elveszítjük a háborúkat; még Jeanne d'Arc is — sugallatai ellenére — nagy katolikus Franciaországot akart teremteni, — és az eredmény: az ateista Franciaország; a bírák-törvényhozók az igazságosság, testvériség, szabadság világát akarják megalkotni, és íme az igazságtalanságot alapítják meg, az eltörlendő kiváltságoknál nagyobb kiváltságokat, az igazságosság helyett a bosszúállást és a büntetést, a megtorlást, a Történelem számtalan boszorkányüldözését; a szabadság helyett a kényszer és a zsarnokság uralkodik. A népek függetlenségét akarták, de az állampolgárok számára a függetlenség nem garantálja a személyes szabadságokat; egyes új 'független' országok más országok által elfoglalt területek lettek, ahol csak növekedett a rabszolgaság más név, a kényszer neve alatt... » (87). Így folytatja Jonesco a modern kor kórrajzát. Meglehetősen sötét történelemfilozófia, amely a Katasztrófát hirdeti.

Ugyanakkor, paradox módon, Jonesco egy bizonyos irracionalitásban, vagy inkább *szupra*-racionalitásban keresi a kiutat. Az « irracionálisban » rejlik az igazság, ott kell keresnünk. És — ismét paradoxon — csak az értelemmel kereshetjük. Kapcsoljuk a *Thanatoszhoz* az *Eroszt* (Freud és Jung tanácsát követve). A rossz (halál) és a jó (szerelem) küzdelmében a Szeretet (Isten) lesz erősebb, ha imádkozunk. Jonesco megállapítja, hogy az Istenbe vetett hit ma már nem nevetséges. « Isten újra megmutatkozik. Megismétlem azt, amit Malraux mondott: a XXI század vagy vallásos lesz, vagy nem létezik. Csakugyan, valami eredményt elértünk: *egyre kevésbé nevetséges Istenben hinni.* Istent figyelembe venni » (89).

Később Jonesco hangja még személyesebb lesz, vallomása néha imába torkollik, Istent szólongatja. « Rodica azt mondta nekem, hogy Tolsztoj naponta többször elimádkozta a Miatyánkot. Miatyánk, ki vagy a mennyekben... Amen ». (Miután leírja az egész Miatyánkot, hozzáfűzi): Istenem, milyen nyugodtak az egek! » (107).

« Sok bennem a bűn, a hiba, a hiúság, sok az önszeretet, nagyon önző vagyok, csak magammal foglalkozom most is, amikor magamról írok; főleg magamra gondolok... Uram, add, add..., hogy megszabaduljak annyi hibámtól, tévedésemtől, gyávaságomtól... ostobaságomtól. Régóta élek. Elveszítettem igen sok időt... Ha Jézus létezik, van Isten. Mivel Jézus létezik, Atyja jelen van. Miként fejezzem ki? Anélkül, hogy én mennék Jézushoz, azt akarom, hogy Jézus jöjjön hozzám... Mintha erőltetni akarnám Istent » (108).

Később Jonesco így reflektál színdarabjaira: « Amikor színdarabjaimat írtam, furcsa intuícióim voltak, furcsák és erősek. Összetörve a nyelvezetet a nyelv káoszát, zűrzavarát hoztam létre. *A kopasz énekesnő* összetört nyelvezete, a *Bérnélküli gyilkos* monológja, és főleg az *Utazás a holtaknál* végső monológija példa erre: végül is eljutottam a látszólagos valóság törmelékéhez, a kimondhatatlan határához; a kifürkészhetetlen határához; az örvényhez. Kétségbe vonni a valóságot, ez rendben van, ez jó, feltéve, ha az ember meg tudja vetni lábát a valóságon-túli világban, a valóságon *túli*ban, nem a valóság *felettí*ben (a szürrealisban). A szürrealizmus összetöri a szavakat újraillesztve azokat; ez külső felületes értelmetlenség. A dadaizmus méginkább összetöri a nyelvezetet; ez igazabb metafizikailag (igazabb?), mint a szürrealizmus, amely irodalomba merül. Misztikusabb, semmint gondolta volna: Tristan Tzara. Műve, miként az én első színdarabjaim, az értelem pozdorjái. Később Tzara a politikának adta magát. Én is az irodalomba, a morálisba merültem. A *Mészárlás-játékok*-ban például a nem-reálist egy középszerű realista szemével éltem meg. Összekevertem a valóságon túlit, a valóságon túlinak banális politikai színezetet adtam. Mégis, úgy hiszem, megjelenik félénken a darabban a valóságon túli is; a *nem*-megjelenés megjelenése; leleplezem ott a valóság hamis megjelenését, meghazudtolom az értelmetlenség játékát. Az értelmetlenség igazi játéka az is, ha 'játszunk' a valósággal, ha kihívjuk azt » (121).

Igen, a szürrealizmusban vagy dadaizmusban megjelent egy bizonyos metafizikai (sőt misztikus) igény. Nadeau szerint a « terem-

tés ajtaján dörömböltek ». Összezúzták Isten teremtését, és valami újat akartak teremteni, de végül maradt a fekete mágia, a nihil üvegszeme, az abszurd. Nem volt meg a valóságon túli Valóság támpontja. Erre utal Jonesco is: « De utána, nincs ott a Szakrum segítő keze. Az örvény szélén, várva az örvény szélén: a szédület. Vallásosan élni, mivel az ember nem tud *élni* misztikusan, metafizikusan. A vallásos visszaállít a földre. A morálisba. A történelembe. A Vallás történelemmé válik. A kimondhatatlan, úgy látszik, helyet ad a kimondhatónak. A Vallás biztonságot ad. A metafizika mindent kihív. De a Vallással az ember időnként újra elérheti a kimondhatatlant, a kifürkészhetetlent, a fizikán-túlit (*méta-physique*). Ismét tud lélegezni. Megpihenni a vallásban, a vallásiban. (...) Csakugyan, a realizmus tart fenn. A realizmus vigasztaló. A realizmus oltalmazó. Realizmus! a látszatnak adott valóság. Szilárdság. Ó, vallásos, a realizmus súlyt ad a látszatnak... Mert végső soron a látszat is igaz. Ez a teremtés ékessége, dísze. Megérteti velünk, hogy az Illúzió is Igazság. Az Illúzióban megalapozott Igazság nem kevésbé igaz, az Illúzió is Igazság, akarom mondani a látszatnak is van valóságos *oldala* (szempontja). Erre az asztalra támaszkodom » (122).

Jonesco filozófiai eszmefuttatása paradoxnak tűnhet, de rámutat pl. a művészi alkotás *valóság*-létére. Hiszen a műalkotásban az értelem a látszaton át, a látszatlétben jelenik meg, egész valósága ebben a megjelenésben van, miként egy mosoly elválaszthatatlan az arctól. « Nagyon rosszul fejezem ki azt, amit mondani akarok, — folytatja Jonesco. Talán éppen azért, mivel a kimondhatatlant akarom kimondani. Térjünk vissza irodalmi sikereimhez: a *Kopasz énekesnő*, a *Lecke*, a *Király meghal* több tízezer példánya, új meg új kiadása. És *A Király* irodalmárként hal meg. » (...) « Jónak lenni, hogy vallásosan élhessek. Én rossz vagyok: sőt, még az sem. Nem vagyok a vallásban. Legyünk előbb a vallásban, — azután, talán csak azután juthatunk egy másik szakaszba. Uram, uram, uram! — Az irodalom elvezethet a valláshoz. Jól van! Utána elveszítem a talajt lábam alatt a metafizikában. Nincs többé támaszték. Nincs többé asztal. Nincs többé szék. Minden szétmállik, kiürül. Látszólag kiürül. Ismét, ismét a látszatban vagyok. De vajon a látszat üressége nem a látszaton túli teljessége? Vajon nem vezet oda? A tele az üresben. Szilárdság, a valótlan teljessége? Az üresség teljessége?... Mit is mondok, de mit is mondok? (...)

(1986.9.4): « Reggel van. A világ igaz. Igen, igen, az kitapintható. Az illúzió vajon nem hazugság, nem csalás, nem a nem-valóság!? Egy biztos: a világ megismerhetetlennek van megalkotva » (124-125).

A napló utolsó két sora:

« Imádkozni a Nem-Tudom-Kihez.
Remélek: Jézus Krisztus » (169).

(*Katolikus Szemle*, 1988/3)

SZERELEM ÉS AMI AZON TÚL VAN

Három verseskötet

Szerelem a címe annak a 150 szonettből álló, kisformátumú, bibliapapíron kiadott versgyűjteménynek, amelynek szerzője az *Irodalmi Újság*ból ismert *Jatzkó Béla*. « A költő hagyatéka, 1984 »: csak ennyi áll a végén; se bevezető, se utószó. Nem sokat tudunk a költőről, aki « ércnél maradandóbb » emléket állított e szonettekkel nagy szerelmének. Tökéletes formaművész, utánozhatatlan lélekelemző, — « tündéri realizmus », sőt néha naturalizmus vezérli. A szerelmi mámorba folyton belejátszik a tudatalatti nyugtalanság: nem lehet megállítani az illanó időt!

« az idő, mint a körmöket a ráspoly,
reszeli-koptatja azt, aminek a
végtelenségig kéne tartania
a szív szerint... »

(*Tudunk-e?*)

A huszonhatodik év Szabó Lőrincére emlékeztetnek e szonettek, ahol valami panteizmus fehér izzásúvá hevíti a testi-lelki szerelmet. Néha még a kedveshez szóló dikció, a párbeszéd is szabólőrinci; csak talán itt kevésbé tragikus az életérzés, mint a gyász-szülte *Huszonhatodik év*-ben. Kevésbé mély a metafizikai reflexió is, bár nem hiányzik itt sem az egzisztencialista tépelődés:

« Boldog vagyok: szeretsz, szeretlek, — és
épp ezért vagyok csupa rettegés;
mint a szemet a túl nagy fény vakká,
boldogságom tesz boldogtalanná.
Mindenem vagy: szépség, egészség, élet.
Mim maradna, ha elveszítenélek? »

(*Boldog-boldogtalan*)

Egy kicsit a *carpe diem*, a « szakítsd le a perc virágát » bölcsessége lengi át a költeményeket; ha nincs örök élet, hát fokozzuk fel a pillanat intenzitását (felismerjük itt Gide és Nietzsche filozófiáját). Bár a szerelmi extázis olyan mély, hogy felsejlik benne valami az örök életből is:

« S ha a testen győz a szellem,
s rájövök, mint egykor Tamás,
hogy mégis van feltámadás?
Akkor se verem majd a mellem:
amit most kapok meg belőled
arra lesz — és milyen! — előleg. »

(*Előleg*)

* * *

Jatzkó Béla mint üstökös tűnt fel és lobbant el. Két másik költőnk előtt még nagy út áll, mégha nem is túl fiatalon jelentkeztek első verskötetükkel. Sajgó Szabolcs S.J. *Elárult látomás* (1987, 136 old.) és Simándi Ágnes *Nárciszok évada* (1987, 128 old.) c. köteteit Tűz Tamás bocsátja útjukra; mindkettő az « Amerikai Magyar Írók » sorozatában jelent meg.

Sajgó Szabolcs (szül. 1951-ben) mint pap lépett a jezsuita rendbe; Kanadában dolgozik (többek között A Szív c. lap társszerkesztője). Versei megjelentek már az Irodalmi Újságban és a Vigiliában, továbbá a *Nyugtalan tengerszem* c. antológiában (Amerikai Magyar Írók, 1984). A mostani kötetet Rohonczyné Kastaly Katalin és Nyilási Tibor képei illusztrálják. Sajgó formabontó; néha Kassák képverseire emlékeztet technikája. De eltérően bizonyos modernkedőktől, akiknek már semmi mondanivalójuk nincs, versei súlyos gondolati tartalommal terhesek. (Ez néha a « költőiség » kárára is van...) De « látomásai », képgazdagsága (néha tobzódása) igazi költői alkatra vallanak. Ahogy Tűz Tamás megfigyeli: « az arabeszkes, kicsipkézett forma mögött benső elmélyedés, gondolati gazdagság, csöndes elmélkedés rejlik, az a babitsi nyugtalanság, amely az egész világot vágyik versbe venni, de még magánál tovább nem jutott. » Sajgó mindig magáról, életérzéséről, látásmódjáról vall, hiszen költői *én*jén keresztül érzi, látja nemcsak a mai emberek bajait, fájdalmát, reményeit, hanem még az anyagi világot, a tárgyakat is. Keresztény tulajdonsága — ahogy Tűz Tamás is megfigyelte — a másokkal való rokonszenves azonosulás, a szenvedőkkel való együttérzés. Blondel ezt nevezte « stigmatizáló rokonszenv »-nek. A francia filozófus ezt Jézusra alkalmazta, de áll a jézusi emberre is, minden igazán szeretőre.

« ki vére ömlött bővebben: tiéd, enyém?
nem is tudom, hogy újra megsebeztelek
azt fájlalom te rejtezel-e bennem vagy

tebenned én? azt sem tudom, de köztünk már
egyfajta nagy vérszerződés naponta szed
adót eltelhetetlenül szavam neked
százszor ígér új életet, és fáj az ár
aki kereszteden, keresztemen te vagy
és én vagyok megint jöjj hát ma is kérlek
vérünk a kenyérhez kehelybe gyűjteni »

(*Kenyérhez vér*)

Szerelem ez is, *amor sanctus*; ez a Jézussal való bensőséges kapcsolat Sajgó Szabolcs emberszeretetének titka. Erről vall egy másik verse is:

« éledő reménnyel kapaszkodj a jövőbe
és magasodj keresztként pusztulás fölé
kanyarogj a fáradatlan úttal
kösd össze a magány árva fészkeit
s ha egy vak koldus leroskad vállaidra
terülj alája türelmesen
várva a Názáretit »

(*Feszülj az ekével*)

Simándi Ágnes (szül. 1954-ben) 1972 óta közli verseit (Új Ember, Katolikus Szemle, Kortárs); az *Isten ege alatt* c. antológiában is szerepelt (Ecclesia, 1985). Igazában csak az utóbbi években ívelt hirtelen magasba költői alkotásával. A liturgia, az Evangélium, az ókeresztény mozaikok és szimbólumok világa ihlette korábbi verseit, amelyek — úgy tűnik — kicsit merevek és egysíkúak voltak, mint a mozaikok. Valami nagy szerelmi élmény hatására szinte lávaömlés történt nála. Az utolsó versek, a Befejezetlen Szimfoniák, vagy a Via creativa thétától ómegáig formailag tűztamásosak, de az élmény a női psziché és lélek legmélyéről feltörő szerelmes-anya-leány-komplexum « genezise »: kibomló teremtés, ahol — Tűz Tamás véleményével ellentétben — nem « kristálysűrű csengést » érzek, hanem robbanást, lávát, vért és verejtéket. Szülés ez, ahol a vajúdás fájdalmaiba az agónia görcsei is belenyilallnak. A mámor és az extázis után bizonyos tanácstalanság, félelem — a menekülés? « Ki elől? hová? miért? » (Torkon akadt szavak).

« Ami utánad következik
a jelenidő halála, temetés
konzervdoboz Állok a sugárzásban
oldott tornacipőben hol is

hagyhatom abba kérdezem
az égetett vázák unalmától
És tudom, hogy fehér folt vagyok
magamnak is, kérdezhetetlen. »

(*Ami utánad következik*)

Megdöbbentő a zárövers (Végül) látomása:

« ... elkészítettem hófehér inged,
halotti nyoszolyánk vár. »

(*Katolikus Szemle*, 1981/1)

TÍZ ÉVE HUNYT EL RÓNAY GYÖRGY

Most, hogy a *Vigilia* áprilisi száma Rónay György halálának 10. évfordulójára emlékezik, Sőtér István nagyon szép tanulmánya a lírikus Rónayról felbuzdított, hogy újraolvassam Gyurka verseit. Elsőnek *A Tenger pántlikái*-t dedikálta 1969-ben miután itt Rómában jobban megismerkedtünk a korábbi párizsi futó találkozás után. Négy előadást tartott a *Vatikáni Rádió* magyar műsora keretében, hármat a mai magyar irodalomról, egyet Claudelről. Akkor — húsz éve már — hangszalagra olvasott néhányat verseiből (*), pl. a *Mérleg*-et, amely az 1974-es válogatott versek címadója lett:

Legszebb éveimet idegen istenek
oltáraira pazaroltam.
Más most aratja le, mit magának vetett.
Én meg itt állok kiraboltan.

Vérét a pelikán kicsiny fiainak
adja, hogy ne vesszenek éhen.
Én, mostohafiú, balgán apáimat
tápláltam, s így folyt el a vérem.

Nem érzi, mit veszít, míg erővel tele
a szív, és csupa kedv a lélek.
De már ötven körül valóban ideje
megnézni, mit mutat a mérleg.

Művetek magyarul hangommal lett örök,
Michelangelo, Rilke, Ronsard.
Saját művem viszont, mint friss szobrok mögött
a sérült kő, tört deszka, rom, sár:

egy halom töredék. Egy szép nap elkocog
a Halál társzekere érte,
hogy elszállítsa, mint romlandó lim-lomot,
az Idő szeméttelepére.

(*) Az előadás során többször « megszólaltattam » Rónayt.

Szót emeltek-e majd akkor, vérem borát
kiszívó nemes szörnyek, értem?
Vagy csak bámultok az öröklétbe tovább
szépségtek gyilkos közönyében?

1960. április

Húsz éve már, hogy Gyurkával, Nellivel és Szőnyi Zsuzsával együtt jártuk végig Róma nevezetességeit. « Közös » élményeinket őrzik az 1969-es *Jegyzetlapok* olyan darabjai, mint a Tündér Rómában vagy Santi Quattro Coronati. Csaknem egy teljes polcsort töltenek meg Gyurka könyvei: a versek, műfordítások, esszék... Élete utolsó évtizedében — mintha csak érezte volt a közeledő véget — hihetetlen energiával betakarította a termést, sajtó alá rendezett korábbi kiadatlan írásokat is, újra kiadott egyeseket, na meg írt, írt szakadatlanul; volt úgy hogy két-három újonnan megjelent könyvét egyszerre küldte meg. Aztán 1979-ben a vékonyka kis kötet *A kert,* amelyben a *Kantáták*, Rónay legérettebb alkotásai jelentek meg, Nelli dedikációjával érkezett: « Ferinek szeretettel, Gyurka helyett is. » Most hogy újraolvasom e verseket, visszaemlékezem a szárszói kertre, ahol egy nyáron elbeszélgettünk, és ahol a címadó *A kert*-et, a második kantátát írta két évvel halála előtt.

A Kert — az Édenkert: a gyermekkor és az idő kezdetén a paradicsomkert, és majd a temetőkert: « Minden a kertből indul, minden a kertbe tér meg. Kerteken / visz át életünk, a kezdettől, az ősitől saját / kezdetünk kertjén át az utolsóig, a nyugtatóig, / s azon is túl a végsőkig, az ismeretlen fényesig. » E kezdő sorok — mint valami zenemű vezérmotívuma, összefoglalják a « témát », a lényeget.

A csöndes szárszói kertben, « túl a nyár javán, a koraősz / békéjében még minden csupa élet ». « Sose volt még / dúsabb a pázsitunk, s nyurgább szárakról sose szállt / a leáldozó nap felé a százszorszép hálaadása. » A költő szemlélődik, szinte mindent leltárba vesz, virágokat, madarakat. — Milyen sokféle madár él a kertben! Tanulhatunk tőlük. A madarak bölcsek, « a madarak szeretik a zenét, leginkább, azt hiszem, Vivaldit, /

Scarlattit, talán Bachot is, a diszharmóniától
azonban elröpülnek. Ezt kedves, te tudod

a legjobban: te játszottál nekik Vivaldit
s láttad, mint élvezik, köréd gyűlve a földön és a fákon,
a könnyedén ujjongó hegedűket... »

« Kertről kertre élünk. De hova lett a régi
kakucsi kert? Eltűnt, nem élte túl a
gyermekkor pusztulását. Emlékszel? Mikor visszatértünk
egyszer, hogy megkeressük, már a nyomát se leltük... »

Később pedig már nem csupán az eltűnt gyermekkor, hanem az ősi Éden jelképe is:

« Minden Paradicsomban kígyó vagy darázs
lakik. S minden Paradicsom veszendő.
Előbb-utóbb kiűzetünk, vagy kiűzzük magunkat.
Csak az emlék őrzi, de az emlék, az őrzi
elveszett édenünket. Emlékszel, mint mutattam
neked, hol állt a három nagy fenyő, s a mohos kertkapu
holtában is mégegyszer megcsikordult, amikor
kézenfogva kiszöktünk holt helyén. Csupán az emlék
maradandó, csak onnan nem lehet kiűzni
senkit, amíg ő maga ki nem űzi.
Belső
édenünkben élünk, ameddig akarunk.
S minél tovább, annál szebben, ameddig élünk. »

A harmadik kantáta, *A méhes* mottója egy thébai fölirat:
« *Halld a holtak vonulásának méhzümmögését* ».

Itt már — egy évvel halála előtt — a halottakra gondol, álmodozva, mint az a fiú, aki « meleg nyári délutánok / mézillatú, zsongó csöndjében, összekuporodva / a bőr díványon » álmodozott... « Hallgatódzott / az álommélyi csöndben, és hallgatta a vonuló / holtak méhzümmögését? / Ki tudja, hol vonulnak / ezek a folyton vonuló, ezek a folyton zümmögő halottak? »

« A holtak nem felelnek
semmilyen mágiára: ezt a fiú is tudta már *azóta*...

[...]

Most már tudod. Ha olykor
szobádban ülsz, vagy vízparton, vagy fák alatt,
s nem gondolsz semmire, csak hallgatsz, és mint a forrás
alá tett korsó, csordultig telsz hallgatással: akkor
megszólalnak. Valami röpke zümmögés,
valami méz- vagy körteédes hang, méhzümmögésnyi
nesz támad valahol, benned, melletted vagy fölötted,
egy jel, hogy vannak, tudnak rólad és szeretnek,
már nem is vágyakozva, csak jelezve, hogy számon tartanak,
s ez a legtöbb; az örök vonulás, egymás körül keringve.
ADD A KEZED. Ez a legtöbb. Hallgassuk együtt
vonulásuk méhzümmögését. »

Mi a legtöbb? Szent Pál szerint: a szeretet. Ez írta a Korintusiaknak:

Szóljak bár az emberek vagy az angyalok nyelvén,
ha szeretet nincs bennem,
csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom...
. . . A szeretet soha el nem múlik...
Ma még csak tükörben, homályosan látunk,
akkor majd színről színre...
Most megmarad a hit, a remény és a szeretet,
ez a három,
de köztük a legnagyobb a szeretet.

Rónay György tudta, megélte ezt, főleg élete őszén. De már a férfikor delén is világosan látta a lényeget, amikor a Korintusi levél szeretethimnuszától ihletve megírta *Hat vers a korintusiakhoz* c. csodálatosan mély és személyes hangú hatrészes költeményét. Ennek 2. részét idézzük:

Magad maradsz maholnap, oly magad,
s úgy hullnak el mellőled a barátok,
hogy az élőknél közelebb találod
magadhoz néha már a holtakat,
kik némán őrzik lent a holt nyarak
közönyös reményét, míg te zord magányod
rideg telében meddőn múlni látod
a napokat, havakat, holdakat: —

rabságod őre, lassankint belátod,
hogy magad helyett az egész világot
kell szeretned, s csak úgy lehetsz szabad,
ha egy helyett milliók rabja vagy,
s elveszve bennük, önkéntes halálod
áldozata lesz a föltámadásod.

A lét és a nemlét titkairól elmélkedve élete vége felé a *Szerápion legendák*ban ugyanezeket a gondolatokat variálja, filozófikusabb és misztikusabb hangon. Mit ér, hogy itt vagyunk? Hová? Magány és mások, szeretet... Az egzisztencialista filozófia tematikája áttéve a költészet regiszterére. Sartre és Gabriel Marcel gondolatait fedezem fel a háttérben. « S az emberek? » « A mások: a pokol? » Ez a verscím — kérdőjellel, idézőjelben, Sartre híres *Zárt tárgyalása* hősének szavai: « L'Enfer, c'est les autres! » Gabriel Marcel, a hívő filozófus, amikor a darabot végignézte, megjegyezte: « Számomra a többi ember: a menny. » Rónaynál ezt olvasom:

« A mások, ismétlem, nem a Pokol. A mások
az Irgalom. Nem mintha nem tudnám a Butaság
s a Hatalom gaztetteit. Nézz végig testemen: bőröm bokától
homlokig csupa sebhely. Mégsincs bennem harag már,
csak irgalom.
. . .
Nekem hihetsz, Szerápion: mégsem a mások a Pokol.
Épp eléggé megjártam poklukat, hát mondhatom:
a Pokol nem a mások, ha *bennünk* nincs pokol.
Ha nincs
mit égessen, fegyvertelen a láng. Mit lehet attól
elvenni, aki mindent odaad? Mitől lehet
megfosztani a semmiért sem törtetőt, a semmihez sem
ragaszkodót?
Egy Angyal mindig készen áll, hogy
érted jöjjön, ha szólítod. Ezért
nincs is pokol, Szerápion, ha magadban kioltod.
A másokét is. Tehetetlenek... »

A mások: az irgalom. Irgalmas szeretet. Igen, végül marad a szeretet. Az ítéleten csak ezt mutatjuk fel Istennek.

Befejezésül idézzük Rónay *Hat vers a Korintusiakhoz* c. költeménye 4. részét:

Mit tartozik rám a kívül levők
fölött ítélni, amikor hatalmam
még ahhoz sem elég, hogy enmagamban
rendet teremtsek, ha nem ad erőt,
aki magában győzte meg előbb
gyöngeségünket, így tárva föl abban,
ami romlandó, a romolhatatlan
igéretét? s talán a szenvedők
azért szenvednek, hogy váddal tetézzék,
nem hogy megosszák a más szenvedését?
s gyógyíthatják-e ápolás helyett
méregként marva tovább a sebet?
Ne feledd el: ahogy te máshoz itt lenn,
úgy lesz hozzád is irgalmas az Isten.

(Megemlékezés a *Vatikáni Rádióban*, 1988.4.14-én)

AUGUSTITIANA

Szent Ágoston megtérésének 16. centenáriumán

386-ra teszik Aurelius *Augustinus* megtérését. Milánó püspöke, Szent *Ambrus* 387 húsvét vigiliáján (ápr. 24/25) keresztelte meg. A fiatal afrikai rétor ekkor 33 éves, pályája felfelé ível. 354-ben született az afrikai Tagastében. Anyja, *Monika* szent lett; apja, *Patricius* 370-ben meghalt. Ágoston 374-ben fejezi be tanulmányait Karthágóban. 372-ben születik fia, *Adeodatus*, akinek anyját nem ismerjük; Ágoston sohasem fedte fel élettársa nevét. 373 után a manicheizmus eszméit vallja; professzor Tagastében, Karthágóban (376), Rómában (383) és Milánóban (384). Megtérése (386) után visszavonul a Milánó környéki Cassiciacumba: elmélkedik, eszmélődik.

Ebből az évből valók « Az akadémikusok ellen », « A boldog életről », « A rendről » írt párbeszédei, amelyek a jubileumra jelentek meg magyar fordításban — más fiatalkori párbeszédekkel — az *Ókeresztény írók* 11. kötetében. A patrisztikai sorozatot szerkesztő *Vanyó* László szerint e dialógusok önarcképet nyújtanak Ágostonról, naplószerűen ecsetelik megtérése *folyamatát*. « Ezek a korai írások tükrözik mindazokat a kérdéseket és nehézségeket, melyekkel szerzőjüknek *akkor*, a hosszas szellemi átalakulás éveiben meg kellett küzdenie... A párbeszédekből meggyőződhetünk róla, hogy Ágoston ekkor sem volt a végletek embere. Az 'első vallomások' nem cáfolják meg, csak kiegészítik a második Vallomásokat. » A *Vallomások* több magyar fordításban megjelent: *Vass* Józseftől (Budapest, 1917); *Balogh* Józseftől (Budapest, 1944); *Városi* Istvántól (Budapest, Ecclesia, 1974, Gondolat, 1982). Az *Ókeresztény Írók* 10. köteteként jelent meg, ugyancsak a jubileumra, *Gál* Ferenc fordításában és jegyzeteivel Szent Ágoston *A Szentháromságról* szóló alapvető műve (Szent István Társulat, 1985).

Említsünk meg még néhány támpontot Ágoston élete második szakaszából: 387 nemcsak a keresztség, hanem Szent Monika halálának az éve is. 388-ban Rómában tartózkodik, majd visszatér Tagastéba és monasztikus életet kezd. 391-ben pappá szentelik Hippóban, 395-ben hippói segédpüspök, majd a következő évtől Hippó megyéspüspöke. 430. augusztus 28-án halt meg.

1986. augusztus 27-én tették közzé *II. János Pál* pápa *Augustinum Hipponensem* kezdetű körlevelét, amely Augustinus megtérése 16. centenáriuma alkalmával bemutatja nemcsak Hippó leendő püspöke megtérését, hanem — főleg a *Vallomások*at idézve — egész életművét. A *Vallomások*ból és más művekből 293 idézet szerepel ebben a jól dokumentált enciklikában, amely kétségkívül valamelyik szakember összeállítása alapján született meg. A Pápa rámutat minden korok egyik legnagyobb lángelméje jelentőségére és üzenete időszerűségére. A körlevél végén ez a fiatalokhoz intézett felhívás olvasható: « Szeressétek a test és a lélek szépségét, a művészet, az erény szépségét, és főleg azt a legfőbb szépséget, amely Istentől származik. »

A 16. centenárium alkalmával számos megemlékezésre került sor. De ezeken kívül több könyv is jelent meg Szent Ágoston életművéről. Itt most *hármat ismertetünk*, amelyeknek közös sajátosságuk, hogy nagyközönségnek készültek ugyan, tehát olvasmányosak, ugyanakkor mégis jól vannak dokumentálva: szerzőik ismerik a felmérhetetlen Ágoston-irodalom legújabb eredményeit is.

VERA PARONETTO: Augustin, *le message d'une vie, Olaszból franciára fordította Noël Bugnard, Paris, Le Centurion, 1986.*

Ez a lelkesen, élvezetes stílusban megírt életrajz főleg azoknak szól, akik először ismerkednek a hippói püspökkel, életével és eszmevilágával. A Szerző jól tájékozott, de a lényegre törekszik, elkerüli a szakkérdésekre vonatkozó adatok túlzott halmozását. Az érdeklődők a jegyzetekben találnak további eligazítást. « Isten egyenesen ír görbe vonalakkal is »: ez a portugál közmondás jól illik Ágoston kacskaringós életére. Nincs lenyűgözőbb regény, mint ez az élettörténet: a természet és a kegyelem csatája (amelyről később Hippó püspöke annyit ír a pelágiánusokkal vitatkozva), beágyazva a IV.-V. századi szellemtörténetbe. Ágoston 19 éves, amikor karthágói tanulmányai idején megismerkedik azzal az asszonnyal, aki 15 évig élettársa (ő így mondta: ágyasa, *concubina*), és akitől Adeodatus nevű fia születik. Ugyanakkor a dicsőségre, nyereségre és házasságra vágyakozik. Nyugtalan szelleme keresi a « bölcsességet »: először a dualista szemléletet valló (a rossz princípiumát eltúlzó) manicheus szektához csatlakozik, és kilenc évig ez a világnézet tartja

hatalmában. *Cicero Hortensius*ának olvasása kezdi más irányba terelni: a « bölcsesség » és az erkölcs, a vallási kérdések új távlatai nyílnak meg előtte. Közben mélyen keresztény anyja, Monika imádkozik érte. Milánóban Szent Ambrus prédikációi feltárják előtte a krisztusi hit szépségeit. Ugyanakkor az újplatonikusok, *Plotinosz* és a keresztény újplatonikus, Marius *Victorinus* eszméi is közrejátszottak megtérése folyamatában. Végül jelentős szerepe volt betegségének is abban, hogy anyjával és barátaival visszavonult Cassiciacumba.

Ágoston megérésének összetevőit és folyamatát alaposan elemzi a következő könyv:

> KURT FLASCH: Augustin, *Einführung in sein Denken, Reclam, Stuttgart, 1980.*

Ez a munka is olvasmányos, de már szakszerűbben dokumentálja Ágoston eszmevilágának *fejlődését.* Egyébként az újabb Ágoston-irodalom, szerencsére, általában történelmi összefüggéseiben és kibontakozásában vizsgálja a hippói püspök életművét. Annakidején pl. E. *Gilson* nagyszerűen bemutatta Ágoston eszmevilágát is, de kicsit hiányzott nála a fejlődés szempontja. Ma már jól látjuk, és ezt illusztrálja Kurt *Flasch*, bochumi filozófiaprofesszor *Hirschberger* tanítványa is, hogy Ágoston « megtérése » nem olyan villámszerű volt, ahogy maga írja a *Vallomások*ban. (*) A kerti jelenetnek (« Vedd, és olvasd! ») előzményei voltak, illetve hosszú utólagos elmélkedés erősítette meg elhatározását. Cicerótól (a sztoikus bölcsességtől) a manicheizmuson át, illetve a szkepszistől az újplatonikusokig (383-385) hosszú az út. Ágoston szellemi fejlődésébe belejátszott betegsége is (talán idegességből származó asztma lehetett), amely lelki-szellemi krízisével függhetett össze. Mindenesetre, Flasch szerint Ágoston « megtérése » nem a hitvallás dogmatikai tételeinek felcserélése, hanem erkölcsi fordulat volt. Amikor életét összehasonlítja a remeték életével, megrendül. Honnan merítik az erőforrást ehhez az élethez? Az ő életcélja az, hogy híres rétor legyen és egy szép asszonyt feleségül vegyen. Karthágótól kezdve ugyan együtt él (Milánóban is) Adeodatus anyjával, de végleges házasságot akar. Egyébként a konkubinátus nem jelentett neki különösebb problémát. (Csak a *Vallomások*ban túlozza el a szexuális élettel kapcsola-

(*) Ugyanezt mutattam meg fentebb Claudel megtéréséről.

tos « szégyenét »). Flasch rávilágít arra is, hogy Ágoston megtérésébe miként játszott bele — a filozófiai eszmélődésen és a betegségen túl — a korabeli politikai helyzet, Milánó szellemi légköre. (A császárvárosban terjed az arianizmus; *Justina* császárnő és *Ambrus* ellentéte ekkor jelentős: Justina, fia, *Valentinianus* befolyására, türelmi rendeletet bocsátott ki az ariánusok javára...) Ágoston milánói professzorságának tehát politikai és propagandisztikus célja is volt: az udvarban beszédeket kellett tartania, és az uralkodó politikáját kellett támogatnia. Például panegiriszt mondott 385. január 1-én, amikor *Theodosius* császár 8 éves fiát konzullá nevezték ki. Ágoston nem nagyon kedveli a politikai bonyodalmakat; megtérése egyben elfordulás a politikától és « megtérés » a filozófiához, a bölcsességhez. Az igazi « bölcsességet » és « igazságot » végül a Szent Pál által hirdetett Jézus Krisztusban találja meg.

Éppen csak ízelítőként emeltünk ki néhány gondolatot — Ágoston megtérésére vonatkozóan — Flasch kiváló munkájából. A szerző végigmegy Ágoston egész életművén: *genetikusan*, fejlődésében mutatja be a nagy egyházatya eszméit: az ifjúkori filozófiai írásoktól a különböző dogmatikai kérdéseket tárgyaló művekig és beszédekig. A donatistákkal és a pelagiánusokkal vitatkozva egyház- és szentségtani kérdéseket, és főleg a kegyelem és a szabadság (eredeti bűn) nehéz problémáit tisztázza, amelyek a középkoron át a protestántizmusig, *Jansenius*ig és *Pascal*ig továbbgyűrűznek. De Ágoston hatástörténetének keretébe illeszthető még pl. *Scheler, Wittgenstein* és *Heidegger* vagy *Blondel* és az « új teológia » is.

391-ben tehát Ágoston — szinte akarata ellenére — pap lesz Hippóban. Négy év múlva Valerius püspök koadjútora, majd 396-ban utóda. Ezentúl már szinte megemészti a munka: a lelkipásztori és tudományos tevékenység. Meg kell cáfolnia a manicheusokat, meg kell védenie az egyház egységét a donatisták ellen, Pelagiusszal szemben pedig a kegyelem mindenhatóságát kell védelmeznie. Ugyanakkor püspöki székhelyét szinte kolostorrá alakítja át, hogy papjaival szerzetesi életstílust valósíthasson meg. Mindvégig « istenkereső » és szemlélődő lélek marad. Élete derekán a *Vallomások* 13 könyvében visszapillant a múltra és mindenütt felfedi életében Isten jelenlétét. Ugyanakkor nyitás is ez a jövő felé, újabb belső távlatok felé: a *Genezis* könyve, a teremtés magyarázata megfelel az ő eszmevilága kibontakozásának, a belső genezisnek, amely a szabadság és a kegyelem kibogozhatatlan története.

Ezt a *genezist* világítja meg tömören, nagy szakértelemmel és beleéléssel a következő könyv:

> HENRY CHADWICK: Augustine, *Oxford/New York, 1986.* — Augustin, *Angolból franciára fordította Alain Spiess, Paris, Cerf, 1987.*

H.-I. *Marrou* és mások klasszikus művei után az angol pap és teológus, Henry *Chadwick*, volt professzor az oxfordi és cambridge-i egyetemeken, ebben a kis könyvben Szent Ágoston lelki-szellemi fejlődését vázolja: Cicero *Hortensius*ának olvasása (373) és halála (430) között vezet a kanyargós út a filozófusokon és az « Írások erdején » keresztül. Közben a hanyatló római birodalom eseményei és az egyházszakadások próbái is belejátszanak szakadatlan a « dialógusba »: e páratlan szellem közben állandóan figyel Istenre, párbeszédet folytat Vele, önmagával (*soliloquia*) és kortársaival.

Egy kis ízelítőt adunk most Chadwick remek könyve utolsó, X. « A természet és a kegyelem » című fejezetéből. 400 körül Rómába jött a brit szigetekről egy világi aszkéta, Pelagius, aki nagy tekintélyre tett szert előkelő körökben lelki tanácsaival. Nem annyira a miszticizmust hangsúlyozta, mint inkább az erkölcsi cselekedeteket, az ember szabadságát. Az ember képes megtartani Isten parancsolatait, még a legnehezebbet, a házasságtörés megtiltását is. Pelagiusnak sokkal pozitívabb felfogása van az emberi természetről, mint Ágostonnak, aki kétségkívül eltúlozta az eredeti bűn hatását (később a protestánsok és a janzenisták reá hivatkoztak pesszimista tanaikban). Az események során Ágoston és Pelagius vitái nyilvánossá váltak. Igaz, több ponton egyetértettek. Mindkettő megengedte, hogy az emberiség rabja valamiféle kollektív bűnnek (Pál Ádám bűnéről beszél). De Pelagius hangsúlyozza, hogy a bűn fizikailag nem örökölhető, tehát mindenki szabad választással megmenekülhet tőle. Isten erkölcsi törvényeket adott a lelkiismeret számára; adott szabad akaratot; lehetővé teszi a bűnök bocsánatát a keresztség és a bűnbánat szentsége révén, és mindig megadja kegyelmét az őszinte jóakarat támogatására. A kegyelem magában nem tehet mindent. Ágoston viszont meg van győződve, hogy az emberiség, ha egy pillanatra magára maradna, képtelen lenne legyőzni a közös önzést és az erkölcsi romlottságot. Pelagius szerint a bűn

és a rossz esetleges, nem szükségszerű. Ágoston úgy gondolja, hogy a bűnbeesés után már nem így áll a helyzet; kiemeli, hogy az akarat természetszerűen elfordul a tiszta jótól és képtelen abban gyönyörűségét találni. Pelagius számára a halál biológiai szükségszerűség, Ágoston szerint a halálfélelem nem létezne, nem lenne olyan egyetemes és mély, ha nem lenne a bűnök büntetése.

Chadwick így folytatja még a két gondolkodó felfogásának szembesítését; kicsit sarkít, de a bonyolult kérdésben kénytelen egyszerűsíteni. A vitatott probléma elemzésével rávilágít Ágoston tanításának leglényegesebb pontjára: hogy ellensúlyozza az ember morális romlottságának fogalmát, hangsúlyoznia kell az egyház szentségei révén közvetített kegyelem erejét, az objektív kegyelemközvetítő eszközök szükségességét. A kegyelem lehetővé teszi a bűnök bocsánatát, amelyet a keresztség közvetít, továbbá táplálja az Eucharisztia által az új életet.

Ágoston a vita hevében (pl. a pelágiánus püspökkel, a dél-olasz származású *Eclanumi Julianus*-szal polemizálva) eltúlozza pesszimizmusát, elannyira, hogy az olasz püspök Ágostont meg nem tért manicheusnak vélte, aki nem tudott megszabadulni Mani korábban egy évtizeden át magába szívott eszméitől.

Kétségtelen, hogy a hippói püspök kitételei a szexualitásról és az eredeti bűnről néha alkalmat adnak az ilyen vádra. Hasonlóképpen a predestinációról (eleve elrendelésről) is találunk olyan állításokat Ágostonnál, amelyeket a Trentói Zsinat helyesen kiegyensúlyoz, amikor a protestánsokkal szemben leszögezi a katolikus tanítást; ezzel viszont megnyitja az utat a janzenista polémiának. Tudjuk, hogy Ágoston és Pelagius vitája továbbgyűrűzik a középkoron át a hitújításig (a mi *Pázmány*unk is mint grazi tanár belekapcsolódik), sőt a janzenizmusig, illetőleg egészen napjainkig. (Lásd pl. H. *de Lubac* munkáit a természetfölötti problémájáról).

De Szent Ágoston bizonyos fogyatékosságai ellenére is, nemcsak minden kor egyik legnagyobb zsenije, hanem, a katolikus egyház egyik legnagyobb tanítója, a Kegyelem Doktora marad. Ez a nagy szent — ahogy a pápai enciklika is emlékeztetett rá — fenséges lapokat írt Isten és az ember szeretetéről. Előre látta a jó mennyei győzelmét, « ahol a győzelem igazság, a méltóság szentség, a béke boldogság és az élet örökkévalóság ».

(*Mérleg*, 1987/3)

SZENT IGNÁC ÉS A JEZSUITÁK

Két évvel ezelőtt a Szent István Társulatnál megjelent Szent Ignác *Lelkigyakorlatos Könyve* [1] új fordításban, kommentárokkal. Előszavában olvassuk: « A Szentlélek mozgalmai magyar földön is új tüzeket gyújtottak a lelkekben. Fiatalok, középkorúak és öregek, világiak és Istennek szentelt személyek vágyakoznak a lelki elmélyedés után. A Szent Gellért Lelkigyakorlatos Házban, amely megnyitása óta folyamatosan telt házzal működik (Leányfalun), állandóan keresett hiánycikk Szent Ignác Lelkigyakorlatos Könyve. Megérett tehát az idő arra, hogy új magyar kiadásával örvendeztessük meg az érdeklődő lelkeket. »

Hasznos lesz, ha ismertetünk néhány újabb idegen nyelvű munkát, amelyek a jezsuita rend alapítójával, illetve éppen a lelkigyakorlatokkal foglalkoznak. Mert itt, a lelkigyakorlatokban kell keresnünk a jezsuiták « hatalmát és titkát ».

Szent Ignác (1491-1556) életével és művével részletesen foglalkozott *Jablonkay Gábor* 1921-ben megjelent hatalmas monográfiája; ez a munka ma is helytálló, bár bizonyos részletkérdésekben újat is hozott az Ignác-kutatás, főleg a római Rendtörténeti Intézet munkássága folytán. Itt említjük *Candido de Dalmases* spanyol jezsuitát, aki 1986. augusztus 25-én hunyt el 80 éves korában. Ő gondozta a Szent Ignác életére vonatkozó szövegek kritikai kiadását, nevezetesen: *Fontes narrativi de Santo Ignatio* (1943-1965, négy kötet), *Exercitia Spiritualia*: *Textus* (1969) és *Fontes Documentales* (1977). P. Dalmases 1979-ben spanyolul közzétett a nagyközönség számára egy *Szent Ignác-életrajzot,* amely 1984-ben *franciául* is megjelent [2]. A szerző ebbe a könyvébe beledolgozta több évtizedes kutatása eredményeit, nem egy részletkérdésben újat hozott, megvilágított eddig homályban maradt pontokat. Ezt az életrajzot főleg a gondos adatközlés jellemzi, néha száraznak tűnik. P. Dalmases kiemeli Szent

---

[1] *Loyolai Szent Ignác Lelkigyakorlatos Könyve*, Budapest, Szent István Társulat, 1986 (Bálint József, Hevenesi János, Morlin Imre, Rózsa Elemér, Ruppert Pál jezsuiták szerkesztésében, a spanyol eredeti és a Hitter-féle fordítás figyelembe vételével).

[2] Candido de Dalmases SJ: *Ignace de Loyola*, Le Fondateur des jésuites, Spanyolból franciára fordította A. Lauras SJ, Paris, Le Centurion, 1984.

Ignác élete mindegyik mozzanatából a jellegzeteset, jelezve a rendalapítás felé mutató tényeket; elhelyezi Szent Ignác kezdeményezéseit, emberi és lelki útját a XVI. század lelki és erkölcsi krízisében, nyugtalan kereséseiben.

Alain Woodrow 1967-1974 között az *Informations Catholiques Internationales* munkatársa volt, utána a *Le Monde* c. tekintélyes napilap vallási rovatának vezetője. A *jezsuiták*ról írt könyvében [3] főleg a rend « hatalmának » nyitját keresi; a történelmi visszatekintés arra szolgál, hogy jobban megértse a jelenlegi helyzetet, a zsinat utáni krízist, a *Pedro Arrupe* generális idején tapasztalt nehézségeket. Nagy segítségére volt *Albert Longchamp* svájci jezsuita, a *Choisir* c. folyóirat igazgatója és a *Témoignage Chrétien* munkatársa. A. Woodrow újságíró stílusban tárgyal témájáról — nem túlságosan rendszeres, néha felületes is —, de sok érdekes szempontot sorakoztat fel, hogy megértsük a jezsuita rend szerepét az egyház történelmében és a mai egyház küldetésében. Vázolja a rendalapító életútját, az első jezsuiták működését. Felvillantja, amolyan « diapozitív-képekben », a rend dicső alakjait, szentjeit, úttörőit és evangelizáló működésüket egészen a rend feloszlatásáig (1773). Ezután a jelennel foglalkozik, főleg franciákat szólaltat meg, amikor a jelen « stratégiáját » bemutatja, körvonalazva a zsinat utáni helyzetet, az ateizmus és az igazságosság problémáira összpontosuló megbízatást. Megmutatja, hogy az egész katolikus egyház megdöbbentő változáson esett át az utóbbi negyed században, és — természetesen — ez a jezsuita rendre is kihatott. A « korszerűsödés » túlzásokhoz is vezetett. De az új általános rendfőnök, a holland P. *Kolvenbach* már élvezi *II. János Pál* pápa bizalmát.

Joseph Thomas francia jezsuita, a *Christus* c. folyóirat igazgatója (a Notre-Dame volt nagybőjti szónoka) a lelkigyakorlatokban látja a « jezsuiták titkát » [4]. Könyvében főleg a Lelkigyakorlatok pedagógiájára, nevelő hatására figyel. Felhasználja a római Rendtörténeti Intézet magyar munkatársa, *Lukács László* SJ vaskos forráskiadványait is (*Monumenta Paedagogica*, MHSJ), amikor a jezsuita nevelési-oktatási rendszer kibontakozására utal. Megmutatja, hogy a Lelkigya-

---

[3] Alain Woodrow: *Les jésuites*, Histoire de pouvoirs, Mesnil-sur-l'Estrée, Éd. J. C. Lattès, 1984.

[4] Joseph Thomas SJ: *Le Secret des jésuites*, Les Exercices spirituels, Paris/Montréal, Desclée de Brouwer/Bellarmin, 1984.

korlatok elsősorban nem a politika, a társadalmi élet vagy a nevelés *közvetlen* szempontjait tartják szem előtt, hanem bizonyos *emberképet* tükröznek. P. Thomas ezt elemzi, és ebből kiindulva mutatja be a jezsuiták pedagógiájának alapjait. Szerencsésen felhasználja a mai antropológia, pszichológia és teológia meglátásait, hogy azok « rácsán » keresztül olvassa és aktualizálja Szent Ignác lelkigyakorlatait.

Az utóbbi évtizedekben megjelent kommentárok a Lelkigyakorlatokról nem mellőzhetik a francia jezsuita, *Gaston Fessard* (1897-1978) monográfiáját a *Lelkigyakorlatok dialektikájáról*. Ennek III. kötete már mint posztumusz munka jelent meg 1984-ben [5]. Mivel a magyar közönségnek eddig még nem mutatták be a legfontosabb, 1956-ban megjelent I. kötetet (a híres *Théologie*-sorozat 35. köteteként jelent meg), azért itt most kicsit bővebben foglalkozunk vele. A II-III. kötetek ugyanis inkább csak kiegészítések, többé-kevésbé közelről érintik a tulajdonképpeni Lelkigyakorlatokat.

G. Fessard *Hegel, Kierkegaard* és *Marx* kiváló ismerője, így a dialektikus gondolkodás egyik mestere volt. Szent Ignác Lelkigyakorlatait a modern filozófia és teológia fényénél olvasta újra. Bonyolult, nehéz elemzéseit itt nem foglalhatjuk össze, de rámutatunk azok lényegére. Minthogy a mai gondolkodás középpontjában az ember történelmi léte, illetve a történelmet alakító szabadság választása áll, P. Fessard e problematika összefüggésében elemzi a Lelkigyakorlatok szerkezetét, főleg pedig a szabadság választását. Az ember történeti létét a szabadság határozza meg; a dialektika kifejezi azt a feltételt, amelynek a szabadságomnak meg kell felelnie, ha általa be akarok lépni a történelem igazságába, amely irányít engem, de amelyet mégis alakítanom kell személyes döntésemmel, és így magam teszem magamat önmagammá. A hegeli és Hegel utáni dialektika P. Fessard számára tehát az előbb összefoglaltat jelenti; ezt veti össze Szent Ignác lelkigyakorlatos megfontolásaival. Paradox módon inkább Szent Ignác világítja meg Hegelt, semmint fordítva. Mert nemcsak a történelemben kibontakozó szabadság dialektikájának filozófiai kidolgozásáról van szó, hanem a szabadság isten-emberi drámájáról; hiszen a hívő számára a szabadság mindig a kegyelemhez kap-

[5] Gaston Fessard SJ: *Le dialectique des exercices spirituels de saint Ignace*, III., Symbolisme et historicité, Paris, P. Lethielleux, 1984. — Előző kötetek: I. Liberté, Temps, Grâce, II. Fondement, Péché, Orthodoxie, Paris, Aubier, 1956, 1966 (Théologie).

csolódik, a cselekvésnek természetfölötti vetülete is van. Az, amit Szent Ignác *electio*nak, választásnak nevez a Lelkigyakorlatok « második hetében », *Isten akarata szerinti* döntés (hivatásválasztás vagy életreform), jóllehet bizonyos emberi « technikákat » is felhasználunk, hogy megtaláljuk Isten ránk vonatkozó akaratát. Fessard azt is megmutatja, hogy az ignáci négy hét miként « felel meg » a lelki élet hagyományos három útjának: a megtisztulás, megvilágosodás és egyesülés hármas mozzanatának.

Itt most még azt a kiegészítő tanulmányt szeretnénk ismertetni (I, 305-363), amely a magyar *Hevenesi Gábor* egyik ignáci mondása (« szikrája ») különböző formuláinak elemzésével világítja meg a természet és természetfölötti ignáci dialektikáját. Fessard elemzését elfogadta *H. Rahner* és *J. Stierli* is.

Jegyezzük meg: Hevenesi Gábor SJ (1656-1715) életéről és *Scintillae Ignatianae* c. összeállításának forrásairól írta doktori dolgozatát 1950-ben *Arató Pál* SJ, aki jelenleg Rómában a Gergely Egyetemen működik, az *Archivum Historiae Pontificiae* c. folyóirat bibliográfusa. Disszertációja 323 gépelt oldal, csak kéziratban olvasható. A *Scintillae Ignatianae* c. könyvecske először 1705-ben Bécsben jelent meg Szent Ignác ünnepére: Hevenesi Gábor Szent Ignác életrajzaiból, mondásaiból az év minden napjára « szikrákat », velős mondásokat, aforizmákat állított össze és azokhoz egy-egy lapnyi elmélkedést fűzött. Mi most csak január 2-i « szikrájával » foglalkozunk. A különböző kiadásokban ennek két formája szerepel:

a) Bécs 1705, Regensburg 1719:

« Haec prima sit agendorum regula: Sic Deo fide, quasi rerum successus omnis a TE, nihil a DEO penderet; ita tamen iis operam omnem admove, quasi TU nihil, DEUS omnia solus sit facturus »;

b) Nagyszombat 1714, Bécs 1718:

« Haec prima sit agendorum regula: Sic Deo fide, quasi rerum successus omnis a DEO, nihil a TE penderet: ita tamen iis operam omnem admove, quasi DEUS nihil, TU omnia solus sis facturus. »

P. Fessard hosszú aprólékos elemzés, történeti, filozófiai és teológiai eszmefuttatások révén kimutatja, hogy az *a*) formula a helyes, ez fejezi ki a természet és a kegyelem (természetfölötti) szervesen felfogott ignáci dialektikáját; azok akik homályosnak, érthetetlennek

tartották paradox volta miatt, a *b*) formulát fogadták el, de tulajdonképpen « felhigították », meghamisították az ignáci felfogást. A maxima (vagy « szikra ») helyes megértése azért lényeges, mivel P. Fessard szerint ez az eredeti forma magába sűríti a Lelkigyakorlatok lényegét, megadja az irányelvet a helyes keresztény cselekvéshez, amely nem tétlen magaelhagyás (passzivitás), hanem tevékeny bízó ráhagyatkozás az isteni kegyelemre (aktív passzivitás). Lássuk tehát magyarul, hogyan hangzik a helyes alapelv: « Úgy bízzál Istenben, mintha a cselekvés sikere teljesen tőled függne, és egyáltalán nem Istentől; mégis úgy vesd latba minden erőfeszítésedet, mintha te semmit sem tennél, hanem mindent egyedül Isten. » A másik, a dialektikát feloldó formula következménye az, hogy szétválasztják a természet és a kegyelem szerves egységét: Istenben bízom, mert mindent ő tesz (kvietizmus), teljesen bevetem erőimet, mintha minden tőlem függne (voluntarizmus). Itt tehát bizonyos kettősség, dichotómia tapasztalható; a természetfölötti helytelen felfogása.

Hevenesi Gábor egyébként így magyarázta a « dialektikus » formulát (Szent Ágostonra utalva): « A gyenge reménység ingadozik, ha nincs meg a kéz támasza. Aki téged, amikor nem voltál, közreműködésed nélkül megteremtett, most már nem üdvözít és segít közreműködésed nélkül. (A magyar közmondás is erre emlékeztet: Segíts magadon, az Isten is megsegít!). Add te a szikrát, Isten felszítja a tüzet; vesd el a magot, ő adja a növekedést. Így a vágyból növekszik minden, különben meddőn elszárad. Bármit akarsz is, semmit sem tehetsz Isten nélkül. Ő viszont semmit sem akar, bár képes rá, nélküled. Istennel szövetkezve mindent megtehetsz. Isten kegyelme, amely másokban annyit művelt, nem veszíti el egyedül benned hatóerejét, csak te el ne veszítsd a belé vetett bizalmat. Hol van reménységed? »

Hugo Rahner így magyarázza a formulát: « ... zseniális leírása az ignáci dialektikának... Ez azt jelenti: minden tevékenységben tudatában kell lennünk annak, hogy Isten tesz mindent, és hogy az Istenbe vetett bizalom csúcsán sem kell megfeledkeznünk a saját (szükséges) közreműködésünkről... Ami jellegzetesen ignáci, az a következő: teljesen át kell adnunk magunkat a feladatnak, de bensőleg mindig szabadnak kell maradnunk, hogy mindent Isten kezébe helyezzünk... » « Más szóval: (Ignác) azt akarja, hogy fiai olyannyira bízzanak Istenben, mintha minden művük tőle függne. Pontosabban: érezzük, hogy teljesen megragadott bennünket az Istenbe vetett teljes

bizalom látszólagos esztelensége, és ugyanakkor odatenni a mi hozzájárulásunkat. És megfordítva: sohasem felejteni el Isten bölcsességét, még a legbölcsebb emberi cselekvés kellős közepén sem. Még pontosabban: minden cselekvés után visszatérni a belső szabadsághoz, hogy Isten békéjében nyugodjunk el, ahonnan elindult az Isten által felkeltett és fenntartott tevékenység körkörös mozgása. » (Idézi: J. Stierli a 6. jegyzetünkben hozott könyve 167-168. oldalain).

Visszatérve G. Fessard-ra: a Lelkigyakorlatok dialektikájáról szóló monográfiája II. kötetében (1966) a Fundamentum, a bűn és az egyházzal való együttérzés szabályai ignáci értelmezését adta (számos kitérővel). A most recenzált III. kötetben pedig — mintegy kiegészítve az előzőket — a szimbolizmus és a történetiség problémáit vitatja meg *E. Ortigues, C. Lévi-Strauss* és mások munkáira hivatkozva, tehát elsősorban a nyelvezet, a szimbolizmus kérdéseit vizsgálja a strukturalista nyelvészet eredményeit is felhasználva. De ez mindig azt célozza, hogy megvilágítsa a történelemben élő és tevékenykedő ember szabadságának isten-emberi drámáját. Közben az engedelmesség kapcsán *Hruscsov* egy beszédét elemezve kitér a kommunizmus, illetve a leninizmus módszerének lényegére. is.

Az előbb már említett *J. Stierli*: « Keresni Istent minden dologban » c. francia könyvének [6] német eredetije 1981-ben jelent meg. A neves svájci jezsuita tanulmányai Szent Ignác híres formuláját — a jezsuiták egyik szabályát — világítják meg. P. Stierli helyesen rámutat arra, hogy mindennek forrása Szent Ignác lelki, misztikus élménye, illetve a Lelkigyakorlatok: a rendalkotmányt is innen érthetjük meg. A jezsuita lelkiség « forrásai »: a Zarándok naplója, Ignác önéletrajza, a Lelkigyakorlatos Könyv, a levelek, a konstitúciók szövegeinek elemzésével — mindig kristálytiszta gondolatmenetben — rányitunk a jezsuiták « titkára ». Szemlélődők a tevékenységben, a hozzáértést és a hatékonyságot a szellemek megkülönböztetése révén bontakoztatják ki, Isten dicsőségét és akaratát (jelenlétét) keresve mindenben. A lelkigyakorlatokat lezáró *Ad amorem* — szeretetről szóló — szemlélődés mindent összefoglal. Ezt pedig a Hevenesi-féle eredeti formula (« *Sic Deo fide...* ») sűríti maximává: minden lelki tevékenységben Isten és az ember együtt cselekszik, másmás szinten, elválaszthatatlan egységben. Mindent Isten tesz és min-

[6] Josef Stierli SJ: *Chercher Dieu en toutes choses*, Vie au coeur du monde et prière ignacienne, Németből fordította P. Emonet SJ, Paris, Le Centurion, 1985.

dent az ember, Istentől függve. Isten és az ember tevékenységét nem lehet *egymás mellé* helyezni, de még arra is ügyelni kell, hogy a természetfölötti nem valami *felsőbb emelet* (nincs dualizmus, dichotómia), mert Isten (kegyelem) és ember (szabadség) elválaszthatatlan egységet alkot, mégha más-más szinten érvényesül is hatóerejük. Isten tevékennyé teszi a teremtményeket, *Dieu* fait se faire *les choses,* mondja Teilhard, helyesen kifejezve a természet és a kegyelem ignáci viszonyát. Istentől függve magunk tesszük magunkat önmagunkká. (A szabadság önteremtő!).

Dominique Bertrand francia jezsuita *Szent Ignác politikájáról* írt egy közel 700 oldalas monográfiát [7]. Elemzi Szent Ignác 7.000 levelét és így mutatja meg a jezsuita rend alapítójának politikai, közéleti befolyását, illetve azt, miként működött nála a Lelkigyakorlatokban ajánlott *discretio spirituum,* a szellemek megkülönböztetése, vagyis a « választás »: Isten akaratának keresése és megtalálása. Ha az ember Isten dicsőségét keresi, figyelmét az emberre kell irányítania; az emberi tevékenység, a társadalmi-politikai élet szövevényében pedig óhatatlanul szembetaláljuk magunkat a *hatalom* problémájával. Ignác « politikája » evangéliumi bölcsességről tanúskodik: a társadalmi kapcsolatokban áthatja lelkét Isten Jézus Krisztusban megvalósuló uralmának eszméje. Elsősorban mindig Isten országát keresi. És ezért a lelkigyakorlatos *indifferencia* (vagyis igazi szabadság, diszponibilitás), valamint a *magis,* annak vágya és keresése vezérli, ami *jobban* a célhoz vezet, vagyis Isten dicsőségét és a lelkek javát szolgálja.

Befejezésül jelzésszerűen ismertetünk négy *Teilhard de Chardin*ről (1881-1955) megjelent könyvet. (8-11) Amint az imént jeleztük, Teilhard-nak sikerült kifejeznie, főleg « Az isteni milió » (« Benne élünk ») c. könyvében, az ignáci lelkiséget, az emberi erőfeszítés és a természetfölötti helyes harmóniáját, szerves egységét. Túlhaladt a világmegvető, világtól menekülő hamis lelkiségen; hirdette, hogy az emberi erőfeszítéssel siettethetjük Isten országa eljövetelét: mintegy előkészítjük a teremtés nagy ostyáját a végső átváltoztatásra, amelyet a feltámadt Krisztus Lelke visz véghez. Ez derül ki abból a kommentált szövegválogatásból, amelyet *Ina Bergeron* nővér és *Annie-Marie Ernst* állított össze « Az Egyetemes Krisztus és a fej-

---

[7] Dominique Bertrand SJ: *La politique de S. Ignace de Loyola,* Paris, Cerf, 1985.

lődés » címmel. *P. Leroy* SJ bevezetőjében elmondja, hogy a könyv Mlle *Jeanne Mortier,* Teilhard titkárnője és műveinek kiadója ötlete alapján készült (Mlle Mortier 1982-ben meghalt). A szövegválogatásból az is kiviláglik, mennyire *Szent Pál* kozmikus krisztológiája járta át Teilhard eszmevilágát, aki — természetesen — evolucionista világba « helyezte át » Szent Pál statikus szemléletét [8].

Teilhard születésének centenáriuma alkalmával 1982 őszén a Radio-Canada interjúsorozatot készített a nagy jezsuita gondolkodóról. A legjobb szakembereket hívták meg a mikrofon elé. Ezeket a beszélgetéseket tartalmazza az 1985-ben megjelent « Pierre Teilhard de Chardin: győzelem az értelmetlenség felett » c. kötet [9]. Jóbarátok, tudósok, filozófusok, teológusok és egyéb szakemberek tanúságtételét és értékelését olvashatjuk ezeken a lapokon, amelyek — minthogy rádióban elhangzott beszélgetések voltak — könnyen érthetők nem szakemberek számára is.

Jean-Baptiste Fages könyve viszont — « Teilhard de Chardin és az új tudományos kor » [10] — szembeállítja Teilhard és kora tudományos felfogását a századvég tudományos eredményeivel. Túl a naív csodálkozáson és a teilhardizmus eleve elhatározott elvetésén, tárgyilagosan mérlegeli, hogy mi a maradandó a francia paleontológus tudományos világképében. Különösen is figyelemre méltó (marxista környezetben élőknek fokozottabban) az, amit a Tudomány és a Hit viszonyáról elmond. A szerző nem tagadja a teilhard-i misztika és lírizmus, a nagy intuíciók értékeit sem.

A « Teilhard és a tudás egysége » [11] c. gyűjtőkötet a washingtoni Georgetown Egyetem jezsuitái által (Teilhard születésének centenáriumán) szervezett szimpózium anyagát teszi közzé. A világ különböző részeiről neves szakemberek (*K.E. Boulding, F. Copleston, R.E.F. Leakey, R. Panikkar, I. Prigogine, P. Soleri)* vettek részt a szimpóziumon.

(*Mérleg,* 1988/2)

---

[8] Ina Bergeron - Anne-Marie Ernst: *Le Christ universel et l'évolution selon Teilhard de Chardin,* Paris, Cerf, 1986.

[9] En collaboration: *Pierre Teilhard de Chardin,* La victoire sur le « nonsens », Montréal, Éditions Paulines, 1985.

[10] Jean-Baptiste Fages: *Teilhard de Chardin et le nouvel âge scientifique,* Toulouse, Pensée/Privat, 1985.

[11] Thomas M. King SJ - James F. Salmon SJ (szer.): *Teilhard and the unity of Knowledge,* New York, Paulist Press, 1983.

M. FOUCAULT ÉLETMŰVÉNEK MEGKÖZELÍTÉSE

A tudás archeológiájától az erkölcs genealógiájáig

A strukturalista hullám idején, a hatvanas-hetvenes években egyesek Michel Foucault-t (1926-1984) az áramlat képviselőivel « strukturalistaként » emlegették, főleg *A szavak és a dolgok* c. műve alapján, ahol felhasználta a strukturalista nyelvelemzés néhány szempontját, és főleg sokat átvett a divatos terminológiából. De csakhamar világossá vált a szakemberek szemében, hogy Foucault más égtájak felé tájékozódik, főleg Nietzsche árnyékában. Módszere és terve már a hatvanas évek elején is más volt, « *másképpen gondolkodott* », mint a « divatos » strukturalisták. Az 1968-as események elcsitultak, Foucault katedrát kapott, és kifejtette sajátos módszerét, amelyen egyébként később változtatott is: *a tudás archeológiájától az erkölcs* (*szexualitás és hatalom*) *geneológiájáig* meglehetősen hosszú utat tett meg [1]. Hirtelen halt meg 1984-ben, rövid kórházi tartózkodás után, az AIDS vitte el.

Ki volt Michel Foucault?

Életéről keveset tudunk, ő maga nem igen vallott magáról, nem tartotta lényegesnek az életrajzi adatokat. Foucault szellemesen kijelentette: « Semmit sem tudok magamról. Még halálom időpontját sem ismerem. » Hihetetlen munkabírással életének nagyrészét könyvtárakban töltötte, hogy « feltérképezze » a kultúrtörténetet, hogy megvilágítsa az embertudományok megszületését, illetve hogy megértse a szexualitásról és a hatalomról szóló mai « beszédet », ezek gyakorlását.

1926-ban orvos fiaként született. Talán ez « predestinálta » arra, hogy az őrültség és a klinika megszületése történetét tanulmányozza. Persze, mint majd látjuk, több volt ez, mint « történet », ezekkel a « mikroelemzésekkel » már módszere « eszközeit » dolgozta ki. 25 éves korában megszerezte filozófiai diplomáját; elkezdett érdeklődni a kultúrtörténet iránt: a zene, festészet, költészet, irodalom mellett

---

(*) Az elemzett, ill. felhasznált művek jegyzékét lásd a szemle végén.

az ún. embertudományok érdekelték, ezek « előtörténetét » kezdte kutatni. 29 éves korában Svédországba ment (pár évig Uppsalában dolgozott), majd Lengyelországban és Hamburgban tartózkodott. Visszatért Franciaországba, de később is sokat utazott: Braziliában, Tunéziában, majd pedig — miután 43 éves korában a Collège de France professzora lett és pályája magasra ívelt — vendégelőadóként szerepelt külföldön: 1970-ben az Egyesült Államokban és Japánban, 1971-ben Montréalban, majd újra az USA-ban, 1973-ban Montréalban, New York-ban, Rio de Janeiro-ban; 1975-ben először jár Berkeley-ben, ahova később többször visszatér, majd Brazilia, Kalifornia, Teherán, Japán következik, végül 1981-82-ben Lengyelország. Közben sorra jelennek meg művei, amelyeket mindjárt bemutatunk.

Franciaországban a háború másnapján az egzisztencializmus (Sartre) és a fenomenológia (Merleau-Ponty) volt a « divatos » hullám. Nem tiszta állapotban jelentkeztek ezek az irányok; mert pl. Sartre felhasználta a fenomenológia módszerét és némileg a *történelmi* materializmust is (bár a *dialektikus* materializmust élesen bírálta ő is, Merleau-Ponty is a Lukács Györggyel folytatott vitákban). A marxista Althusser is — aki pedig hűséges akart maradni a párthoz — « revizionista » nézeteket vallott; a fiatal Marxra hivatkozva és felhasználva a pszichoanalizist is, próbálta « modernizálni » a marxizmus-leninizmust. Kezdetben Foucault is a marxistákkal tartott, de az ötvenes évek elején — Sztálin halála után — elfordult a kommunizmustól. Szakítása 1956-ban lett végleges, amikor Hruscsov leleplezte Sztálin kegyetlenségeit és hatalmi visszaéléseit.

Foucault befolyása egyébként bizonyos fiatal értelmiségiek körében, a Vincennes-i Egyetem, a Collège de France és az irodalmi szemináriumok hallgatói körében volt a legjelentősebb. Egy időben Foucault, Lacan, és — kisebb mértékben — Althusser és Barthes voltak az ifjúság « bálványai ». Foucault mesterei pedig: kezdetben Marx, Freud, Bachelard, Dumézil, Lévi-Strauss, majd egyre inkább Nietzsche. Ez utóbbi befolyására visszatérünk. *A szavak és a dolgok* (1966) pedig, mint már említettem, a R. Jakobson féle strukturalista nyelvészet elemeit használta fel, miként Lévi-Strauss is a primitív társadalmak elemzésében, strukturalista etnológiájában. Foucault egyetértett Lévi-Strauss-szal az emberi alany és a történelem elvetésében.

« A hatvanas évek elején a francia szellemi környezet a következőképpen mutatkozik. Sartre korábbi és antagonista nézeteiből meg-

alkotta szintézisét (*A dialektikus ész kritikája*). A strukturalisták ennek elvetésével születtek meg. Lévi-Strauss képviselte ezt a strukturalizmust a legtisztább állapotban. A pszichoanalitikus Lacan, miután lingvisztikai elemeket vezetett be elemzéseibe, eltávolodott korábbi mestereitől: Heidegger, Husserl, Sartre. A marxista Althusser a történelem oldalán maradt, de a « történetiség » igen általános, konkrétumoktól megfosztott fogalom lett nála. A « struktúrák » fontosabbnak tűntek neki, mint az « események ». Távolabb állt, inkább a strukturalizmus, mint a marxizmus oldalán, R. Barthes. De — ilyen madártávlatból nézve a franciaországi szellemi helyzetet — *hol volt Foucault helye?* Miként a strukturalisták, ő is elvetette az alany és a történelem filozófiáit, amelyek az okság, az ellentmondás és a teleológia (célszerűség) fogalmain alapultak. Ez magyarázza, hogy őt is a strukturalisták közé sorolták, és hogy olyan nehezen tudta magát elkülöníteni tőlük. Mert Foucault elvetette még azt a formát is, amellyel a strukturalizmus elvetette az alanyt és a történelmet. Mert a strukturalisták, amikor elutasították a XIX. század szubjektivizmusát és historicizmusát, visszaestek ugyanennek a kornak a szcientizmusába, amely az igazságon és az objektivizmuson alapult. Foucault-nál más volt a helyzet, legalább is *A szavak és dolgok* (1966) szintjén világosan más, mégha *Az elmebaj története* (1961) szintjén ez még nem is volt olyan nyilvánvaló... » (Alan Sheridan, 235-236).

Lássuk most Foucault fejlődését fontosabb műveinek elemzésén keresztül.

I. *Az elmebaj történetétől a szexualitás történetéig*

Lényeges látnunk rögtön, hogy a Foucault könyvcímeiben szereplő « történet » nem a megszokott értelemben vett történetírás, nem is a szellemtörténet vagy tudománytörténet műfajaiba tartozik, mégha részben ezekre emlékeztet is. Pontosan csak akkor tudjuk meghatározni a « műfajt », amikor Foucault sajátos módszerét, az « archeológiát » és a « genealógiát » megvilágítottuk.

Az elmebaj története (1961) az első könyve, ahol elkezdi a nyugati kultúra « archeológiáját ». Módszerét csak *A szavak és a dolgok* (1966, MC) szintjén, és méginkább *A tudás archeológiája* (1969, AS) c., módszertani munkájában tisztázza. Később az archeológia átadja helyét a « genealógiának ». Lássuk most, Dreyfus és

Rabinow módszertani megfigyeléseit is figyelembe véve, az első korszakot.

Az elmebaj története látszatra hagyományos történet: azt tanulmányozza, hogy hogyan bántak az elmebetegekkel, milyen intézményeket létesítettek, milyen közvetlen gazdasági, társadalmi, politikai szükségleteknek és szabályoknak tettek eleget. Itt látszólag még a marxista történetszemlélet érvényesül. Valójában azonban már jelen van Foucault egyik alapvető gondja: a pszichiátriai gyakorlat « előtörténetét » kutatva azt akarja felfedni, hogy a hatalom és a tudás (ezek vágya) miként fonódik össze, tehát a történeten keresztül episztemológiai, megismerési kérdések érdeklik. « Egész Európában az őrültek (elmebetegek) internálásának ugyanaz a jelentése, legalább is, ha a jelenséget eredeténél tekintjük. A XVII. században ez az egyik válasz az egész nyugati világot elérő gazdasági válságra: munkabérek csökkenése, munkanélküliség, pénzhiány... » (HF 77). Ez a szemlélet még a marxizmuséra emlékeztet. Ugyanakkor Foucault egyik célja az, hogy meghatározza a választóvonalat az « esztelenség » és az « ész » között. Kezdetben Foucault a pszichiátria iránt érdeklődött, de csakhamar afelé fordult, amit egyszerűség kedvéért « *folie* »-nak nevezett; igyekezett megmutatni, hogy az ész (« *raison* ») egyre inkább zsarnoki hatalma alá hajtotta az « esztelenséget ». A kérdés tehát ez lett: hogyan lehet az esztelenségről (őrültségről) beszélni az ész nyelvezetén? Eddig nem volt ehhez semmiféle beszédmód és tudományág. Ugyanakkor tény, hogy az elborult elméjűek homályos világában, túl az ész fényén — ahol azonban nem teljes a sötétség, — olyan fároszokat látunk, mint: Hölderlin, Nerval, Van Gogh, Raymond Roussel, A. Artaud és főleg, mindenek felett a kulcsfigura: Nietzsche, az « őrült filozófus » (aki Foucault fő mestere lesz!). Ezek a nevek gyakran visszatérnek szerzőnknél: az őrült-zsenik biztosítják az átmenetet az « ész » és az « esztelenség » világa között.

Amikor hamarosan a klinika-történetet, vagy élete végén a szexualitás történetét tanulmányozza, Foucault nem orvosi vagy szexológiai szemmel tekinti a jelenséget, hanem az orvosi nézőpont archeológiáját, az embertudományok archeológiáját, egyáltalán *a tudás archeológiáját* akarja feltárni, tehát a rejtett tényezőket, a szellemtörténet *a priori*ját, azt, amit nemsokára *episztémé*-vel jelöl. Mielőtt ezt megvilágítanám, éppen csak ízelítőül Foucault remek írói stílusa jellemzésére, pár bekezdést idézek *Az elmebaj története* (HF, 1972-es kiadás) és *A klinika születése* (NC, 1963) c. könyvekből.

A Középkor végén a lepra csapása sújtotta Nyugatot. Egy ideig a nemi betegségek, majd pedig egyre inkább az elmebetegség terhelte az európai tudatot: az elmebetegeket a reneszánsz idején kiközösítették a társadalomból. A kizárás rítusát testesíti meg a *Narrenschiff*, a bolondok hajója, amely a Rajnán vagy a holland csatornákon az Ismeretlen felé vitte a bolondokat. Bosch, Dürer, Thierry Bouts, Grünewald, Brueghel műveiben a reneszánsz kifejezi az őrülettől való rettegését, ugyanakkor érezzük azt is, hogy az őrültségben rejlő titok elbűvöli ezeket a festőművészeket.

Az esztelenség irodalmi kifejezéseiben viszont az irónia és a játék szólal meg; ez teszi lehetővé, hogy az ember szembenézzen az őrültséggel és védekezzék ellene. A humanista költők és filozófusok számára az őrültség nem a földhöz és a földalatti formákhoz, hanem az emberhez kapcsolódik: gyengeségeihez, álmaihoz, illúzióihoz. Ez inkább szelíd őrület: « Mindaz, ami sötét kozmikus megnyilatkozás volt abban az őrültségben, amelyet Bosch látott, elmosódott Erasmusnál; az őrültség most már nem leselkedik az emberre a világ minden égtáján, hanem az emberbe szüremkedik, vagy inkább az a finom viszony lesz, amelyet az ember önmagával fenntart » (HF 35).

Az álmok világát, azok körülírhatatlan valóságát láttató vízió-irodalom egy napon eljut ahhoz a megállapításhoz, hogy a világ valósága éppoly szubsztancia-nélküli, mint a lázálmok. « A látszatnak és a titoknak, a közvetlen képnek és az eltakart rejtélynek mindez az összefonódása a XV. század festészetében úgy bomlik ki, mint a *világ tragikus esztelensége* » (HF 38). Másrészt Brant és Erasmus számára, az egész humanista hagyomány számára az « őrültség » beszéd tárgya lesz, értekeznek a « bölcs esztelenségről »: az értelem önmagát keresi, önmagán akar uralkodni, és felismeri az esztelenség jelenlétét, felismeri *saját* őrületét, hogy aztán diadalmaskodjék rajta.

Foucault elemzi az irodalmat: Scudery, Routrou, Tristan l'Hermite és főleg Cervantès és Shakespeare műveit. A XVII. század közepétől a kritikai tudat kialakul, az *ész korának* megszületésénél vagyunk. « Az a nagy fenyegetés, amely a XV. század egét elsötétítette, azok a nyugtalanító hatalmak, amelyek Bosch festészetét áthatják, elveszítették hevességüket. Fennmaradnak az átlátszó és tanulékony formák, amelyek most már az ész elkerülhetetlen kíséretét alkotják. Az őrültség most már nem eszkatologikus alak a világ, az ember és a halál végső határainál; eltűnt az az éjszaka, amelyre az említett festészet szemét szegezte és ahonnan megszülettek a lehetetlen formái... » (HF 53). Descartes már az álmokhoz és a tévedés formáihoz sorolja az őrültséget. Descartes és Montaigne között döntő esemény következik be: a *ratio* megjelenése.

Hasonló Foucault « módszere » és stílusa *A klinika születésé*-ben is: a kórházi kezelés, orvosi-egészségügyi rendszer, boncolás stb. « történetén » át az egzisztencialista író még jobban tündököl. *Érosz és Thanatosz között szorongva eszmélődik.*

Az orvostudomány homályát nem tudta megszüntetni a beteg külső megfigyelése; de amint bevezették a hulla boncolását, « a halál világossága szétfoszlatta az eleven éjszakát ». « Ami elrejt és eltakar, az igazságra terülő éj-függöny, az paradox módon nem más, mint az élet; és ellenkezőleg: a halál megnyitja a napvilágnak a test sötét táskáját; homályos élet, átlátszó halál: a nyugati világ legrégibb képzelt értékei itt különös ellentétben kereszteződnek, ez a patológiai anatómia értelme, ha olyan rendű civilizációs tényként tárgyaljuk, — és miért ne? —, mint a hamvasztó kultúra átalakulását temetkező kultúrába. A XIX. század orvostudományát az az abszolút szem kísértette (rémisztette), amely az életet holttestté merevíti és a hullában megtalálja az élet elszakadt törékeny idegzetét » (NC 168).

Az új orvostudomány, amikor bevezette a halált a megismerhető birodalmába, felfedezett egy témát, amely látens maradt az egész klasszikus korszak alatt.

« Az életben a halált látni, változásában a mozdulatlanságot, mosolya alatt a csontváz merev üregeit, és ideje végén egy megfordított idő kezdetét, amely megszámlálhatatlan élettől nyüzsög, ez a barokk tapasztalat struktúrája, amelynek újra-megjelenéséről tanúskodik a múlt század, négyszáz évvel a Campo Santo freskói után. Vajon Bichat (akinek *Általános anatómiáját* korábban idézte F.) nem annak kortársa, aki egyszerre bevezette e legdiszkurzívabb nyelvezetekbe az erotizmust és annak elkerülhetetlen csattanóját, a halált? A tudás és az erotizmus itt, ebben az egybeesésben ismételten elárulja mély rokonságát » (...) (NC 173-174).

Amikor a halál az orvosi tapasztalat konkrét *a priori*-jává válik, megszűnik az ősi arisztotelészi törvény, amely megtiltotta a tudományos beszéd alkalmazását az egyénre. « Bergson szoros értelemben az ellenkező irányban halad, amikor a térrel szemben az időben a belső világ néma megragadásában, a halhatatlanság felé való esztelen törekvésben keresi azokat a feltételeket, amelyekkel lehetséges az élő egyén elgondolása. Bichat egy századdal korábban szigorúbb leckét adott. (...) Általánosságban szólva: az egyéniség megtapasztalása a modern kultúrában a halál megtapasztalásához kapcsolódik. Hölderlin Empedoklészétől Zarathustráig, majd a freudi emberig: a halálhoz való makacs viszony rajzolja meg az egyetemesnek egyedi arcát és adja meg mindenki szavának a hatalmat, hogy vég nélkül meghallgassák; az egyén neki köszönhet egy olyan értelmet, amely nem áll meg őnála. A halálban közösen osztozunk; a végesség, amelyre rányomja bélyegét, paradox módon a nyelv egyetemességét az egyén tűnékeny és helyettesíthetetlen formájához kapcsolja » (NC 173, 198-9).

Négy évvel a *Klinika megszületése* és a Raymond Rousselről szóló munka után jelent meg *A szavak és a dolgok* (1966), amelyet a Gallimard kiadó csak háromezer példányban nyomtatott ki, látva

Foucault korábbi műveinek szerény sikerét. Egy hét alatt elfogyott a könyv. Ne feledjük, hogy a strukturalista hullám tetőpontjára hágott, és ezt a könyvet is az áramlat kifejezésének vették. Újra ötezer példányban kiadták, ez is elfogyott hat hét alatt. Esemény volt e tény, sajátos kulturális helyzetben. Egyébként J. Lacan *Écrits* c. könyve is 1966-ban jelent meg, ez is könyvkereskedési siker volt. Hasonlóképpen keltek el Barthes, Lévi-Strauss, Deleuze, Guattari könyvei.

A szavak és a dolgok angol fordítása 1970-ben jelent meg. Foucault javaslatára ezt a címet adták neki: *The order of things* (*A szavak rendje*). Ezt azért említjük, mivel az angol kiadás bevezetőjében Foucault röviden összefoglalja célkitűzését, módszerét, amit aztán részletez *A tudás archeológiájában* (1969). Vizsgáljuk meg most közelebbről Foucault szándékát, módszerét, « *archeológiáját* ».

A szavak és a dolgok az emberi tudás fejlődését tanulmányozza a közgazdaság (munka), a nyelv és az élet három területén a Reneszánsztól a modern időkig. Megmarad a « tudások » szintjén, nem tesz utalásokat a gyakorlatra, vagyis érdeklődése ismeretelméleti. Elemzéseinek kulcsfogalma a magateremtett *episztémé,* amely egy adott kor « komoly » diskurzusainak, beszédben való kifejezéseinek « hátterét » jelöli, bizonyos eszmék, teóriák keretét, alapját. Foucault szerint: az *episztémé* azoknak a *viszonyoknak összessége,* amelyeket egy adott korban felfedezhetünk a tudományok között, amikor a nyelvi kifejezések szabályosságai szintjén elemezzük azokat » (AS 250). Foucault igyekszik rekonstruálni a gondolkodás általános rendszerét, amelynek hálózata, a maga pozitivitásában, lehetővé teszi a szimultán és látszólag ellentétes vélemények játékát; ez a hálózat, viszonyrendszer határozza meg egy-egy eszmei vita vagy probléma felmerülését, lehetőségét. Az *episztimé* tehát úgy funkcionál mint « történelmi *a priori* ».

A nyitány Velasquez híres (1658-ból való) képe: Az Udvarhölgyek (*Las Meninas*) részletes elemzése, ami egyben képszerűen ábrázolja a könyv egyik lényeges mondanivalóját: az alany távollétét. A festő műtermében — az udvarhölgyek és környezetük társaságában, velük együtt — felénk, a képet szemlélők felé néz. A tükörben halványan megpillantjuk, hogy a király éppen belép az ajtón. A festő igazában nem ábrázolja a királyt (pedig ő lenne a kép « tárgya »), hanem csak kijelöli a helyét, jelenlétét érzékelteti a felénk néző tekintetekkel. Vagyis a Király, az igazi « alany » hiányzik a

képről, jóllehet ő adja az ábrázolás kulcsát. A festmény a klasszikus kort szemlélteti, amelyben a valóság *ábrázolásokban* jelent meg.

Foucault a reneszánsztól mostanáig három *episztémét* különböztet meg: a reneszánszot a hasonlóság (*similitude, ressemblance*), a klasszikus XVII-XVIII. századot az « ábrázolás » (*représentation*), a XIX. századot pedig az alap (*fondement*) *episztéméje* határozza meg. Mivel az *episztémé* — mint minden rend — szemiológiát takar (ez teszi lehetővé egy adott korban a jelek megkülönböztetését), Foucault a szemiológiai konstellációt, a szavak és a dolgok viszonyát is tanulmányozza, felhasználva a strukturalista nyelvészet elemeit.

Foucault nem tudománytörténetet ír. Miként az « esztelenség » (elmebajosok) vagy a klinika megszületésének « története » megírásakor nem a szakorvos szemével vizsgálta a tényeket, most sem a botanikus, a filológus, a biológus vagy a közgazdász szemével kutatja a konkrét tényeket, hanem a tudás *archeológiája,* a tudománytörténet *tudattalanja* érdekli, tehát azt akarja leírni, amit a természettudós, a közgazdász, a nyelvész nem tudatosít, jóllehet mint *a priori,* rejtett szabályozó elv jelen van a tudományos nyelvezetben.

A szerző aprólékos elemzésekkel bemutatja a reneszánsz világot, majd a klasszikus kor ábrázolásait. Ez utóbbi osztályozások, a nyelvtanok, a nagy szótárak és enciklopédiák, a gazdagság és csere világa. Az *episztémé* az « ábrázolások » révén beíródik a hármas tevékenységbe: beszélni, osztályozni, kicserélni. A modern tudományok és a kapitalizmus megszületése következik a reneszánsz szimbolikus és mágikus világa után.

A romantika *episztéméjétől* az *alapok* után kutató filozófiájához (Kant transzcendentális módszeréhez), majd Husserl fenomenológiájához az átmenetet így jellemzi Foucault: amikor az « ábrázolás » többé már nem tartalmazza az ábrázoltat (és végül a létet), amikor az ábrázoló a jelenségek mögöttire utal (amely láthatatlanul a jelenségek magyarázata), az új « referensek » (a munka, az élet, a nyelv) egyszersmind *tárgyak* és a jelenségek lehetőségeinek *alapjai,* tehát *transzcendentális tárgyak* lesznek. Ezzel szimmetrikusan az ábrázolások az emberre utalnak, mint a transzcendentálék kiváltságos « székhelyére »; — kiváltságos, mivel az ember egyszerre *tárgy* is és *alany* is. Foucault szerint az egész modern filozófiát ez a paradoxon irányítja: a *véges* létezőben keresi az *alapot,* az emberben, az *episztémé* « magjában » keresi a transzcendentálét. Az alap (vagy megalapozás) keresésének, a megismerés és végül az egzisztencia leleplezésének

utolsó szintézisét a husserli fenomenológia kísérelte meg. Foucault szerint lehetetlen vállalkozás ez, hiszen az empirikust és a transzcendentálist akarta összeegyeztetni, amikor a véges embert jelölte ki alapnak. A modern ember a teljes tapasztalatra törekszik, — nem az ábrázolás, hanem a dolog érdekli. Hatalma alá akarja hajtani a mindenséget. Ugyanakkor ezt az embert hatalmában tartja a munka, az élet, a nyelvezet, mert csakis úgy tudja magát elgondolni, hogy ezekre az objektivációkra reflektál: az élőlények, a termelés, a szavak meghatározzák önismeretét. A pozitív (véges) tudás olyan létezőben leli alapját, amelyet (akit) nem lehet elválasztani a pozitív tudástól, tehát: véges létezőben. Foucault végkövetkeztetése egybecsengett Lévi-Strauss megállapításával, aki az *ember felbomlásáról* beszélt:

> « Mindazoknak, akik még az emberről akarnak beszélni, az ember uralmáról vagy felszabadításáról, mindazoknak, akik még arról tesznek fel kérdést, mi az ember a maga lényegében, mindazoknak, akik ebből akarnak kiindulni, hogy eljussanak az igazsághoz, mindazoknak, akik minden ismeretet magának az embernek az igazságaira vezetnek vissza, mindazoknak, akik nem akarnak formalizálni antropologizálás nélkül, akik nem akarnak mitologizálni demisztifikálás nélkül, akik nem akarnak gondolkodni anélkül, hogy ne gondolnák: az ember az, aki gondolkodik; az... elhibázott reflexió minden formájára csak egy filozófiai kacajjal válaszolhatunk » (MC 353-4).

Foucault könyve nemcsak lelkes « tanítványokra » talált, hanem heves ellenfelekre is. Támadták a szaktudományok oldaláról éppúgy, mint a filozófia szemszögéből; marxisták és keresztény perszonalisták éppúgy, mint a maga útját járó Sartre. Valójában, amint majd látjuk, nemcsak arról volt szó, hogy Foucault « másképpen gondolkodik », hanem új (részben még ki nem forrott) módszere ideológiát takart. Tulajdonképpen Nietzsche nihilizmusa kísért már *A szavak és a dolgok* végkövetkeztetésében. De mielőtt a kiértékelésre térnénk, lássuk Foucault további fejlődését, az 1968 utáni « fordulatot », illetve azt a szakaszt, amikor fokozottabban Nietzsche égisze alatt a hatalom és a szexualitás *genealógiáját* igyekszik kidolgozni. Valóban igaza lenne Nietzschének, aki tudományunkból, erkölcstanunkból és metafizikánkból azt a következtetést vonja le, hogy (az Isten halála után) az ember is haldoklik? Foucault mintha igennel válaszolna erre a kérdésre *A szavak és a dolgok* végén (MC 398).

F. Nietzsche, az *Esztelenség története* központi alakja, a közvetítő az ész és az esztelenség között megjelenik újra *A szavak és a dolgok* lapjain is (MC 274-275, 339, 353-354, 396-398). Ő szabadítja meg Foucault-t a hegeli és marxi dialektikától és attól, amit szerzőnk

« antropológiának » nevez. Foucault szerint a marxista gondolkodás orvosolhatatlanul bezárkózott olyan *episztémé*-be, amely a végét járja. Ez nem jelenti azt, hogy Marx hozzájárulása a közgazdaság, ill. a politikai gazdaságtan elméletéhez nem képvisel maradandó elemeket, hanem azt, hogy ma már anakronizmus, ha valaki marxistának nevezi magát. (Itt mellőzzük azt, hogy Althusser és a még vonalasabb marxisták milyen heves támadást kezdtek a « renegát » Foucault ellen). A « botrány » azért volt oly zajos 1965 körül, mivel Foucault-t a baloldal mellett elkötelezett gondolkodónak ismerték. Csakhamar, az 1968-as májusi események során, nyilvánvalóvá vált, hogy a különböző « eretnek » marxista áramlatok mellett olyan baloldali irány is létezik, amely szokatlan nagy távolságot tart Marxtól. Michel Foucault ennek az egyre szélesedő baloldalnak az előfutára volt.

Három évvel később (1969); amikor a strukturalizmus divatja még sokakat lázban tartott, Foucault *A tudás archeológiájá*ban jobban megmagyarázta módszerét és álláspontját, távolságot tartva a strukturalizmustól is. Foucault itt egyébként válaszolt a szellemtörténészek, tudománytörténészek és pszichoanalisták kritikáira is. Mindenképpen tiltakozott az ellen, hogy az eszmék történetét, a gondolkodás történetét akarta felvázolni. Az « archeológia » vagy « feltérképezés » kiterjed a « tudományos » és « nem tudományos » diszciplinákra egyaránt, mindarra, ami a tudás tág fogalmába tartozik, mindarra, ami « beszédben », diskurzusban kifejeződik: tehát az irodalmi, filozófiai, tudományos szövegekre egyaránt. Az ideológia minden területre behatol, a tudományokba is. És Foucault pályája első szakasza végén, *A tudás archeológiája* végén (AS 273) felveti a politikai hatalom szerepét, amelyet — a második szakaszban — igyekszik feltérképezni, de most már a nietzschei *genealógia* módszerét követve, és összekapcsolva a hatalom és a szexualitás jelenségét.

Részben az 1968-as események, tehát az államhatalom által elfojtott « forradalom » eseménye és élménye sarkallta Foucault-t is, mint annyi más francia értelmiségit, hogy a *hatalomra* reflektáljon. Felfedezték, hogy az államhatalom nem volt teljesen centralizált, így tulajdonképpen mindennütt jelen volt; ezért nem tudták megbuktatni, ezért úgy látták, hogy a forradalomnak állandónak kell lennie és mindenütt jelen kell lennie. A májusi események poztív tanítása az volt, hogy az emberekben a forradalmi erők, a kreativitás nem sejtett lehetőségei szunnyadnak, amelyek lehetővé teszik az új társadalmi formák létrehozását.

A kormány a 68-as májusi események folytán elhatározta, hogy szétszórja a Latin Negyed fakultásait, és Párizs peremén autonóm egyetemi központokat létesít. Foucault-t meghívták a Vincennes-i filozófiai részlegbe előadónak. Természetesen a baloldal, főleg a kommunisták szervezkedtek. Vincennes a baloldali anarchisták és a kommunisták ütközési helyévé vált. Foucault ekkor már távol tartotta magát a marxistáktól és anarchistáktól egyaránt. Meglepő bátorsággal Nietzschéről kezdett beszélni Vincennes-ben; előadásai összefoglalását « Nietzsche, a genealógia, a történelem » címmel jelentette meg egy Jean Hyppolite (hegeliánus mestere) tiszteletére kiadott gyűjtőkötetben. Nietzsche eddig is jelen volt többé-kevésbé nyíltan Foucault műveiben, de mostantól kezdve kifejezetten elfogadja módszerként a nietzschei « *genealógiát* ». Miben különbözik ez az « archeológiától »?

II. *Az erkölcs (hatalom, szexualitás) genealógiája*

Foucault a hatalom elemzésekor fordult fokozottabban Nietzsche felé, aki a hatalom filozófusa (*Wille zur Macht*), de nem sikerült a hatalomról való eszméit rendeznie a politikai teórián belül. Foucault Nietzsche egy másik könyvének címével így jelölte meg újabb törekvését: *az erkölcs genealógiája*. De 1975-ben, mintegy egy lépéssel hátrálva megmagyarázta: Őt nem érdekli az, hogy hűséges-e Nietzsche gondolataihoz vagy sem. Amikor professzorként előadott róla, akkor még gondja volt erre, de most már csak « felhasználja », eltorzítva is használja, hogy bizonyos intuíciói segítségével világgá kiáltsa saját üzenetét. A « genealógia » aprólékos elemzéseket, enciklopedikus erudíciót feltételez; nem ellenkezik a történelemmel, miként a filozófus fennkölt és mély látásmódja a tudós egértávlatával; hanem ellenkezik az eszmei jelentések és a végtelen teleológiák metahisztorikus (történelmen túli) kibontakoztatásával. Ellenkezik az « eredet » kutatásával. Ha igaz az, hogy « az egész Nietzsche nem más, mint néhány görög szó exegézise » (MC 311), akkor, A. Sheridan (143) szellemes megállapítása szerint, Foucault Nietzschéje nem más, mint néhány német szó exegézise. Az idézőjelbe tett « eredet » kettős jelentésű, miként Nietzschénél az *Ursprung*. Vagyis Foucaultnál az « *origine* » nem a végső eredetet, oksági viszonyt jelöli (nem arról van pl. szó, hogy vajon Isten felelős-e a rossz eredetéért), hanem a *Herkunft*-ot: a genealógia azt vizsgálja, honnan származnak,

erednek az erkölcsi előítéletek. Meg akarja mutatni, hogy a dolgok mögött nem lényegük van (ahogy a metafizikus teszi), hanem hogy e dolgok lényeg nélküliek, hogy lényegüket teljesen idegen alakzatokból építi az ész, amely maga is a véletlen szüleménye. A genealógia szembehelyezi a *wirkliche Historie*-t a történelem olyan metafizikai felfogásával, amelyet ilyen eszmék hatnak át: totalitás, azonosság, kezdet, fejlődés és cél (végpont). Az igazi történet tehát leleplezi az ember illúzióit a halhatatlanságra és a változatlanságra vonatkozóan. Nemcsak legnemesebb érzelmeinek, hanem még testének is megvan a kevésbé tisztességes története. Foucault amikor így a *Vidám tudást* elemzi, már megjelöli következő könyve alapgondolatát: a *Felügyelni és büntetni* (SP, 1975) a börtönrendszer kialakulását írja le. De majd a hat kötetre tervezett monográfia, *A szexualitás története* is lényegében ezt a módszert követi. Egy nietzschei kifejezés — « *volonté de savoir* » — lesz az 1976-ban megjelenő I. kötet címe, ahol Foucault előadja tervét a szexualitás történetére vonatkozóan.

Célja nem az volt, hogy rekonstruálja a szexuális gyakorlatok és magatartások történetét, sem az, hogy elemezze azokat a tudományos, vallási vagy filozófiai eszméket, amelyek révén az ember kifejezést adott ezeknek a magatartásoknak. Terve az volt, hogy megértse, hogy a modern nyugati társadalmakban miként alakult ki egy bizonyos « szexuális tapasztalat », ami nem igen jelenik meg a XIX. század eleje előtt. Úgy beszélni a szexualitásról, mint történetileg egyedi tapasztalatról, feltételezte a vágyakozó alany genealógiájának felvázolását: ehhez pedig nemcsak a keresztény hagyomány elejéig, hanem az antik görög-latin filozófiáig kellett visszamenni. Amikor Michel Foucault ezt a kutatást végezte, szembe kellett néznie egy nagyon egyszerű és nagyon általános kérdéssel: a szexuális magatartás, illetve a vele kapcsolatos tevékenységek és élvezetek (gyönyörök), miért alkotják az erkölcsiség tárgyát? Miért ez az etikai gond, amely pillanatok szerint, időnként fontosabb, mint az az erkölcsi figyelem, amelyet az ember az egyéni és közösségi élet más területei, pl. a táplálkozás vagy az állampolgári kötelességek teljesítése felé fordít? Amikor ezt a problematikát a görög-római kultúrára alkalmazta, Foucault úgy látta, hogy egy olyan gyakorlat-együtteshez kapcsolódik, amelyet « a létezés művészetének », vagy « az én technikáinak » lehetne nevezni. Elhatározta, hogy a kérdést alaposabban tanulmányozza és felvázolja a vágy embere genealógiáját a klasszikus

Ókortól a kereszténység első századaiig. *A szexualitás története* következő három kötete tehát ezzel a témával foglalkozik:

II. *L'Usage des plaisirs* (1984): *A Gyönyörök használata;*
III. *Le Souci de soi* (1984): *Az Én gondja;*
IV. *Les Aveux de la chair*: *A Hús* (*test*) *vallomásai.*

A IV. kötet előkészületben volt, amikor Foucault meghalt; ez tárgyal a kereszténység első századainak felfogásáról.

A börtönrendszer megszületését, kialakulását tárgyaló 1975-ös *Surveiller et punir* (*Felügyelni és büntetni*) részben azt folytatja, amit az esztelenség (elmebaj) és a klinika megszületésének története kísérelt meg. Az orvostudomány helyett most a börtönintézmény kialakulását vizsgálja a XIX. század elejétől. Foucault megmutatja, hogy a régi rendszer büntető elmélete és gyakorlata, amely még a középkor folytatása volt, miként engedte át helyét a forradalom után a fogvatartás intézményesítésének, amely egészen más elméletre támaszkodott. Az átmenet a felvilágosodás idején történik, amikor a társadalmi reformátorok enyhíteni akarták bizonyos büntetések, fenyítések barbárságát, és a büntető rendszert nem a fenyítésre, hanem a nyilvánosság előtti megszégyenítés elriasztó hatására akarták alapozni. Később eltűnik a nyilvános, látványos kínzás, ill. kivégzés (1840 előtt). A látványosság eltűnésével maga a testi kínzás is alábbhagy. A testi szenvedés nem lesz többé a fenyítés szükséges része; inkább a « lélekkel » foglalkoznak. A szívre, a szellemre, az akaratra akarnak hatni.

Nem annyira a kegyetlenség csökkentése a cél — « humanitárius » meggondolásokból —, hanem a bűnöző jobb megismerése: a pszichológus vagy pszichiáter szakértők, a bírák, nevelők, funkcionáriusok, börtönőrök megosztják (aprópénzre váltják) a törvényes büntető hatalmat. A büntető rendszer bonyolult mechanizmusa alakul ki. A hatalom e « mikrofizikája » a lelken keresztül hat a testre. A büntetés (fenyítés) « művészete » ugyanakkor az « ábrázolás » egész technológiájára támaszkodik.

A XVIII. század végén három módon szervezik meg a büntető hatalmat. Az első a még mindig érvényben levő monarchikus tekintélyre támaszkodik. A második az ideológusok elméleteire, amelyet a forradalom alatt akartak alkalmazni. De végül is a harmadik, a börtön (fogvatartás) honosodik meg. Foucault így jellemzi a « fej-

lődés » három fázisát: « Az uralkodó és ereje, a társadalmi testület, az adminisztratív szerkezet. A megjelölés, a jel, a nyom. A ceremónia, az 'ábrázolás', a gyakorlat. A legyőzött ellenség, az újraminősített jogalany, a közvetlen kényszernek alávetett egyén. A megkínzott test, az ábrázolásokkal manipulált lélek, az idomított test » (SP 134).

Foucault részletesen elemzi a testre gyakorolt *közvetett* büntető eljárásokat, a börtönrendszerek működését. Nem bocsátkozhatunk itt a részletekbe. A lényeg az, hogy Foucault-t a büntető, fenyítő rendszer, a börtön funkcionálása tanulmányozásakor a hatalom, annak elnyomó jellege, illetve utilitarizmusa érdekli, amint a szexualitás történeténél is ez a szempont foglalkoztatja: vajon a szexualitásról beszélni annyi, mint a berendezkedett hatalom ellen beszélni a szexuális felszabadulás nevében? Vajon ez alkalom a modern embernek arra, hogy a hatalmak ellen beszéljen, kimondja az igazságot és gyönyört ígérjen? « Egymáshoz kapcsolni a megvilágosodást, a felszabadulást és a megsokszorozott élvezeteket; olyan diskurzust folytatni, ahol összefonódik a tudás vágya, a törvény megváltoztatásának akarata és a gyönyörök remélt édenkertje » (HS I, 14). Íme *A szexualitás történeté*nek témája. A vágy emberének genealógiája.

A gyönyörök használata azt tanulmányozza, hogy a klasszikus görög gondolkodás miként reflektált a szexuális magatartásra az értékítélet és az erkölcsi választások területén: az etikai szubsztancia, az alávetettség típusai, az én kidolgozásának formái, az erkölcsi teleológia (célszerűség). Tanulmányozza azt is, hogy az orvosi és filozófiai gondolkodás miként dolgozta ki « a gyönyörök használatát » (*chrèsis aphrodision*) és fogalmazta meg a szigorúság témáit, amelyek négy tapasztalatban kristályosodtak ki: a testhez, a feleséghez, a fiúkhoz és az igazsághoz való viszony.

Az Én gondja (*Le Souci de soi*) ezt a problematikát a Kr.u. két első század görög és latin szövegeivel illusztrálja, illetve azt mutatja meg, miként változik a klasszikus felfogás, az életművészetben miként lesz uralkodó az « Én »-nel való törődés. Ez utóbbiról Foucault a következőt nyilatkozta egy a halála előtt öt hónappal adott interjúban (*Concordia* 1984/6, 104kk): Az « én gondja », amelynek *pozitív etikai* jelentése van, minthogy helyes önszeretet, nem önző becsukódás, nem zárja ki a mások gondját sem. Az én gondja a görög gondolkodásban első, a mások gondja a kereszténységben

kerül előtérbe. A végesség, a halál félelme, a törékenység (sebezhetőség) gondja az *én gondja* (*souci de soi*) középpontjában áll. Amikor a keresztény bevezette az üdvösséget mint másvilági életet, felforgatta az én gondja tematikáját. Természetesen, a keresztény, amikor az üdvösséget keresi, önmagával is törődik, de éppen az üdvösség elérésének feltétele az önmegtagadás, az önmagáról való lemondás lesz. Ezzel szemben a görögöknél és a rómaiaknál, mivel nincs másvilág élet, az ember csak evilági életével és hírnevével foglalkozik, mások csak annyiban jönnek számításba, amennyiben az ember meg akarja határozni helyét mások között; a késői sztoicizmusban elfogadja saját halálát is, sőt néha még kívánja is a halált.

Később (114) az interjú kérdése és a válasz így hangzik:

« Ön távol áll Sartre-tól, aki azt mondta: 'A hatalom maga a rossz'. — 'Igen, nagyon távol állok ettől az eszmétől, amit gyakran nekem tulajdonítottak. A hatalom nem a rossz. A hatalom stratégiai játékok eredője. Jól tudjuk, hogy a hatalom nem rossz önmagában!' Vegyük példának a szexuális vagy szerelmi viszonyokat: nem rossz az, hogy az egyik fél hatalmat gyakorol a másik felett egy bizonyos nyitott stratégiai játékban, ahol a helyzetek ellentétükbe fordulhatnak át; ez részét alkotja a szerelemnek, a szenvedélynek, a szexuális élvezetnek... »

De hogyan függ össze Foucault szerint *a hatalom és a szexualitás*?

Már korábban megmagyarázta (SP 196), hogy a hatalom hatásait nem kell kizárólag negatív fogalmakkal leírni: « kizár », « elnyom », « elfojt », « cenzúráz », « elvon », « eltusol », « elrejt ». Ténylegesen a hatalom produkál, alkot is. Újat hoz létre a tárgyak és az igazság rituáléi területén. Most a szexualitásról írva kijelenti, hogy a hatalom és a szex közti viszonyok lényegileg nem elnyomók, hiszen e viszonyok a szexualitásról szóló burjánzó beszédet produkálják. A viktoriánus kor elhallgatta a témát; a szexualitást a házasfelek hálószobájába zárták, amikor a puritán prűdség csak hasznossági és termékenységi szempontból vette figyelembe. A tilalmak áthágóinak és a szexualitás « élvezőinek » maradt a bordélyház, — vagy az elmebetegek menhelye. Freud kezdte igazában megszabadítani korunkat a szexuális tabuktól, jóllehet még ő is hangsúlyozza az elnyomó szempontokat, mivel a polgári mentalitáshoz idomul.

Foucault elmondja véleményét az újabb *freudo-marxizmusról* is, amely az új baloldal bizonytalan gondolatkeveréke. Egyesek a szexuális szabadságot, a szexualitás megismerését és a róla való szabad beszédet a « nép » ügyének tekintették. Kétségkívül, mivel összekapcsolták a forradalmat és a boldogságot, vagy a forradalmat és az új, szebb testet, illetve a gyönyört. Mindezt az elnyomó hatalom akadályozza, amely a szexuális kapcsolatokban, tiltásokban, törvényekben is kifejeződik. De vigyázni kell az új « szexuális evangélizmussal », amelybe belekeveredik az igazság kinyilvánítása, a múlt képmutatások leleplezése, végül a gyönyörökben tobzódó jövő boldogság ígérete. Foucault bírálja ezt a felfogást, amely az *elnyomó viszonyok* hipotézisét fogadja el, jóllehet igen elterjedt. Nem szimmetrikusan ellentétes véleményt javasol, hanem azt akarja felfedni a szexualitásról szóló « beszéd » elemzésével, hogy mi is az a *hatalom-tudás-élvezet-rendszer*, amely a szexualitásról szóló beszédet, a rá vonatkozó törvényeket, tiltásokat, elfojtásokat, illetve keresztény rendszerben a kánonjogot és a szexuális erkölcstant « táplálja ».

Jelentős változást hoz az orvosi megfigyelés és gyakorlat fejlődése a XIX. század során; ezzel párhuzamosan fellazul az erkölcsi keret, a különböző szexuális rendellenességek megítélése (pl. homoszexualitás). Lassan az orvostudomány és annak függvényei veszik át azt a szerepet, amelyet korábban az Egyház gyakorolt (erkölcsi iránymutatás, gyóntatás, lelki vezetés). Az orvos és a pszichiáter állapítja meg mi a « normális » és « rendellenes » (patologikus), osztályozza a gyönyöröket, megjelöli a fejlődést vagy az ösztönös zavarokat a szexualitás terén. Ez kétségtelenül hatalmat jelent, és a gyógykezelő és a páciens között szorosabb viszonyt követel. Az orvosi vizsgálat vagy pszichiátriai kikérdezés hasonlít az iskolai bizonyítványhoz vagy a családi ellenőrzéshez. Általában negatív az álláspont a nem normális vagy nem produktív szexualitással szemben. Mindegyik a gyönyörre és a hatalomra alapozva funkcionál. Hatalom és gyönyör összefonódik a XIX. századi szexualitás történetében.

A XX. században az a feladatunk, hangsúlyozza Foucault, aki egyben saját célkitűzését is megjelöli, hogy « egyszerre gondoljuk a szexet törvény nélkül és a hatalmat király nélkül. » « Kétségkívül nominalistának kell lennünk: a hatalom (*pouvoir*) nem intézmény és nem struktúra, nem olyan hatalom (*puissance*, erő), amellyel egyesek rendelkeznének; hanem az a név, amelyet egy adott társadalomban létező *bonyolult stratégiai helyzet* jelölésére használunk...

A hatalom mindenütt jelen van; nem úgy, hogy mindent átfog, hanem úgy, hogy mindenhonnan jön » (HS I, 122-23). Következésképpen a hatalmat nem lehet megszerezni, megragadni, sem megosztani. Számtalan pontból kiindulva gyakorolják, *egyenlőtlen és mozgó vonatkozás-együttesek formájában jelenik meg.* A hatalom viszonyai nem léteznek a gazdasági folyamatok, a tudás terjesztése és a szexuális kapcsolatok között kialakult viszonyoktól függetlenül. A hatalmi viszonyok a megosztottságok, egyenlőtlenségek és egyensúlyvesztések közvetlen eredői, és viszont: e különbségek belső feltételeit alkotják. Nem tartoznak valami felépítményhez (ahogy a marxisták állítják), amely egyszerűen a tiltás vagy a közvetítés szerepét játszaná; ellenkezőleg közvetlen produktív szerepet játszanak. A hatalmi viszonyokat nem az uralkodók és alattvalók abszolút kettőssége és ellentéte szabályozza, amely felülről lefelé egyre kisebb csoportokban sokszorozódna meg. Valójában ezek a különbségek a munkahelyen, a családokban, az intézményekben, különböző csoportosulásokban alakulnak ki és hatnak. Az egész társadalmat átható nagy megosztottságok bázisául szolgálnak.

A szexualitás és a hatalom közti viszony problémájának megközelítésénél tehát nem a struktúra és az állam szükségletei fogalomnak kell uralkodnia, hanem a hatalmi viszonyok « helyi » tényeit kell kutatni, amilyenek pl. a gyermek teste, a nő szexualitása, a születésszabályozás. A következő kérdéseket kell feltenni: A hatalmi viszonyok miként eredményeztek ilyen « beszédet » (*discours*)? Miként használták fel a nyelvi kifejezést? A hatalmi viszonyok milyen ellenállást váltottak ki és ez miként változtatja meg az általános helyzetet? Hogyan csoportosultak ezek a viszonyok, hogy kialakítsák az átfogó stratégiát?

Foucault kutatását négy alapelv vagy szabály vezérli:

1) *Az immanencia szabálya*: Nem lehet elválasztani a szexualitásra vonatkozó tudást a benne gyakorolt hatalomtól. A szexualitás nem valami szabad és érdektelen tudományág, amire a hatalom gazdasági és ideológiai nyomást, kényszert gyakorol, hanem éppen akkor vált a tudás számára hozzáférhető területté, amikor a hatalmi viszonyok a lehetséges tárgy státusát adták neki. Tudás-hatalom tehát összefonódik a szexualitásban.

2) *A folytonos variációk szabálya*: A szexualitásban gyakorolt hatalmat nem úgy kell tekinteni, mintha dichotómia (kettősség)

lenne egyrészt azok között, akik birtokolják (férfiak, felnőttek, szülők, orvosok), másrészt azok között, akik attól meg vannak fosztva (nők, fiatalok, gyermekek, betegek). A szexuális tudást sem kell úgy elemezni, mintha megosztottság lenne azok között, akik ahhoz hozzáférnek és azok között, akik tudatlanságban maradnak. A hatalom-tudás viszonyai nem oszthatók tartományokra, hanem ezek alkotják « az átalakulás matricáit ».

3) *A kettős feltétel szabálya*: A hatalom-tudás egyetlen « helyi góca » sem működhetne olyan különleges viszonyokra alapozott, egymást követő viszonyok nélkül, amelyek az *átfogó stratégia* kialakítására összpontosulnak. És megfordítva: egyetlen stratégia sem tudná biztosítani az átfogó hatásokat, ha nem alapozódna különleges viszonyokra. A globális stratégia feltétele tehát egy sajátságos taktika, és megfordítva. Vagyis pl. az apa nem az állam képviselője, és az állam sem az apa kivetítése más síkra. A család nem reprodukálja a társadalmat; a társadalom nem utánozza a családot. A család sajátossága révén az átfogó stratégiák alapjául szolgál pl. a születésszabályozás malthuszi politikájában, vagy ha a népességszaporulatot akarják fokozni, vagy az orvosi-pszichiátriai kezelés esetén.

4) *A « beszéd » (discours) taktikai többértékűségének szabálya*: a « beszéd » (nyelvi kifejezés) ugyanazt az elosztási elvet követi, mint a hatalom-tudás (lásd a 2. szabályt). Nem állandó és egyforma módon funkcionál. Nincs világos határvonal az elfogadott és kizárt, az uralkodó és az alávetett « beszéde » között. Bonyolult, számos elemből összetett, egymást keresztező hatásokat eredményez a hatalom; a beszéd viszont létrehozza és erősíti a hatalmat; ugyanakkor aláássa, veszélyezteti, meg is akadályozhatja működését. Hasonlóképpen a beszéd hiánya egyszerre megteremti a hatalom helyét és a vele szembeni ellenállást.

Röviden: a hatalomról alkotott ilyen új felfogás helyettesíti a törvényt az objektívvel, a tilalmat a taktikával, a szuverénitást (főhatalmat, felségjogot) a hatalmi viszonyok mozgó sokaságával, amelyek átfogó de változó stratégiákat szülnek. Ez a modell inkább katonai, semmint törvényes.

Foucault a szexualitás történetével egy új fogalmat vezet be, részben az *episztémé* helyett: « *dispositif* historique » (történelmi « rendszer »). « Ez nem olyan rejtett valóság, amelyet nehéz meg-

ragadni, hanem *nagy felületi hálózat*, ahol a testek ösztönzése, a gyönyörök fokozódása, a beszédre való serkentés, az ismeretek kialakulása, az ellenőrzések és az ellenállások fokozódása egymással összefonódik, a tudás és a hatalom néhány stratégiája szerint » (HS I, 139).

A szexuális kapcsolatok minden társadalomban létrehozták a *szövetségi* rendszert (*dispositif d'alliance*): olyan rendszer ez, amely szabályozza a házasságokat és a rokonsági viszonyokat, a nevek és a javak átadását. Ez a rendszer minden kényszerével fokozatosan veszített fontosságából, olyan mértékben, ahogy a gazdasági folyamatok és politikai struktúrák hajlékonyobb eszközöket követeltek. A XVIII. század vége óta a nyugati társadalmak új szerkezetet helyeztek az előző fölé: a *szexuális* « rendszert » (*dispositif de sexualité*); ennek hatásai érintik a szexuális partner kiválasztását is, de különböző módon. A hatalmi technikák változó, sokalakú és esetleges formáit veszi igénybe, míg a szövetségi rendszer a megengedettet és a tiltottat szétválasztó szabályrendszer révén működött. A szövetség egyik funkciója a viszonyok összességének reprodukciója, a viszonyokat szabályozó törvény fenntartása. Ezzel szemben a szexualitás a területek és az ellenőrzési formák állandó kitágítását eredményezi.

A szövetség-rendszer helyettesítése a szexualitás-rendszerrel a családban megmagyaráz néhány tényt: pl. a XVIII. század óta a család a szerelmi érzelmek és a szeretet leghatalmasabb helye lett. Következésképp a szexualitás is elsősorban a családban fejeződik ki: a szex vérfertőzőnek születik. Természetesen, a vérfertőzés megtiltása létezik a legtöbb társadalomban, ahol a szövetség-rendszer uralkodik. De a mi társadalmunkban, ahol a család a szexualitás legaktivabb helye, a vérfertőzés központi helyet foglal el, állandóan kísért és ugyanakkor állandóan visszautasított. Tény, hogy Nyugaton száz év óta nagy jelentőséget tulajdonítanak a vérfertőzés megtiltásának, és tény, hogy a kultúra kifejlődésében szükséges és egyetemes állomásnak tekintik (lásd: Lévy-Strauss). Ennek magyarázata Foucault szerint a következő: benne megtaláltuk az eszközt, hogy védekezzünk — nem vérfertőző vágyaink ellen, hanem — a szexualitás-rendszer (*dispositif*) kiterjedése ellen, amelynek hátrányai — és előnyei — abban vannak, hogy nem ismeri a szövetség törvényeit. Végső elemzésben a szexuális rendszer ma még alá van vetve a régi

szövetség-rendszernek. Amikor kijelentik, hogy a vérfertőzés megtiltása az alapja minden civilizációnak, a szexualitást a törvény tekintélye alá helyezik. A nyugati társadalomban észlelhető fejlődést így lehet összefoglalni: a szexualitás-rendszer a család határán született meg (a gyóntatószékben és az iskolában), azután magára a családra összpontosult, amely szűkebb, strukturáltabb és intenzívebb lett, mint hajdan.

> « A szülők, házasfelek lesznek a családban a szexualitás-rendszer fő szereplői, amely kívül az orvosokra, pedagógusokra, később a pszichiáterekre támaszkodik, és amely belül megkettőzi, majd csakhamar 'pszichologizálja' és 'pszichiátrizálja' a szövetségi viszonyokat. Megjelennek ekkor az új szereplők: az ideges asszony, a frigid feleség, a közömbös anya vagy gyilkos megszállottságtól ostromolt anya, az impotens, szadista, perverz férj, a hisztérikus vagy neuraszténiás lány, a koraérett és már kimerült fiú, a fiatal homoszexuális, aki visszautasítja a házasságot és elhanyagolja a nőt. Ezek az elferdült szövetség és a nem normális szexualitás kevert alakjai; ez utóbbi zavarait az előző rendjében viselik; alkalmul szolgálnak a szövetség-rendszer számára, hogy érvényre juttassa jogait a szexuális renddel szemben » (HS I, 145-146).

Nem elemezhetjük végig Foucault további köteteit a szexualitás történetéről. Az I. kötetben megjelölte módszerét és részben már végkövetkeztetéseit. Művét félbeszakította halála. A II. kötet lényegében a Kr.e. görög-latin szerzőket elemzi. Mindenekelőtt Platón Érosza köti le figyelmét (Lásd W. Schmid könyvét). Érdekes a klasszikus (pogány) görög-latin világ és a kereszténység közti szakadás a szexualitás megítélésében. Foucault szerint a lényeges fordulat abban van, hogy az első keresztény századokban az én gondja (önszeretet) gyanús lesz, és mindenféle erkölcsi hiba forrásának tekintik. Lényeges lesz az, hogy az ember lemondjon önmagáról, megtagadja magát, ne tapadjon a földi dolgokhoz; meg kell tagadnia az érzéki (szexuális) vágyakat is. Foucault szerint (vö. DR 349) a keresztény újítás az volt, hogy megtörte a test és a gyönyörök pogány felfogását, amely problémamentesen összekapcsolta a vágyat és a gyönyört. A kereszténység gyökeresen szétválasztotta a gyönyört és a vágyat, és magáévá tette az « én gondja » klasszikus technikáit, hogy azokat a rejtett igazság keresése szolgálatába állítsa és hangsúlyozza a vágy veszélyeit. A sztoikusok önuralomra törő technikáját átalakították, hogy vele biztosítsák a vágyak megtisztítását és a gyönyör elfojtását, és így a szigorúság (önmegtagadás) öncélú lett.

A keresztények tehát magukévá tettek bizonyos ókori gyakorlatokat, de új tartalommal töltötték meg őket, új célokat jelöltek ki nekik. A Nietzsche-féle genealógia Foucault szerint abban áll, hogy megragadjunk bizonyos szabályrendszert és az új akarat alá hajlítsuk, hogy más játékhoz felhasználjuk. Ezek szerint Foucault Nietzschében megtalálta a modellt. Mégis, mesterével szemben úgy véli, hogy a szigorúság nem a keresztényekkel kezdődött. A keresztények — Nietzsche ezt egyébként jól látta — előnyben részesítették az önuralom technikáinak egyik jól kifejlett formáját és azt öncélnak tekintették.

III. *Kiértékelés*

Hosszúra nyúlt szemlénk végén néhány kritikai megjegyzést teszünk, anélkül, hogy részleteiben megvitatnánk Foucault módszerét. Ezt megtette pl. H. Dreyfus és P. Rabinow. Alapos monográfiájuk nemcsak angol, hanem francia és német nyelven is olvasható. Nem a mi feladatunk, hogy a szaktudományok (orvostudomány, történelem, szexológia, pszichiátria stb.) szempontjából bíráljuk adatait, szellemtörténeti vázlatait, periódus-beosztását, forrásai kiválasztását, az egyes szerzőkhöz való hűségét... Egyébként, mint már jeleztük, bizonyos ellenvetéseknek Foucault maga elejét vette, amikor hangoztatta, hogy nem az elmebaj, a kórházrendszer vagy a szexualitás *történetét* akarta megírni; vagy hogy szerzőit, pl. Nietzschét szabadon használja fel, esetleg eltorzítva, hogy saját üzenetét kifejezze. Nehéz meghatározni Foucault írásainak műfaját (hiszen menetközben is változtatta módszerét). A kultúrtörténet — szerintünk — inkább csak alkalom volt az *írónak*, hogy kifejezze életérzését, szorongását a halál előtt, végső soron alapvető nihilizmusát. Úgy tűnik, a tudományosság látszata ellenére, Foucault mégiscsak felületes tallózó volt, szubjektív módon értelmezte a történelmet (de melyik történetíró nem az?); ragyogó stílusával elbűvölt egy fiatal értelmiségi csoportot, de nem teremtett iskolát. Eklektikus, sokszor következetlen filozófiája — vagy inkább ideológiája — talán leginkább *A szavak és a dolgok* végén fejeződik ki, ahol az ember közeli halálát jósolja. Nemcsak módszerben, hanem világnézetben is leginkább Nietzschéhez áll közel, aki az Isten halála után az *Übermensch*, az ember-feletti-ember eljövetelét jövendölte.

Ki ez az *Übermensch*? Bizonyos erők csomópontja: : az emberben levő erők viszonya újabb erőkkel. Az ember igyekszik *önmagában* felszabadítani az életet, a munkát, a nyelvet. Az ember-felettiember, Rimbaud szavaival, az állatokkal megterhelt ember (olyan kód, amely képes elfogni más kódok töredékeit, mint az oldalági és visszafejlődő evolúció-sémákban). Ez az ember meg van terhelve a sziklákkal is, tehát a szervetlen világgal (ahol a szilicium uralkodik). A nyelv létével megterhelt ember (« ez az alaktalan, néma, jelentéktelen vidék, ahol a nyelvezet megszabadulhat még attól is, amit mondania kell »). « Foucault így mondaná: az ember-felettiember sokkal kevesebb, mint a létező emberek eltűnése, és sokkal több, mint egy fogalom megváltoztatása: új forma elérkezése, sem Isten, sem ember, — remélhetőleg nem lesz rosszabb, mint az előző két forma » (G. Deleuze, Foucault, 141).

A szavak és a dolgok megjelenése után szakemberek bírálták a nagysikerű könyvet. Itt csak Pierre Burgelin remek tanulmányára hivatkozom (*Esprit*, mai 1967, 843-861).

A következő három ponton bírálja Foucault nézeteit:

1) Maga az *epistémé* fogalma, illetve az ehhez kapcsolódó tézis vitatható. Foucault szerint (MC 179) « egy kultúrában, egy adott pillanatban, csak egy *epistémé* létezik, amely meghatározza minden tudás lehetőségi feltételeit ». Ez tehát transzcendentális, nem pedig szociológiai fogalom. Kant még hitt az ész egyetemes tanának lehetőségében; most már az ész az *epistémé* követelményei szerint széttöredezett. Nincs tehát haladás, hanem az időben egymást követő struktúrák egymás mellé helyezése. De Foucault nagyon szűkre szabja az *epistémé* fogalmát. Szerzőit gondosan megválasztja. Vajon a reneszánsz korban pl. csak a mágikus és szimbolikus világ fejezi ki a gondolkodás feltételeit? Már ebben a korban vannak más filozófusok és tudósok, akik bírálják ezt a világképet. A szellemtörténeti konstelláció sokkal összetettebb, semmint azt Foucault *epistémé*je sejteni engedi.

2) Foucault megveti a történelmet és annak folytonosságát, archeológiája merev, nem ismeri azt a tényt, hogy vannak előfutárok, vannak átmenetek az egyes korok között. Márpedig nem evidens, hogy egy adott korban minden ember « kortárs » a szó szoros értelmében, sem az, hogy — mint Bachelard megjegyzi —, egy ember egész gondolkodása ugyanahhoz a szellemi univerzumhoz tar-

tozik. Kepler és Galilei erre jó példa. Ki lehetne mutatni Foucault-val szemben, hogy a szimbolikus és mágikus univerzum tovább él, főleg Németországban, pl. Jacob Boehme, Leibniz, sőt még Schelling is őrzi nyomait. A teozófia pedig hat a XIX. századi irodalomra (Balzac, Hugo, Baudelaire), éspedig egyenesvonalú a hatás. Descartes, Spinoza, Malebranche és Leibniz eszméi egészen a mi korunkig visszhangra találnak. De súlyosabb az a tény, hogy Foucault *epistémé*-inek egymást követő sora teljesen érthetetlen; egymáshoz való viszonyuk még dialektikusan sem érthető. Marad a mutáció, de ez nem magyaráz meg semmit; a szinkronia és a diakronia viszonya elgondolhatatlan. (Egyébként Foucault gyakran másodrangú, vagy tizedrangú szerzőket idéz; a filozófia és a tudomány jelentős alakjait figyelmen kívül hagyja).

3) Mit mondhatunk az *emberről* tett kijelentéseiről, arról, hogy Foucault az ember közeli eltűnését (halálát) jósolja? Nietzschével azt állítja, hogy az ember olyan találmány, amelynek újkeletű megjelenését könnyen kimutatja az archeológia, és talán közeli végét is (MC 398). Mindenképpen azt hangoztatja, hogy az ember nem a legősibb és nem is legállandóbb probléma, amellyel az emberi tudás szembenéz. A filozófiákkal és vallási hiedelmekkel szemben a főprobléma a tudás mindenhatósága, amelynek alapvető feltételeit az archeológia határozza meg. Viszont tény, hogy e tudás, akár filozófiai, akár vallásos, vagy tudományos, vagy « archeológiai », végső elemzésben mégiscsak az ember tudása. A körből tehát nem tudunk kilépni. A megismerő alanyt nem lehet végérvényesen zárójelbe tenni. Sajnos, Foucault — saját szándéka ellenére — a pozitivizmusba, a szociologizmusba és pszichologizmusba esik, amikor az « antropológiai álomból » fel akar ébreszteni bennünket. Nietzsche nyomában a *Wille zur Macht* világában vagyunk, amely a tudást-hatalmat önmagáért a hatalomért keresi, éspedig úgy, hogy az emberek önmaguk ellen fordulnak.

E nehézségekkel szemben Foucault reménységét abba veti, hogy a mi *espistémé*-nk csodálatosan átalakul; ezt már megsejtette a nietzschei mitológia, amikor az örök visszatérést és az *amor fati*-t hirdette. Jól látta már H. de Lubac a modern ateizmust elemezve: Isten halála magával vonja az ember halálát, és marad a végzet.

Igaz, később részben « rehabilitálta » az alanyt, az « én »-t, amikor a « *souci de soi* » kapcsán az önszeretet és mások felé való nyitottság, ill. az ezzel kapcsolatos etikai problémákkal foglalkozott.

Ezt a témát tárgyalja Reiner Schürmann tanulmánya: « Se constituer soi-même comme sujet anarchique » (*Les Études Philosophiques,* 1986/4, 451kk). Úgy tűnik, hogy Foucault második korszakában meg akarta « alkotni » a praktikus vagy etikai én-t (alanyt), bár végül is ez anarchikus én (alany) maradt. Foucault, Dreyfus és Rabinow kérdéseire válaszolva (DR 298) többek között kijelentette: « Azt akartam tanulmányozni — ez folyamatban levő munkám (a szexualitás története) — hogyan alakul át egy emberi lény alannyá; kutatásaimat pl. a szexualitás felé irányítottam; azt tanulmányozom, hogy az ember hogyan tanulta meg önmagát felismerni mint a 'szexualitás' alanya. Így tehát nem a hatalom, hanem az alany kutatásaim általános témája ». Később (DR 336) ezeket mondja: « Azt kíséreltem meg kimutatni e tanulmánysorozatban, hogy milyen átalakulások mentek végbe a kódexek és szabályok 'alatt', az énre vonatkozó formákban és a vele kapcsolatos gyakorlatokban. Ez nem az erkölcsi törvény, hanem az erkölcsi alany története... »

Úgy tűnik tehát, hogy Foucault mégsem tudta véglegesen zárójelbe tenni az alanyt, nem tudta kiradírozni térképéről az embert. Ha nem is azt tanulmányozta (mint Kant), hogy az embernek mit *kell* tennie, hiszen ez túlságosan sok autonómiát tételez fel az alanynál ahhoz, hogy erkölcsi törvényt adjon önmagának egyetemes kötelező erővel; legalább — pozitivizmusának megfelelően — igyekezett meghatározni, mit *tehet* az alany, tehát a különböző erőviszonyok, a hatalom számtalan effektusa eredőjeként egy gyakorlati én-t (alanyt) próbált « megalkotni ». De ebben az alaktalan mai társadalomban az én csak mint *anarchikus* alany alakulhat ki. Az ember igazság konstellációinak történetében bizonyos stratégiák alanya lehet, küzdhet a hatalom visszaélései ellen. De Foucaultnál nem volt szó olyan moralitás kereséséről, amelyet mindenki elfogadhatna, olyan értelemben, hogy mindenkinek alá kellene vetnie magát törvényének. Az anarchikus alany Nietzsche Zarathustrájának szavait visszhangozza: « Ez az *én utam;* melyik a tiéd? ... Mert nem létezik *az út.* »

Szerzőnket Michel de Certeau S.J. találóan jellemezte, idézve Foucault egyik braziliai nyilatkozatát (« Le rire de Michel Foucault », *Le Débat,* 140-141):

« Néhány évvel ezelőtt Belo Horizonté-ban, egy braziliai előadókörút alkalmával valaki ezt a kérdést tette fel neki: 'De végül is, Ön milyen címen beszél? Mi az Ön specialitása (szakterülete)? Kicsoda Ön?' Ez a személyazonosságára vonatkozó kérdés elevenen érin-

tette. Kereste saját titkát. *A tudás archeológiájá*ban (26. old.) igyekszik választ adni, egyedülálló hangnemben, ahol a művet létrehozó intuíció ragyog: 'Nem, nem, nem vagyok ott, ahol figyeltek, hanem itt, ahonnan rátok tekintek nevetve. — Mit, azt képzelitek, hogy az írásra annyi kínt és annyi élvezetet fordítanék, azt hiszitek, hogy olyan makacsul nekiszegezném lehajtott fejem a munkának, ha nem készíteném — egy kicsit lázasan remegő kézzel — azt a labirintust, amelyben elkalandozhatok, ahol elhinthetem szavaimat, ahol földalatti folyosókat nyithatok és elmélyülhetek magamtól távol, ... ahol elveszhetek és végre megjelenhetek olyan szemeknek, amelyekkel sohasem kellett találkoznom. Sokan, miként kétségtelenül én is, azért írnak, hogy ne legyen többé arcuk. Ne kérdezzétek, ki vagyok és ne mondjátok, hogy maradjak ugyanaz: ez anyakönyvi morál; papírjainkat szabályozza. Hagyjon bennünket szabadnak, amikor írásról van szó.' Ez az élő szó — fűzi hozzá M. de Certeau — kiszabadul az írott szöveg sírjából. Foucault számára a halált jelenti az, ha besorolják valahová, ha egy hely vagy szaktudás foglyának tekintik... 'Nem, nem!' Az azonosság megmereviti a gondolkodás lendületét. A rend előtt tiszteleg. Gondolkodni viszont annyi, mint átvonulni: kérdőre vonni ezt a rendet, meglepődni, hogy ott van, azt kérdezni: mi tette lehetővé; bejárva *tájait* keresni a rendet kialakító mozdulatok nyomait, és felfedezni ezekben a nyugvónak feltételezett történetekben, 'hogyan és meddig lehet másképpen gondolkodni' (HS II, 15). Íme, ezt válaszolta Foucault a Belo Horizonte-i kérdezőknek; de a braziliai jelenet finomságaihoz alkalmazva még hozzáadott egy szót, amivel jelezte filozófiai stílusát: 'Ki vagyok? Egy olvasó.' »

A SZEMLÉHEZ FELHASZNÁLT IRODALOM

Michel Foucault művei (a párizsi Gallimard kiadónál):

— *Les Mots et les choses*, 1966 (= MC).

— *Archéologie du savoir*, 1969 (= AS).

— *Histoire de la folie à l'Âge classique*, 1972 (először 1961-ben a Plon kiadónál jelent meg), HF.

— *Surveiller et punir*. Naissance de la prison, 1975 (= SP).

— *Histoire de la sexualité*, (Utalás: HS I, II, III...) — I: *La Volonté de savoir*, 1976. — II: *L'usage des plaisirs*, 1984. — III: *Le souci de soi*, 1984.

A PUF kiadónál: *Naissance de la clinique.* Une archéologie du regard médical, 1963 (= NC).

A *Foucault-ra vonatkozó* irodalomból:

Alan Sheridan, *Discours, sexualité et pouvoir.* Initiation à Michel Foucault. Pierre Mardaga, Bruxelles, 1985, 278. old. (=AS). Az eredeti angol 1980-ban jelent meg: Tavistock Publications Ltd, London. — Egyik legjobb bevezetés MF művébe. Bőséges bibliográfia.

Hubert Dreyfus - Paul Rabinow, *Michel Foucault.* Un parcours philosophique. Au-delà de l'objectivité et de la subjectivité. Gallimard, 1984 (= DR). Az eredeti angol 1982-ben jelent meg: University of Chicago Press. — Német fordítása: *Michel Foucault.* Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik. Athenäum, Frankfurt am Main, 1987. — Ez a könyv F. módszerének szakszerű ismertetése és megvitatása. Szakembereknek szól.

Gilles Deleuze, *Foucault.* Éd. de Minuit, Párizs 1986. Hat tanulmány Foucault egyik legjobb ismerőjétől. Szakszerű elemzések. Németül: GD, *Foucault,* Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1987.

Wilhelm Schmid, *Die Geburt der Philosophie im Garten der Lüste.* Michel Foucaults Archäologie des platonischen Eros. Athenäum, Frankfurt am Main, 1987. A Szexualitás története köteteit elemzi.

Jean-Marie Auzias, *Michel Foucault.* Qui suis-je? La Manufacture, Lyon 1986.

Le Débat, sept.-nov. 1986 (n. 41), szakemberek tanulmányai Foucault-ról, illetve személyes ismerősök tanúságtételei. Michel de Certeau tanúságtételét kiemeljük.

Critique, août-sept. 1986: Michel Foucault: du monde entier. E különszám francia és külföldi szakemberek tanúságtételeit és kommentárjait közli F.-ról. A végén F. bibliográfiája.

Concordia 6-1984: e nemzetközi folyóiratban egy fontos interjú F.-val.

Les Études philosophiques, oct.-déc. 1986. Három szakszerű tanulmány F.-ról.

Esprit, mai 1967 Pierre Burgelin, « L'Archéologie du savoir »: *A szavak és a dolgok* mélyreható elemzése és kritikája.

Michel Foucault. Une histoire de la vérité. Syros, Párizs 1985. Fényképalbum tanúságtételekkel.

(*Mérleg,* 1988/4)

TESTBEN VALÓ LÉTÜNK

Szempontok a földi valóságok teológiájához

Az a tény, hogy az isteni Ige felvette az emberi testet és közöttünk lakozott, új jelentést adott testben való egzisztenciánknak. Szépen tanítja ezt a Zsinat: « Az ember misztériuma csak a megtestesült Ige misztériumában világosodik meg igazán. '... Ő, a láthatatlan Isten képmása' (Kol 1,15), ő a tökéletes ember, aki visszaadta Ádám leszármazottainak az első bűn óta eltorzult Istenképmásoknak Istenhez való hasonlóságukat. Az emberi természet bennünk is roppant méltóságra emelkedett azzal, hogy Krisztus azt magára öltötte, anélkül, hogy megsemmisítette volna. Igen, ő az Isten Fia, valamiképpen minden emberrel egyesült, amikor testté lett. Emberi kézzel dolgozott, emberi értelemmel gondolkozott, emberi akarattal cselekedett, és emberi szívvel szeretett. Szűz Máriától született, így valóban egy lett közülünk: mindenben hasonló lett hozzánk, a bűnt kivéve » (*Gaudium et Spes* 22; v. II. János Pál, *Redemptor hominis* 13).

Caro: cardo salutis (= a hús az üdvösség sarkpontja), mondották az egyházatyák, hangoztatva a Megtestesülés valóságát. Érvelésükben az a meggondolás is szerepelt, hogy amit a megtestesült Ige nem vett el, nincs megváltva. Az emberi test iránti keresztény tisztelet első forrása tehát a Megtestesülés misztériuma. De az egyházatyák — Szent Pál nyomán — hivatkoznak még a test feltámadása és az eukarisztia misztériumára is. Ugyanakkor — és ebben főleg a manicheizmusból megtért Szent Ágoston a felelős! — a testiség-szexualitás és a bűn között olyan kapcsolatot teremtenek, ami az antik (görögrómai) filozófusoknál még ismeretlen volt. Michel Foucault monográfiái a szexualitás történetéről megmutatták, hogy a pogányoknál is szerepet játszott egy bizonyos fegyelem, önuralom, de az élvezet, még a magányos szexuális gyönyör is csak a keresztény érában lett erkölcsi gond. Foucault formulája szerint: a pogány *souci de soi* (önmaga gondja) helyét a kereszténveknél elfoglalta a *soupçon de soi* (önmaga gyanúsítása). Vagyis a szexualitás gyanússá lett. Krisztus tanítványai számára egészen csak az tiszta, akinek szándéka, szíve is tiszta. A keresztény, mint mindenben, itt is Isten akaratát keresi, Isten jelenlétében jár el, a lélek szerint él. A testet a Szentlélek

templomának tekinti; a szexualitást relativizálja, miként minden más földi valóságot. Várja a test feltámadását és az örök életet. A kereszténység tehát nem bálványozza a testi élvezeteket: nem istene a has vagy a szex; hiszen: « Isten országa..., igazságosság, béke és öröm a Szentlélekben » (Róm 14,17).

Megtestesült szellem

Az ember a hominizációval minőségi változást hozott az állatvilággal szemben: a gondolkodó és szabad lény a fejlődés virága, a föld gyümölcse, ugyanakkor túlszárnyalja az anyagi mindenséget, s nyitott a Végtelenre. Isten önmagához hasonlónak teremtette, ezért a személy minden teremtményhez viszonyítva öncél. Isten öröktől fogva szeret engem és örök életre szánt, ezért vagyok egyedülálló, megismételhetetlen misztérium.

Szüleim révén, származásomban, génjeimben benne van a korábbi fejlődés eredménye, az első nemzedékek tulajdonsága. Amikor öntudatra ébredtem, már ott voltam az adott világ ölén. Természetemet tekintve tehát magam is adottság vagyok. A hit szemével: adomány, Isten ajándéka. Ugyanakkor el kell fogadnom, szentesítenem kell, amit a léttel együtt látszólag rámkényszerített egy külső hatalom, illetve bele kell egyeznem teremtésembe és be kell fejeznem ezt a teremtést szabad közreműködésemmel, élve a sajátos hivatással kapott kegyelmekkel. A hominizációt tehát humanizációval teljesíti be az ember, éspedig másokkal párbeszédet folytatva, velük együttműködve a társadalomban, családban, különféle környezetben. Az ember ugyanis, jóllehet egyedülálló és megismételhetetlen, nem zárt világ. Sőt azt kell mondanunk: éppen, mivel személy, azért interszubjektivitás, nyitott más személyek felé, és személyesedése csakis az emberekkel való kommúnióban (szeretetközösségben), szolidaritásban bontakozhat ki igazán. Testem is a másokkal való kommunikáció eszköze, közvetítője. A másikhoz való viszony sajátos kifejezést nyer a szexualitásban: a szerelemben, házassági-családi kapcsolatokban, de az élet egyéb (a munka, a művészi alkotás, a szórakozás, sport stb.) területein is.

Az ember tehát « megtestesült szellem ». A test nem pusztán a lélek « eszköze » vagy « kalitkája », vagy « csónakja », hanem (szimbolikus és valóságos) közvetítő az én és a világ, az én és mások között. Az emberi lény kezdettől fogva test és lélek lényegi

egysége: sohasem tiszta anyag vagy tiszta szellem. A lélek kezdettől « informálja », áthatja a testet, miként a mosoly az arcot, nem lehet elválasztani a kettőt. Ezért azt mondhatom, hogy nem « birtokolom » testemet, mint valami tárgyat, hanem én magam a testem (is) vagyok. Ezt a perszonalizmus és egzisztencializmus (Marcel, Mounier, Merleau-Ponty) nagyon hangsúlyozza. Feladatom az, hogy egyre inkább átszellemítsem testemet, vagyis szabadságom kifejezőjévé, nyelvezetévé tegyem, hogy ne akadály, hanem lehetőségeim kiszélesítése legyen hivatásom, Isten akarata teljesítésében. Ez tökéletesen csak a test feltámadásakor valósul meg a Lélek hatalma révén.

A test tehát a világgal és másokkal való kapcsolatteremtésünk « nyelvezete ». Ugyanakkor bizonyos szempontból korlátozza is a személyt: ösztönei, heves indulatai, egészsége és betegsége, fogyatékosságai, gyönyörei és fájdalmai mélyen érintik: én örülök és szenvedek, én öregszem, én halok meg... A szexualitás még csak megkettőzi a végesség, korlátoltság tudatát: én, a férfi nem vagyok nő, és megfordítva. A férfi-nő « hasadás » megjelöli az emberi állapotot. Valamennyien mint férfiak vagy mint nők éljük meg helyzetünket. És ez a tény meghatározza a másokhoz és Istenhez való viszonyunkat is. A szexualitás jelentőségét nem szemlélhetjük tehát kizárólag a személynek tett szolgálatokban vagy utódok nemzésében. A nemiség — amely mindig mindenkit meghatároz — vagy inkább: a nemileg meghatározott test a személy kifejezése a világban, a « nyelvezet » a másokkal való kapcsolatban: az arc, a testmozgás, a férfi és a nő megjelenése « beszédes », nem is szólva a szerelem különböző, komplementáris nyelvezetéről. Nem pusztán a szexuális kapcsolatok (szerelem-házasság) illetve a családi és rokonsági viszonyok, hanem egyáltalán pszichénk, magatartásunk, örömeink és fájdalmaink, az életkorok, az öregedés, a társadalmi élet számos szokása és « rituáléja », « szimbolizmusa » mind-mind különböző a férfi, illetve női egzisztenciában. Természetesen ez áll a cölibátusban élőkre is, hiszen a szexuális kapcsolatokon túl (ami itt hiányzik), a nemiség szinte minden mozzanatban és síkon megnyilatkozik, az ösztönös vágyaktól, a szerelmi álmokon keresztül, az elfojtott vagy kielégített gyönyörig, a tekintettől és kézfogástól, a flört ezer változatán át, a szublimált szexualitásig vagy az elfojtásból eredő neurózisokig, illetve a kiegyensúlyozott barátságig, a szolgáló szeretetig vagy a kreatív és termékeny, boldogító (házastársi) szerelemig.

Ezeknek a « hálózatoknak » rácsa mögött húzódik meg és « érvényesül » a személyi szabadság. Világos, hogy a — valláserkölcsi meggondolásoktól eltekintve is — az ember a társadalomban számtalan szokáshoz, írott és íratlan törvényhez alkalmazkodik, tabuk és elfojtások korlátozzák szabadságát, még az öröklött hajlamok, a kényszerű helyzetek többé-kevésbé determináló hatásain túl is. Az igazi szabadság a szeretetből fakad és a szeretet felé tendál; de lendületét számtalan tényező fékezi. Ezt tudatosítanunk kell, ha realisták akarunk lenni. Valaki szellemesen így jellemezte a modern ember irrealizmusát, aki nem akarja elfogadni korlátait (végességét), és nem akar áldozatot hozni a nagyobb lelki szabadságért: keres, anélkül, hogy találni akarna; fogyni akar, anélkül, hogy lemondana a jó ételekről; szeretkezni akar, de gyermeket nemzeni nem; társadalomban akar élni surlódások nélkül; atyának nevezi magát, anélkül, hogy valakinek fia lenne; próféta akar lenni minden kellemetlenség nélkül. A « koffeinmentes kávé » lehetne a jelképe.

Mindez nem idegen témánktól, hiszen az igazi realizmus, vagyis a valódi emberi állapot felmérése elengedhetetlen, amikor az Isten és ember közötti kapcsolatokról, illetve az emberi erőfeszítés megszenteléséről van szó. A hívő állapota nem tiszta szabadság, éppen mivel testben él; a végesség és a bűn korlátai között tevékenykedik. (Félreértés ne essék: a test nem azonos a bűn forrásával!). Mint már mondottuk, vállalnunk kell az emberi állapotot, testünket, természetünket, végességünket, mindazt, amit a születéssel (teremtéssel) kaptunk, és szabadon befejezve teremtésünket kell megvalósítanunk emberi és keresztény hivatásunkat. Az isteni Ige, aki a megtestesüléssel magára vette az emberi állapotot minden korlátozottságával együtt (a bűnt kivéve), példát mutat arra, hogyan szenteljük meg a világot. « *Voluit mundum consecrare...* », meg akarta szentelni a világot, olvassuk a régi karácsonyi martirológiumban.

A világ megszentelése

Ma, a szekularizálódás idején anakronisztikusnak hangzik, ha valaki a világ megszenteléséről, vagy a földi valóságok — a test, a szerelem, a játék, a sport, a szórakozás, a szabadidő, a technika, a munka stb. — megszenteléséről beszél. Pedig ez a feladatunk, csak helyesen kell értenünk a megszentelést. Nem szakralizálásról van szó, ami azt jelentené, hogy a lét és az élet bizonyos területeit

kivonjuk a « profán » használatból, hogy Istennek szenteljük. A Zsinat elismerte a világ, a természet és általában az evilági valóságok (tudomány, gazdaság, kultúra) jogos autonómiáját. A « világi » világ követelése jogos, hiszen a Teremtő, amikor létrehozta a világot és a dolgokat, illetve megadta mindennek a saját törvényszerűségét, azt akarta, hogy ezek a valóságok önállóak legyenek. A transzcendens (= teremtő) okság nem azt jelenti, hogy Isten állandóan belenyúl a világ folyásába, hanem a « felfejlődő » és önmagát állandóan túlszárnyaló világ és benne az ember, Istentől függve (a létben, tehát a Létforrásból merítve az állandó teremtés folyamán) önnönmaga teszi magát önmagává. Teilhard de Chardin tömör kifejezése szerint: « Dieu *fait se faire* les choses », Isten « teremtőkké », cselekvőkké teszi a dolgokat és az embert.

A filozófia (teremtésből folyó) megfontolásait ki kell egészítenünk a krisztusi megváltás (üdvösség) távlatával. Az új teológia és nyomában a Zsinat elutasítja az ún. « tiszta természet » (*natura pura*) hipotézisét. De facto, ténylegesen olyan világban élünk, amelyet Isten Krisztusért és a mi megistenülésünkért teremtett: minden Krisztushoz van rendelve, a bűnbeesés után is minden az üdvösség « szférájába » tartozik, — rendeltetésénél fogva. A világ az üdvösség drámájának színtere, s majd követi az embert a megdicsőülésben, ahogy Szent Pál hirdeti a Római levél 8. és a Korintusi levél 15. fejezetében. A *Gaudium et Spes* kezdetű zsinati konstitúció leszögezi: « A keresztények ne gondolják azt, hogy az emberek leleményességéből és erejéből született alkotások szemben állnak Isten hatalmával, vagy azt, hogy az eszes teremtmény mintegy vetélytársa a Teremtőnek. Éppen ellenkezőleg: meggyőződésünk, hogy az emberiség sikere Isten nagyságát mutatja és az ő titokzatos elgondolásainak a gyümölcse. Minél nagyobbra nő azonban az ember hatalma, annál szélesebb körre terjed ki az egyének és közösségek felelőssége. Kitűnik mindebből, hogy a krisztusi üzenet nem vonja el az embereket a világ építésétől, nem teszi őket közönyösekké sorstársaik iránt, éppen ellenkezőleg: még szigorúbban kötelezi őket, hogy a világ javára munkálkodjanak. »

A keresztény ember evilági tevékenységét dialektikus feszültség jellemzi. A hívő tudja, hogy Isten országának uralma csak a világ végén valósul meg teljesen, és az új világ Isten ajándéka, a teremtő Lélek műve lesz. Ugyanakkor azt is tudja, hogy Jézus Krisztussal, a megtestesült Igével, már megkezdődött az Ország, « Isten ural-

ma »: Krisztus feltámadása után Lelkével ebben a világban működik, összegyűjti a kiválasztottakat, tehát az emberek « spiritualizálásával », az igazság, igazságosság és szeretet birodalmának kiterjedésével már kibontakozóban van az Ország. Ennek « helye », « környezete » az Egyház. Ez az « isteni miliő », vagyis az Istennek önmagukat átadó és testvéreiket szerető hívők közössége. Szent Pál szerint ez Krisztus Teste. Az Egyház — látható és misztikus valóságával — nem azonos Isten országával; annak csak csírája. *Gratia est semen gloriae*, a kegyelmi élet a dicsőség magva, ismételgették az egyházatyák.

A hívő ember ennek az Országnak a kibontakozását készíti elő a teremtés befejezésével, a világ humanizálásával: tehát azzal, hogy a testet és a szexualitást a szeretet kifejezésévé teszi; igyekszik gyógyítani a betegséget, enyhíteni a nyomort, előmozdítani az igazságosságot és szolidaritást. Mindezt az ítélő Krisztus szavaira gondolva teszi: « Amit e legkisebb testvéreim közül egynek is tettetek, nekem tettétek » (Mt 25,40). A fejlődés előmozdítása elválaszthatatlan az evangélizálástól, hirdetik újabban a pápák; a szeretet gyakorlati kifejezése a szolgálat, a szolidaritás és az igazság előmozdítása. Istenre hagyatkozunk, de nem hagyjuk fatálisan a világot saját folyására. Ha már mindent megtettünk a betegség kiküszöbölésére, az igazságtalanság megszüntetésére, akkor — erőfeszítésünk maximumán — Istenre hagyatkozunk: Nélküle semmit sem tehetünk; Ő adja a növekedést, Ő alakítja át, « konszekrálja » az általunk előkészített ostyát.

Isten országának transzcendenciája relativizálja evilági életünket és tevékenységünket, és ugyanakkor radikálissá teszi az országért vállalt elkötelezettségünket. A relativizálás tehát nem jelenti a világból való elmenekülést (amint ezt bizonyos keleti vallásoknál megfigyelhetjük): a hívő azért tekint mindent viszonylagosnak, mivel « ez a világ elmúlik » (1 Kor 7,31). Az eszkatológikus reménységből fakad a *már* és a *még nem* dialektikus feszültsége: meg vagyunk ugyan váltva, de még reménységben élünk (Róm 8,24); emberi egzisztenciánk csak a halál után, a végső feltámadáskor teljesedik be. Akkor majd megnyilvánul az, hogy már Isten gyermekei vagyunk, már a megkezdett örök életet éljük (vö. 1 Jn 3,1-3). Akkor majd a hit látássá tökéletesül, a remény birtoklássá válik, de megmarad a szeretet (vö. 1 Kor 13,12-13).

Mi hát a keresztények feladata a világban, mit jelent a világ megszentelése? A Zsinat a *Lumen gentium* 34. pontjában ezt tanítja: « Jézus Krisztus, az örök Főpap, a világiak által is folytatni akarja tanúbizonyságtételét és szolgálatát. Evégett megeleveníti őket Lelkével, és szüntelenül ösztönzi őket minden jó és tökéletes munkára... A világiak — minthogy Krisztusnak vannak elkötelezve, (*Christo dicati*: keresztség) és a Szentlélek fölkente őket (bérmálás) — fölséges hivatást és készséget (« fölszerelést », képesítést) kaptak arra, hogy egyre gazdagabban teremjék a lélek gyümölcseit. Mert minden munkájuk, imájuk, apostoli kezdeményezésük, hitvestársi és családi életük, mindennapi munkájuk, testi-lelki pihenésük, ha a Lélekben viszik végbe, sőt az élet terhei is, ha türelmesen hordozzák azokat, Jézus Krisztus által Istennek kedves lelki áldozattá válnak (vö. 1 Pét 2,5). Mindezeket a szentmisében az Úr testének felajánlásával együtt ajánlják fel készséges szeretettel az Atyának. Így a világiak, imádkozva és dolgozva, Istennek szentelik a világot: « *qua adoratores ubique sancte agentes ipsum mundum Deo consecrant.* »

Ez a « konszekráció » tehát: 1) felajánlás Istennek (Krisztus áldozatával a szentmisében önmagukat, munkájukat, örömeiket és szenvedéseiket is felajánlják); 2) Istenre irányulva rendezik az evilági dolgokat, keresik Isten országát; 3) mintegy kovászként hatva át a világot, hozzájárulnak ahhoz, hogy minden Isten üdvösségterve és a Lélek szerint történjék a Teremtő és a Megváltó dicséretére. Mindezt szépen összefoglalja a Lumen gentium 31. pontja, amikor leírja a világiak sajátos hivatását, megkülönböztetve azt a papokétól és a szerzetesekétől. A keresztények hitükkel, reményükkel és szeretetükkel tanúságot tesznek arról, hogy csakis az evangélium, a nyolc boldogság szelleme szerint alakulhat át és ajánlható Istennek a világ.

Testi egzisztenciánk a hit fényében

Mindezt alkalmazhatjuk a testben való egzisztenciára, a munka és pihenés, a sport és az egészségvédelem, a szexuális és a házasélet különböző szempontjaira, egyszóval mindarra, ami emberibbé, szabadabbá, Isten kegyelmével szemben nyitottabbá teszi az embert. Az ember Isten képmása, azért képes Istenre: képes párbeszédet folytatni Vele, vagyis hittel válaszolni Szavára (amely kinyilatkoztatásban fejeződik ki, de a lelkiismeret szaván keresztül is hívja); képes befogadni a feltámadt Krisztus Lelkét.

A katolikus tanítás szerint az ember belső egyensúlya az ősbűnnel megromlott: az értelem elhomályosult, az akarat rosszrahajló lett, amint a katekizmusban tanultuk. Bármint legyen is az « eredeti » (vagy áteredő) vétek teológiai értelmezése, azt hinnünk kell, hogy a belső meghasonlottság gyökere valami ősi katasztrófa (Róm 5). Az egyensúlyt Krisztus Lelke erejében állíthatjuk helyre: a Lélek az igazság, a Lélek a szabadság és a szeretet, a belső béke és öröm forrása. A Lélek világában (emberekben) való működése révén bontakozik ki Isten országa.

A keresztség bekapcsol bennünket Krisztus Testébe (az Egyházba); a bérmálásban a Szentlélek felken bennünket, hogy tanúságot tegyünk a kibontakozó isteni életről. A házasság szentségében maga a szexuális kapcsolat, a házastársi aktus lesz a kölcsönös önátadás jele, a hívők számára pedig Krisztus és az Egyház szeretetkapcsolatát jeleníti meg (vö. Ef 4,21-33; Mt 1,1-12). Az Istennek szentelt szűzesség vagy megtartóztatás (cölibátus) viszont arról tanúskodik, hogy « ez a világ elmúlik » (1 Kor 7,31), tehát relativizálja a szexualitást, amelynek a végső időkben, a feltámadás után már nem lesz meg a mostani közvetítő szerepe (vö. Mt 22,29-33).

Testi létünket a teremtés és a megváltás fényében kell szemlélnünk, hogy ez az új látás segítsen bennünket a helyes cselekvésben, a világ humanizálásában, a test « perszonalizálásában ». Mert a kegyelem az emberi személyen (a szellemi-testi lényen) keresztül hat a világra, amely az üdvösség drámájának színtere. Testemet — jó és fogyatékos « adottságaival » — elfogadom mint a Teremtő ajándékát. Szüleimet, természetemet nem én választottam, kaptam; de az adottságot a hitben Isten ajándékának tekinthetem és világban való jelenlétem, a másokkal és Istennel való kapcsolatom « kifejezésévé », szabadságom közvetítőjévé tehetem.

A keresztény aszkézishez tartozik tehát először is, hogy elfogadjuk testünket (nemünket!). Testünk a gyönyör (élvezet) és a fájdalom forrása. A gyönyörkeresés (evés-ivás, szexuális élvezetek) terén igen gyakori a szélsőségesség, mértéktelenség. Természetesen szükségünk van önfegyelemre, az ösztönök fékezésére, a szenvedélyek « kanalizálására », mederbe terelésére. A *libido* (tágabb értelemben vett szexualitás) elsőrendű energia, de nehéz « féken tartani »; aki nem hivatott a házas életre, szublimálhatja, vagyis beállíthatja szellemi célokra, tehát mások, ill. Isten szolgálatának mozgatójává, — az önátadás és a szeretet kifejezésévé avathatja. Az emberben folyton

ösztönös erők, vágyak, félelmek, elfojtott agresszivitások dolgoznak. A keresztény aszkézis célja az, hogy az ember eljusson a szabadságra és egy bizonyos egyensúlyra a « szex » és a « szív » közötti feszültségben is, hogy megtehesse Isten akaratát. Az újpogány hedonizmus és szex-őrület, illetve a másik oldalon egy bizonyos manicheizmus és janzenizmus képviselik a végleteket. « *Ni ange, ni bête* », hangoztatta Pascal az angyal és az állat között vergődő emberről. Kétségtelen, hogy a janzenista Pascalt és már korábban egy bizonyos (puritán) protestantizmust erősen befolyásolta a meglehetősen pesszimista Szent Ágoston.

A janzenista és puritán nevelés hatásait pl. Lisieux-i Szent Teréz életében is megfigyelhetjük. Jellemző az a bizalmas közlés, amelyet betegágyán tett nővérének: « Testem nindig zavart engem, nem jól éreztem magam benne..., egészen kis koromban már szégyenkeztem miatta... » Természetesen, ez a vallomás nem vet árnyat a fiatal kármelita hősies életszentségére, aki nemcsak a tüdőbaj miatti « kisebbedést » vállalta nagy türelemmel, hanem átélte a hitellenes kísértés éjszakáját is: a « bűnösök asztalához » ült, hogy engeszteljen a hitetlenekért.

A keresztény aszkézis nem puszta tréning, merő voluntarizmus, hanem a hit, a remény és a szeretet gyakorlása is egyben. Az « ingyenesség idején » — az eszmélődés, az ima, a barátság, a pihenés alkalmával — igyekszünk jobban megismerni önmagunkat, elfogadni « adottságainkat » (jó és kedvezőtlen jellembeli tulajdonságainkat egyaránt), vállalni az örömöket és szenvedéseket úgy, hogy egyre nagyobb szabadsággal, Isten akaratát keresve, hivatásunkat teljesítve « testet adunk hűségünknek ». Vagyis naponta megküzdünk azért, hogy egy kicsit humanizáljuk önmagunkat és a világot. Ne a « test », hanem a Lélek szerint járjunk, reménykedve várva « testünk megváltását », a végső megdicsőülést (Róm 8).

« Testvérek, a meghívásotok szabadságra szól, csak ne éljetek vissza a szabadsággal a test javára, hanem szeretettel szolgáljatok egymásnak. Mert az egész törvény ebben a mondatban teljesedik be: Szeresd embertársadat, mint saját magadat » (Gal 5,13k). Szent Pál itt a galatáknak a krisztusi szabadságról beszél, vagyis a mózesi törvény alóli felszabadulásról. Isten most már nem kőtáblákra vési a tízparancsolatot, hanem az emberi szívekbe árasztja a szeretetet a Szentlélek által. Erről szólt Pál már a Római levél 5. fejezetében is; a 7-8. fejezetekben pedig a belső meghasonlottságról, a « test »

— vagyis a « hús », a bűnös kívánságok és szenvedélyek székhelye — és a Szentléleknek engedelmeskedő szellem belső küzdelméről.

De a feltámadt Krisztus Lelke újjáteremti a hívőt, ezért tud a Lélek szerint járni és gyümölcsöt hozni. Olvassuk tovább a Galata-levelet: « Kérlek tehát benneteket, hogy lélek szerint éljetek, s akkor majd nem teljesítitek a test kívánságait. A test ugyanis a lélek ellen tusakodik, a lélek meg a test ellen. Ellentétben állnak egymással, s így nem azt teszitek, amit szeretnétek. Vezessen benneteket a Lélek, akkor nem vagytok alávetve a törvénynek. A test cselekedetei nyilvánvalók: kicsapongás, tisztátalanság, fajtalanság, bálványimádás, babonaság, ellenségeskedés, viszálykodás, vetélkedés, harag, veszekedés, szakadás, pártoskodás, irigykedés, gyilkosság, részegeskedés, tobzódás és ezekhez hasonlók. Mint már előbb mondtam, most ismét kijelentem: Akik ilyeneket művelnek, nem öröklik Isten országát. A Lélek gyümölcsei viszont: szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás. Ezek ellen nincs törvény. Akik Krisztus Jézushoz tartoznak, keresztre feszítették testüket szenvedélyeikkel és kívánságaikkal együtt. Ha a Lélek szerint élünk, viselkedjünk is a Léleknek megfelelően » (Gal 5,16-25).

A két « lista » tehát szembeállítja a « test » szerinti és a « Lélek » szerinti élet jellemzőit. A Lélekben való új élet « mortifikációt », « kis halált » (Babits), lemondást követel. De a keresztény ezt a több, szabadabb, teljesebb életért teszi. Az aszkézisnek nincs értéke, ha nem szeretetből és a szeretetért történik. « Odaadhatom a testemet is égőáldozatul, ha szeretet nincs bennem, mit sem használ nekem » (1 Kor 13,3).

A Szentlélek jelenléte miatt lesz a test szent (1 Kor 6,12-20). Az Eukarisztiában, az Úr szentségi Testében részesedve a hívők Krisztus Testét, az Egyházat építik. Az egy Kenyérből részesedve, az egy Lélektől alakítva (1 Kor 12 és 13; Ef 2,13-21) növekszenek a végső teljesség felé, reménykedve várják a test megváltását (Róm 8), amikor majd a teremtő Lélek Krisztus egyetlen Testévé változtatja a választottakat.

(*Szolgálat* 1988/3)

TARTALOM

Figyelmeztető 5
A lélek és a víz (Claudel Második Ódája) . 7

I.

OLVASÓNAPLÓ ÉS VARIÁCIÓK
(Érosz és Agapè)

Majdnem napló 23
Az « Örök Női » (Variációk egy témára) . 71
Szentkuthy Miklós és az érosz . 71
Bosch Édenkert-je 73
Két szerelem harca Claudelnél 76
Az « Örök Női » Emmanuel és Teilhard szerint . 82
Műfordítások Claudel és Emmanuel műveiből . 89
Paul Claudel 93
Déli osztozás III (részlet) . 93
Részletek a Nagy Ódákból . 100
A számkivetés versei, VI . 105
Mise Braziliában (részletek) 106
Pierre Emmanuel . 110
A másik születés . 112
Te Én . . . 115
A szamariai asszony . 117
Hajnali mise (részletek) . 118
Keresztes Szent János jegyesi misztikája . 121
A költő és a misztikus (szimbolikája) . 121
Gondolatok a hitről 134
Keresztes Szent János költeményei . 143
A sötét éjszaka dala . 143
A lélek jegyesi éneke . 144
A szeretet élő lángja . 151
A forrás 151

II.
SZOMJÚSÁG-FORRÁS
Új versek (1987-1988)

I. Genezis 155
Kezdetben van a forrás . 155
Gyengédség 156
Új kezdet . . 157
Pompeji látomás . . 158
Te a Tenger meg a Tűz . 159
Múzeumban 163
Párbeszéd . 164
Énekek éneke . . 166
Szabályos ikerpályán 167
Kimondhatatlan 168
II. Intelmek magamnak 169
Intelem . . 169
Napfogyatkozás . 171
René Char halálára 172
Keresztrefeszítés 173
Mária . 174
Átköltözés 175
Ígéret . . 176
Csillagpor 177
Hegyi Beszéd — magamnak . 178
Colloquium misericordiae . 179

III.
ÚJ TÁVLATOK
(Megemlékezések, könyvszemlék, tanulmányok)

Szabó Ferenc (Bukta Zsuzsa interjúja az Élet és Irodalomnak) . 184
Pázmány Péter emlékezete 187
Görcsöt feloldó derű (René Char halálára) . 190
René Char verseiből és aforizmáiból 192
Hajnalpír . . 193
Minden élet . . . 194
Görcsbe merevült derű 195
Vadászó fűszerillatok . 196

Kierkegaard születésének 175. évfordulójára 198
Száz éve született Bernanos 201
Jonesco istenkeresése 206
Szerelem és ami azon túl van (Jaczkó, Sajgó és Simándi versei) . 212
Tíz éve hunyt el Rónay György 216
Augustiniana — Szent Ágoston megtérésének 16. centenáriumán 222
Szent Ignác és a jezsuiták 228
M. Foucault életművének megközelítése 236
Ki volt Michel Foucault? 236
I. Az elmebaj történetétől a szexualitás történetéig . 238
II. Az erkölcs (hatalom, szexualitás) genealógiája . 246
III. Kiértékelés 256
Testben való létünk 262
Szempontok a földi valóságok teológiájához . 262
« Megtestesült szellem » 263
A világ megszentelése 265
Testi egzisztenciánk a hit fényében 268

A SZERZŐ KÖNYVEI

Mai írók és gondolkodók, Louvain 1963.
Le Christ créateur chez Saint Ambroise (Doktori disszertáció), Róma 1968.
Isten barátai. Hitünk korszerű bemutatása. Róma 1969.
Távlatok. Irodalmi és világnézeti tanulmányok. Róma 1970.
Henri de Lubac az Egyházról. Róma 1972.
Az ember és világa. Róma 1974.
Párbeszéd a hitről. Irodalmi és világnézeti tanulmányok. Róma 1975.
H. de Lubac - Y. Congar (TKK: Mai teológusok 1). Róma 1976.
A szeretet hullámhosszán (Miért élünk, miért hiszünk?) Róma 1977.
Jézus Krisztus megközelítése. Róma 1978.
A rejtett Isten útjain (Párbeszéd a hitről). Róma 1980.
Karl Rahner (TKK: Mai teológusok 2). Róma 1981.
Őszi ámulat. Versek és műfordítások. Róma 1982.
Jelek az éjszakában. Tanulmányok és versek. Róma 1983.
Teljes évszak. Versek és műfordítások. Róma 1984.
Szavak forrása csend. Műfordítások. Róma 1985.
Lélekben és igazságban. Tanulmányok. Róma 1986.
Szomjúság-forrás. Napló, versek, műfordítások, tanulmányok. Róma 1989.

Mások közreműködésével

(*szerkesztés, összeállítás, fordítás, tanulmány*)

Ábrahámtól Jézusig (Bevezetés a Bibliába). Róma 1976.
Életadó Lélek (Bevezetés a keresztény hitéletbe). Róma 1980.
F. Varillon, *Isten alázata és szenvedése.* Róma 1982.
Biblikus Teológiai Szótár. Budapest 1983.
Vallomások Teilhard-ról. Róma 1984.
Jézus Krisztus tegnap és ma. Róma 1985.
Pázmány Péter emlékezete. Róma 1987.
Szabó-Triznya, *Mielőtt szürkülnek a színek* (versek és akvarellek). Róma 1987.
Mauriac önmagáról. Róma 1987.
Marcel önmagáról. Róma 1988.
Arcod keresem. Istenkeresők vallomásai. Róma 1988.
Hans Urs von Balthasar. Róma 1989.